

ΜΟΝΟ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

(Δυο δάσκαλοι Φρενέ στις Ούρδες το 1930)

Μετάφραση και επεξεργασία
Αρετή Πότσιου

Αθήνα 2022

Περιεχόμενα

	σελ.
1. Εισαγωγή	3
2. Οι δάσκαλοι Φρενέ στις Ούρδες κατά τη Δεύτερη Δημοκρατία. Με τεκμηριωμένες πληροφορίες. Του Αντόνιο Γκαρθία Μαδρίδ.	4
3. Τι απέγιναν οι δάσκαλοι Φρενέ από τις Ούρδες. Πορεία επαγγελματική και προσωπική. Του Αντόνιο Γκαρθία Μαδρίδ και του Χεσούς Μανουέλ Κοντεράνα Θερίγιο.	22
4. Ένα εκπληκτικό ντοκουμέντο: υπόμνημα ενός δασκάλου Φρενέ για την εκπαίδευση σε ένα χωριό στις Ούρδες, το 1930 με 1932. Του Αντόνιο Γκαρθία Μαδρίδ.	39
5. Λίγα λόγια για τις Ούρδες, το Καμινομορίσκο και τα μικρά αγροτικά χωριά. Της Α. Πότσιου.	50

Μόνο το σχολείο¹

(Δυο δάσκαλοι Φρενέ στις Ούρδες το 1930)

Εισαγωγή

Η εργασία που ακολουθεί μιλάει για δυο δασκάλους, σε μια ξεμοναχιασμένη και φτωχή περιοχή της Ισπανίας, τις Ούρδες, της επαρχίας Κάθερες, αρχές του 1930. Οι δυο τους εκεί πέρα έκαναν πράξη τις τεχνικές Φρενέ, στα μικρά τους σχολεία, σε δυο φτωχά χωριά. Χωρίς καμιά επαφή ή στήριξη από τον καταλανικοαραγονέζικο πυρήνα και την πρωτοπορία του κινήματος Φρενέ, που τότε γινόταν γνωστό στην Ισπανία, στα βόρεια της χώρας κυρίως.

Με δική τους πρωτοβουλία και έξοδα προμηθεύτηκαν μικρά τυπογραφικά εργαλεία (γράμματα, πρέσες, κτλ), που θα μπορούσαν να τα χειριστούν τα παιδιά και να εκδώσουν τις εργασίες τους.

Μόνοι, μαζί με τα ξυπόλυτα και υποσιτισμένα παιδιά τους, έγραψαν, ζωγράφισαν και εκτύπωσαν δυο πολύ ενδιαφέροντα σχολικά περιοδικά, που τους άφησαν όλους κατάπληκτους. Ήταν μόνο μερικά τεύχη, που βγήκαν τα τρία μόλις χρόνια που υπηρέτησαν οι δυο δάσκαλοι εκεί.

Πρόκειται για τα σχολικά τετράδια *Ιδέες και πράξεις* (πρώτο νούμερο τον Απρίλιο του 1933 στο Καμινομορίσκο) και *Παιδιά, πουλιά και λουλούδια* (στην Ουέρτα, λίγες μέρες μετά).

Το βιβλιαράκι ετούτο είναι μια συλλογή από τρία άρθρα, τρεις ακαδημαϊκές εργασίες, που αναφέρονται στους δασκάλους αυτούς, δημοσιευμένα τα δύο πρώτα είναι το 2006, και το τρίτο, το 2005.

Αφορμή και κίνητρο για το βιβλιαράκι ήταν το εξαιρετικό ενδιαφέρον που έδειξε για το θέμα ο δάσκαλος Μπάμπης Μπαλτάς αλλά και οι άλλοι εκπαιδευτικοί του Σκασιαρχείου, και γι' αυτούς κι αυτές έγινε. Προσφέρεται εγκάρδια στο *Δίκτυο Συνεργατικών Σχολείων με την Παιδαγωγική Φρενέ στην Ελλάδα* και την *Παιδαγωγική ομάδα «Σκασιαρχείο»*. Επομένως, μπορούν να το αξιοποιήσουν με όποιον τρόπο νομίζουν.

Αθήνα, Μάρτιος 2022
Αρετή Πότσιου

¹ Ο τίτλος είναι από μια φράση στο τρίτο άρθρο της συλλογής, σ' ένα σημείο όπου αναφέρεται η άποψη ότι το σχολείο και ο πολιτισμός αποτελούν τη βάση για να ξανακερδιθεί η ανθρώπινη υπόσταση.

Πρώτο άρθρο

Εισαγωγή

Το κείμενο που ακολουθεί είναι μια εκτενής περίληψη της ερευνητικής εργασίας του Καθηγητή Αντόνιο Γκαρθία Μαδρίδ, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Εκπαιδευτική Επιθεώρηση, τον Μάιο του 2006, σελ 493-521. Το μεγαλύτερο μέρος του κειμένου μεταφράστηκε αυτούσιο, ενώ κάποια μέρη αποδόθηκαν πιο συνοπτικά, αλλά χωρίς να ξεφεύγουν ούτε κατ' ελάχιστον από το πνεύμα του πρωτότυπου κειμένου.

Ο καθηγητής Αντόνιο Γκαρθία Μαδρίδ έχει πτυχίο στην Παιδαγωγική και στη Φιλοσοφία και είναι Διδάκτορας στις Επιστήμες της Εκπαίδευσης. Είναι τακτικός καθηγητής στη Σχολή των Επιστημών της Εκπαίδευσης, στο Τμήμα Παιδαγωγικής, στην έδρα της Θεωρίας, Πολιτικής και Οικονομίας της Εκπαίδευσης, του Καθολικού Πανεπιστημίου της Σαλαμάνκας, καθώς και κοσμήτορας της Σχολής (2015). Διευθύνει το πανεπιστημιακό περιοδικό *Rapeles Salmantinos de Educación*. Έχει εκδώσει 4 βιβλία και περί τα είκοσι άρθρα ειδικού περιεχομένου. Μεγάλο μέρος της έρευνάς του και των δημοσιεύσεών του αναφέρεται στην παιδαγωγική και στους δασκάλους Φρενέ στην Ισπανία: Εκπαίδευση ουτοπία, Εκπαίδευση πραγματικότητα (2000), Ο Φρενέ στις Ούρδες (2008), Ένας στρατός από δασκάλους (2009), Εκπαίδευση: θεωρίες και ιδρυματισμός (2012), Δάσκαλοι, σχολεία και εφημερίδες (2013), Εμπειρίες Φρενέ που απέτυχαν (2016), Ο Φρέιρε στη Σαλαμάνκα (2016), κ.ά.¹

Revista de Educación, 340. Mayo-agosto 2006, pp. 493-521

Los maestros freinetianos de las Hurdes durante la II República. Noticias documentadas
Antonio García Madrid, Universidad Pontificia de Salamanca²

Εκπαιδευτική Επιθεώρηση, τεύχος 340, Μάιος – Αύγουστος 2006, σελίδες 493-521

Οι δάσκαλοι Φρενέ στις Ούρδες κατά τη Δεύτερη Δημοκρατία. Με τεκμηριωμένες πληροφορίες.

Του Αντόνιο Γκαρθία Μαδρίδ, από το Πανεπιστήμιο της Σαλαμάνκας.

Περίληψη του συγγραφέα

Όσο παράξενο και να φαίνεται, σε μια πάμφτωχη περιοχή της Ισπανίας που λέγεται Λας Ούρδες³, αρχές της δεκαετίας του 1930, έκαναν την εμφάνισή τους δάσκαλοι Φρενέ, σπρωγμένοι ίσως από έναν γενικό άνεμο αναγέννησης, που έπνεε στη Δεύτερη Δημοκρατία, και ειδικά στην εκπαίδευση. Σ' αυτή την ξεχασμένη γωνιά της Εξτρεμαδούρας,⁴ τα ξυπόλυτα

¹ <https://salamancartvaldia.es/not/96620/el-catedratico-antonio-garcia-madrid-elegido-decano-de-la-facultad-de-educacion> και http://drupal.upsa.es/index.php?q=noticias_eventos/noticia/131

² Το άρθρο βρίσκεται εδώ:

https://www.academia.edu/6153916/Los_maestros_freinetianos_de_las_Hurdes_durante_la_II_Rep%C3%BAblica_Noticias_documentadas και εδώ:

<https://redined.mecd.gob.es/xmlui/bitstream/handle/11162/68997/00820083000051.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

³ ΣτΜ: Λας Ούρδες: κομάрка (περιοχή, διοικητικό διαμέρισμα) στα βόρεια της Εξτρεμαδούρας. Ανήκει στην επαρχία Κάθερες, της Αυτόνομης κοινότητας της Εξτρεμαδούρας, που ήταν από τις φτωχότερες κοινότητες του ισπανικού κράτους – και σήμερα ακόμη απ' τις λιγότερο ευνοημένες οικονομικά. Η περιοχή Ούρδες, με κάπου 50 χωριά και με 6.000 κατοίκους, βρίσκεται μέσα σε ένα λαβύρινθο από βουνά. Περισσότερες πληροφορίες, σε ειδικό κεφάλαιο, στο τέλος.

⁴ ΣτΜ: Η περιοχή έγινε γνωστή στους περισσότερους απ' την ταινία-ντοκιμαντέρ του Μπουνιουέλ *Γη χωρίς ψωμί* ["Las Hurdes, tierra sin pan" (1933)], που έγινε με χρηματοδότηση του Ραμόν Αθίν, ενός αναρχικού καλλιτέχνη, σημαντικού γλύπτη και καθηγητή στην Παιδαγωγική Σχολή στην Ουέσκα (Αραγονία). Ο Αθίν ταξίδεψε στις Ούρδες 10 Απριλίου με 24 Μαΐου του 1933, για το γύρισμα της ταινίας..

παιδιά των χωρικών, με τα εμφανή σημάδια της ανάγκης που έσφιγγε τον τόπο, ήταν αυτά που γνώρισαν και χάρηκαν την τεχνική της τυπογραφίας, το ελεύθερο κείμενο, τη διασχολική αλληλογραφία και άλλες καινοτομίες, τόσο πρωτοποριακές εκείνον τον καιρό. Νέοι κι ανήσυχοι δάσκαλοι ρίχτηκαν στην περιπέτεια, μακριά απ' τα κέντρα επιρροής της παιδαγωγικής Φρενέ, κυρίως στην Καταλονία και Αραγονία, και προφανώς από προσωπική πρωτοβουλία. Ήταν σχολεία - νησίδες στο πουθενά, στις Ούρδες, χαμένα στο μεγάλο κεντρικό οροπέδιο. Για τους δασκάλους τους ίδιους δεν ξέρουμε πολλά πράγματα. Υπάρχουν αναφορές γι' αυτούς σε διάφορες πηγές. Καμιά φορά αναφέρεται μόνο το όνομα του σχολείου κι ο δάσκαλος μένει στη σκιά, ενώ άλλες φορές πάλι, αναφέρονται στη σφαίρα επιρροής του Φρενέ σχολεία και δάσκαλοι που καμιά σχέση δεν είχαν μ' αυτό το πράγμα. Αυτή η εργασία αποσκοπεί να τεκμηριώσει με ντοκουμέντα ποιοι ήταν αυτοί οι δάσκαλοι, τη συγκεκριμένη περίοδο στις Ούρδες.

Τεκμηριωμένες πληροφορίες για τους δασκάλους Φρενέ στις Ούρδες

Αναφορές στους δασκάλους στις Ούρδες έχουμε στις ακόλουθες πηγές:

- Στο βιβλίο της γυναίκας του Φρενέ,¹ που αναφέρει τους πρώτους οπαδούς του Φρενέ στην Ισπανία, τον Μπάργας στην επαρχία Κάθερες, μαζί με τους πιο γνωστούς, τον Χοσέ δε Τάπια, τον Σιμεόν Ομέγια και τον Πατρίθιο Ρεδόντο, από την ομάδα της Καταλονίας- Αραγονίας.
- Στο οπισθόφυλλο του παιδαγωγικού Δελτίου της ισπανικής κοοπερατίβας της τεχνικής Φρενέ, τον Απρίλιο του 1935. Το Δελτίο λέγεται *Συνεργασία*,² και το συγκεκριμένο τεύχος αναφερόταν στην *Τυπογραφία στο σχολείο*. Εκεί παρουσιάζονταν τα σχολικά τετράδια εργασίας *Ιδέες και Πράξεις*, του σχολείου αγοριών του Καμινομορίσκο και *Παιδιά, πουλιά και λουλούδια*, του μεικτού σχολείου στο χωριό Λα Ουέρτα (και τα δύο στην επαρχία Κάθερες της Εξτρεμαδούρας).
- Στο ίδιο Δελτίο *Συνεργασία*, στο τεύχος του μηνός Ιουλίου του 1935, υπάρχουν δύο ειδήσεις εξαιρετικού ενδιαφέροντος. Η πρώτη αναφέρεται σε έναν κατάλογο σχολείων στο άρθρο Σύνταξης του Δελτίου με τον τίτλο *Καμίνο (δρόμοι)*, όπου απαριθμούνται, γραμμένα πιθανότατα από τον ίδιο τον Πατρίθιο Ρεδόντο, τα σχολεία που πραγματοποίησαν τις πρώτες *δοκιμές της τεχνικής Φρενέ*, το σχολικό έτος 1931-32. Εκεί, μαζί με τα σχολεία του Μοντολίου και του Πουτσβέρτ (χωριουδάκια στη Λέριδα³), αναφέρονται και τα σχολεία του χωριού Πλασένθια ντελ Μόντε στην Ουέσκα (Αραγονία), και του Καμινομορίσκο στις Ούρδες. Και το τεύχος συνεχίζει με τα τυπωμένα σχολικά τετράδια: *Libros vividos (Βιωματικά Βιβλία)*, *L'Afany*, των Μοντολίου και Πουτσβέρτ (σαν δυο πόλους «της τεχνικής μας»), κι αμέσως μετά με τα *Trabajos escolares vividos (Ζωντανές σχολικές εργασίες)* από την Πλασένθια ντελ Μόντε, και *Ideas y Hechos (Ιδέες και Πράξεις)* του Καμινομορίσκο.

¹ Élise Freinet (1975): *Nacimiento de una pedagogía popular (Historia de la Escuela Moderna. Barcelona, Laia, pp. 224.*

² (1935): *Colaboración. La imprenta en la escuela*, 2, 16.

³ ΣτΜ: Ή Λιείδα ή Γείδα ή (στα καταλανικά) Γκείδα.

- Από τον Νοέμβριο του 1935 η *Συνεργασία* ανακοίνωσε ότι η κοοπερατίβα επρόκειτο να εκδώσει μια συλλογή κειμένων του τύπου των *Infantines* στη Γαλλία, με το όνομα **Αυτά που γράφουν τα παιδιά**, και το νούμερο 1 θα είχε τον τίτλο **Η ζωή στις Ούρδες**.¹ Σε υποσημείωση στην τελευταία σελίδα του μικρού αυτού εντύπου είναι σημειωμένο: *Αυτό το τετράδιο περιέχει κείμενα των αγοριών και κοριτσιών των δημόσιων σχολείων των χωριών Καμινομορίσκο, Λα Ουέρτα και Μπέγας ντε Κόρια*.² Το σχολείο του χωριού Μπέγας ντε Κόρια αναφέρεται πρώτη φορά.
- Τέλος, σε διάφορες εκδόσεις αναφέρεται ο δάσκαλος του χωριού **Κασάρ ντε Παλομάρες** ως δάσκαλος Φρενέ της περιοχής. Πρώτη φορά αναφέρεται σε ένα άρθρο του Ερμίνιο Αλμέντρος,³ γραμμένο κάπου προς το τέλος του εμφύλιου,⁴ αλλά αναφέρεται στο 1934, σε μια ανασκόπηση του κινήματος Φρενέ, μετά την άνοδο της στη εξουσία της δεξιάς κυβέρνησης,⁵ όταν υπήρξε μια ανάσχεση στην ανάπτυξη της ομάδας Φρενέ, αλλά που ευτυχώς υπήρχαν ήδη σταθεροί υποστηρικτές των τεχνικών Φρενέ σε ένα σωρό περιοχές, στην Καταλονία, βέβαια, αλλά και Μαγιόρκα, την Βαλένθια, την Αραγονία, την Καστίλλη, Ανδαλουσία, Εξτρεμαδούρα ... και *Αχ, εκείνες οι εργασίες του σχολείου του Κασάλ ντελ Παλομάρες, στις Ούρδες*,⁶ καταλήγει το άρθρο χαρακτηριστικά. Τα ίδια – και με τα ίδια λάθη – επαναλαμβάνονται στη στήλη του Φεράν Θουριάγα «*Το κίνημα Φρενέ στην Ισπανία. Πορεία του Σύγχρονου Σχολείου*», στα *Παιδαγωγικά Τετράδια*, τεύχος 54, το 1979,⁷ που μάλλον ακολουθεί τις παραπάνω πληροφορίες του Αλμέντρος, και αναφέρεται στο σχολείο του Κασάρ ντελ Παλομάρες (χωρίς όνομα δασκάλου). Και συνεχίζει παραθέτοντας ονόματα άλλων δασκάλων που θα ανίχνευαν το δρόμο

¹ Το Δελτίο αυτό της *Συνεργασίας*, μαζί με το τεύχος *Η Ζωή στις Ούρδες* ανατυπώθηκε το 1996 στην έκδοση του Χιμένεθ Μιερ Τεράν: F.JIMÉNEZ MIERTERÁN (1996): *Freinet en España. La revista Colaboración*. Barcelona, EUB). Το ίδιο τεύχος εκδόθηκε και στο γαλλικό *Infantines* τον Ιούνιο του 1936 με τίτλο *Les Hurdes* και ίδιο περιεχόμενο, αλλά το αποδίδει μόνο στο σχολείο του Καμινομορίσκο, παραλείποντας τα άλλα δύο.

² ΣτΜ: Και τα τρία αυτά χωριά βρίσκονται στις Ούρδες, της επαρχίας Κάθερες, στην Εξτρεμαδούρα.

³ Άρθρο γραμμένο γύρω στο 1939, αμέσως μετά τον ισπανικό εμφύλιο, το πιθανότερο στη Γαλλία. Αναδημοσιεύτηκε το 1979: H. Almendros (1979): “*Síntesis de la expresión Freinet en España (1930-1938)*”. En *MOVIMIENTO COOPERATIVO DE ESCUELA POPULAR: La Escuela Moderna en España*. Madrid, Zero-ZYX, p.67.

⁴ Το μικρό αυτό άρθρο του Αλμέντρος γράφτηκε το 1939 ή λίγο μετά, ίσως στη Γαλλία, μετά τον εμφύλιο, σύμφωνα με μαρτυρία του Φερνάντο Χιμένεθ Μιερ ι Τεράν.

⁵ ΣτΜ: Η γνωστή ως «μαύρη διετία» (Σεπτέμβριος 1933 – Φεβρουάριο του 1936) ήταν το διάστημα που κυβέρνησε ένας συνασπισμός της δεξιάς, στο μεσοδιάστημα ανάμεσα στις ριζοσπαστικές κυβερνήσεις της Δεύτερης Δημοκρατίας. Ονομάστηκε «μαύρη», γιατί πάγωσε ή ακύρωσε όλες τις προοδευτικές μεταρρυθμίσεις που είχαν προλάβει να θεσπιστούν τα δύο πρώτα χρόνια του νέου ρεπουμπλικανικού καθεστώτος της αβασίλευτης δημοκρατίας. Η ΔΔ διήρκεσε από το 1931 ως το 1939, στις περιοχές που αντιστάθηκαν μέχρις εσχάτων στα στρατεύματα του Φράνκο, και μέχρι το 1936 στις περιοχές που επικράτησαν οι πραξικοπηματίες εξαρχής και στις περιοχές που κατελάμβαναν σταδιακά κατά τον εμφύλιο.

⁶ Δεν υπάρχει αμφίβολα ότι ο Αλμέντρος δεν γνώριζε από πρώτο χέρι ούτε το κίνημα Φρενέ στις Ούρδες ούτε τον Μπάργας, ούτε τι συνέβαινε στα σχολεία του Καμινομορίσκο και της Ουέρτας. Πρέπει να είχε μάθει για τα σχολικά τετράδια, ή να είχε ξεφυλλίσει το τεύχος *Ζωή στις Ούρδες*, αυτό φαίνεται απ’ τον θαυμασμό του και την πατρότητα (Ούρδες), αλλά είχε μια σύγχυση ως προς το σχολείο προέλευσης, που δεν ήταν του Κασάρ ντε Παλομάρες, κι ακόμη ως προς το όνομα του χωριού, που από λάθος το λέει Κασάλ.

⁷ Και ως σήμερα συνεχίζεται η σύγχυση με τα λανθασμένα στοιχεία: F. ZURRIAGA (1979): «El movimiento Freinet en España. Itinerario de la Escuela Moderna». En *Cuadernos de Pedagogía*, 54, pp 20-22 και M. Carreño et al. (2002): *Teorías e instituciones contemporáneas de educación*. Madrid, Síntesis, p. 98.

για το νέο λαϊκό σχολείο: Λουίς Μποβέρ, Άνα Γκαβίν, Μπάργας, Ομέγια, Μιρέτ, Σολέρ ι Γκόδες, Μπενάιχες (Μπενάζας), Άιχε (Εγκέ), Κονσέλ, Αλκοβέ¹ κ.ά.

Οι δύο βεβαιωμένοι δάσκαλοι Φρενέ στις Ούρδες.

Ποιες από τις πληροφορίες είναι σωστές; Είναι Φρενέ οι δάσκαλοι και τα σχολεία που αναφέρθηκαν παραπάνω; Ποιοι είναι οι αληθινοί δάσκαλοι Φρενέ στις Ούρδες; Σίγουρα όχι όλοι αυτοί που μνημονεύονται από τον Θουριάγα. Τα ντοκουμέντα που έχουμε δείχνουν ότι από όλους αυτούς μόνον δύο εφάρμοσαν τις τεχνικές Φρενέ για δύο τουλάχιστον συνεχόμενες σχολικές χρονιές, 1932-1933 και 1933-1934. Ήταν ο **Χοσέ Μπάργας Γκόμεθ**, στο μονοτάξιο δημοτικό σχολείο αγοριών του χωριού **Φακτορία ντε λος Άνχελες**, στον δήμο του **Καμινομορίσκο** κι ο **Μαξιμίνο Κάνο Γκασκόν**, στο μονοτάξιο μεικτό δημοτικό του χωριού **Λα Ουέρτα** του ίδιου δήμου. Από το πρώτο σχολείο βγήκαν τα τετράδια *Ιδέες και Πράξεις*, που άρχισαν να τυπώνονται από τον Απρίλιο του 1933, κι από το δεύτερο, το *Παιδιά, Πουλιά και Λουλούδια*, τον Μάιο του 1933 (εκτός κι αν εμφανιστεί κάπου κανένα τεύχος των τετραδίων με ημερομηνία προγενέστερη).²

Τα υπόλοιπα από τα ντοκουμέντα αξίζουν έναν προσεκτικό σχολιασμό.

Τίποτα δεν έχουμε να αντιτείνουμε στις πληροφορίες της Ελίζ Φρενέ για τον Μπάργας, ούτε για τις πρώτες, από το δελτίο *Συνεργασία (Κολαμποραθιόν)*. Έχουμε, όμως, για την περίπτωση της έκδοσης της *Ζωής στις Ούρδες*, που σημειώνει ότι περιείχε και εργασίες των παιδιών από το σχολείο του χωριού Μπέγας ντε Κόρια. Δεν υπάρχουν στοιχεία ότι εφαρμοζόταν καμιά τεχνική Φρενέ σε αυτό το σχολείο. Εκεί ήταν δάσκαλος, μέχρι τον θάνατό του το 1935, ο **Φάουστο Μαλδονάδο Οτέρο**, που ήταν και επιθεωρητής της περιοχής, όπου ανήκαν τα σχολεία του Μπάργας και του Κάνο, καθώς και διευθυντής του τομέα εκπαίδευσης (Παιδαγωγική Αποστολή) της Διοίκησης για τις Ούρδες (Πατρονάτο ντε Λας Ούρδες).

Είναι φανερό πως υπήρχε μια εγγύτητα και φιλία του επιθεωρητή με τους δασκάλους Μπάργας και Κάνο και εικάζεται η υποστήριξη του προϊσταμένου προς τους δυο δασκάλους, όταν εφάρμοσαν τις τεχνικές Φρενέ, αν και προς το παρόν δεν υπάρχουν αποδείξεις.³

¹ Ο Θουριάγα ακολουθεί τον Αλμέντρος αλλά και τις πληροφορίες του δελτίου *Colaboración*. Προσθέτει τον Μπάργας αλλά όχι τον δάσκαλο στο Κασάρ ντε Παλομάρες, πράγμα που δείχνει κάτι εσφαλμένο, που θα προσπαθήσω να ξεκαθαρίσω παρακάτω.

² Ξαν από θαύμα, μετά από τόσα χρόνια μπόρεσα να δω με τα μάτια μου διάφορα τεύχη από τις *Ιδέες και Πράξεις*, και κάμποσα σκόρπια φύλλα και ένα τεύχος από το *Παιδιά, Πουλιά και Λουλούδια*. Τα πρώτα, τα είχε φυλάξει για δεκαετίες, όμορφα και νοικοκυρεμένα, ο Χουβένθιο Μαρτίν, δάσκαλος, μακαρίτης πια, που ήταν τότε μικρός μαθητής σ' εκείνο το σχολείο. Κι ακόμη, μερικά σκόρπια φύλλα είχαν διασωθεί ανάμεσα στα χαρτιά του Χοσέ Μπάργας, που μου τα εμπιστεύτηκαν οι κόρες του Ντολότες και Πιλάρ. Το τετραδιάκι απ' τα *Παιδιά, Πουλιά και Λουλούδια*, βρέθηκε στα χαρτιά του Μαξιμίνο Κάνο, χάρη στην καλοσύνη και προθυμία της κόρης του Αουρόρας.

³ Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, αν διαφωνούσε ο επιθεωρητής με αυτή την πρωτοβουλία, θα ήταν αδύνατο να υλοποιηθεί. Η επιδοκιμασία του υπονοείται. Επίσης, τα πρώτα τυπωμένα τετράδια του σχολείου του Μπάργας, που έφεραν τον τίτλο απλώς *Τετράδιο σχολικών εργασιών*, ανέγραφαν σε διάφορα σημεία ότι το σχολείο που τα έβγαζε ανήκε στην Παιδαγωγική Υπηρεσία της Διοίκησης για τις Ούρδες, που επικεφαλής της ήταν ο Μαλδονάδο.

Οπωσδήποτε, όμως, η θερμή εισήγηση υπέρ του Κάνο αυτό δείχνει,¹ καθώς και η επιστολή που έγραψε στον Μπάργας, όταν έγινε γνωστό ότι τελικά τα κατάφερε κι αυτός να μετατεθεί στην ιδιαίτερη πατρίδα του και εγκατέλειψε τις Ούρδες, το 1934.² Βέβαια, τίποτε δεν δείχνει ότι ο Μαλδονάδο ήταν δάσκαλος Φρενέ ή ότι μετέδιδε τις νέες τεχνικές ή ότι ξεκίνησε ο ίδιος καμιά πρωτοβουλία στην περιοχή του. Αντίθετα, ο Χοσέ Μπάργας, σε έγγραφό του τού 1958, αναφέρει έναν άλλον επιθεωρητή, τον **Φρανθίσκο Καρίγιο Γκερέρο**, και λέει ότι τους επισκεπτόταν και ότι τους έδωσε την έγκρισή τους να εφαρμόσουν τις τεχνικές Φρενέ.³ Δύο λόγοι συναινούν στο ότι δεν ήταν ο Μαλδονάδο αυτός που ξεκίνησε το θέμα Φρενέ: ο πρώτος λόγος είναι ότι δεν υπάρχει καμία απόδειξη, έγγραφο ή ένδειξη γι' αυτό στην εκπαιδευτική διαδρομή αυτού του δασκάλου, και ο δεύτερος, είναι οι μαρτυρίες των τότε μαθητών του. Δεν αποδεικνύεται ότι ο Μαλδονάδο γνώριζε ή υποστήριζε τις τεχνικές Φρενέ, και ούτε όσοι από τους εν ζωή μαθητές του στο Μπέγας ντε Κόρια ρωτήθηκαν, θυμούνταν κάτι σχετικό με δραστηριότητες Φρενέ.

Πράγματι, ο Μαλδονάδο, του οποίου δυστυχώς, προς το παρόν, δεν έχω εντοπίσει τον υπηρεσιακό φάκελο, ήταν ένας δάσκαλος αφιερωμένος στην κοινωνική και εκπαιδευτική χειραφέτηση της περιοχής, σε συνεργασία με τη Διοίκηση στις Ούρδες. Γεννήθηκε το 1890 στο Κανιαμέρο, κοντά στη Γουαδαλούπε (Κάθερες), σε μια ταπεινή οικογένεια, σπούδασε στην Ανώτερη Παιδαγωγική Σχολή στην Άλαβα (Escuela Normal Superior de Maestros de Álava), σε κάπως μεγάλη ηλικία, στα είκοσι δύο του, αλλά ήταν λαμπρός σπουδαστής και αποφοίτησε με άριστα. Δώδεκα χρόνια μετά, το 1928, ήταν δάσκαλος στις Ούρδες, στο Καμινομορίσκο, και φαίνεται πως αυτόν διαδέχτηκε ο Μπάργας στο σχολείο το 1930, όταν ο Μαλδονάδο μετακινήθηκε σε άλλο σχολείο, του χωριού Μπέγας ντε Κόρια. Δεν υπάρχουν ενδείξεις για επαφή του με την παιδαγωγική Φρενέ ή με τους Ισπανούς δασκάλους Φρενέ, πράγμα που δεν σημαίνει, όμως, ότι δεν γνώριζε τα ανανεωτικά κινήματα. Αλλά η οριστική απόδειξη ότι δεν ήταν αυτός που καθοδήγησε τον Μπάργας και τον Κάνο είναι η μαρτυρία των παλιών μαθητών του στο Μπέγας ντε Κόρια. Μπόρεσα να πάρω συνέντευξη από κάποιους από αυτούς. Όλοι τους είχαν να λένε για την μεγάλη του αξία ως δασκάλου και την προσφορά του μέσα αλλά και έξω απ' το σχολείο, για να διορθώσει ό,τι διορθωνόταν, αλλά τίποτα δεν θυμούνταν για καμιά τεχνική ή πολύ περισσότερο για τυπογραφία και τυπωμένα σχολικά τετράδια. Τίποτα.

Τι σημαίνει αυτό; Ότι κάποιος είτε ψέματα, σχετικά με την πληροφορία την τυπωμένη στη *Ζωή στις Ούρδες*, ότι συμμετείχαν τα παιδιά του σχολείου της Μπέγας ντε Κόρια; Δεν νομίζω. Μπορεί οι δάσκαλοι Μπάργας και Κάνο να κάλεσαν τα παιδιά της Μπέγας ντε

¹ Ο Μαλδονάδο υπέβαλε ως επιθεωρητής, το 1933, μια εξαιρετική αξιολογική γνωμοδότηση για τον Κάνο, όταν ο δάσκαλος είχε ζητήσει να μετατεθεί στο κοντινό Μοντίχο (πόλη της επαρχίας Μπαδαχόθ, Εξτρεμαδούρα). Αυτό το έγγραφο βρίσκεται στο Φάκελο Εκκαθάρισης του Κάνο (AGA 32/12346), για τη διαδικασία κάθαρσης, όταν η περιοχή καταλήφθηκε από τους φρανκικούς. (Βλ και σελ 14)

² Αξιοτίμο φίλο και συνάδελφο τον αποκαλεί, τον συγχαίρει που κατάφερε να πετύχει την μετάθεση που τόσο επιθυμούσε, και εκφράζει τη λύπη του που θα στερηθούν τις υπηρεσίες ενός τέτοιου δασκάλου. (Carta de Fausto Maldonado a José Vargas de 20 de septiembre de 1934. Έγγραφο της οικογένειας Μπάργας).

³ Έγγραφο της οικογένειας Μπάργας. Περιλαμβάνεται στην προηγούμενη εργασία του καθηγητή Γκαρθία (2004): «Más noticias sobre el origen de la influencia de Freinet en Las Hurdes durante la II República. Datos sobre el maestro Máximo Cano Gascón». En *PAPELES SALAMANTINOS DE EDUCACIÓN* 3, pp , 385. Για τον επιθεωρητή Καρίγιο, τοποθετημένο εκείνο τον καιρό στη Μαδρίτη, και την πιθανότητα να είναι αυτός εκείνος που προώθησε την πρωτοβουλία, θα δοθούν πληροφορίες σε άλλη εργασία του συγγραφέα, αφού μελετηθούν λεπτομερώς οι πιθανές διαδρομές μέσω των οποίων μπορεί να έφτασαν οι τεχνικές Φρενέ στις Ούρδες.

Κόρια να συμμετάσχουν με εργασίες τους, αν και το τύπωμα έγινε μόνο στο σχολείο του Καμινομορίσκο. Στα τετράδια *Ιδέες και Πράξεις*, αναφέρεται ότι το τυπογραφείο το αγόρασε ο δάσκαλος με δικά του χρήματα, δηλαδή ο Μπάργας. Πράγματι, στις λίστες καταγραφής του σχολείου δεν υπάρχει κανένα τυπογραφείο, ούτε σε κάποιο σχολικό προϋπολογισμό. Αν αντιπαραβάλλουμε τη γαλλική έκδοση του περιοδικού *Ζωή στις Ούρδες* (*Les Hurdes*) με τα τέσσερα γνωστά τετράδια του σχολείου του Μπάργας και το μοναδικό αντίτυπο που έχουμε από το *Πουλιά, Παιδιά και Λουλούδια* του σχολείου του Κάνο, βλέπουμε ότι τα περισσότερα κείμενα υπήρχαν ήδη στα περιοδικά των δύο σχολείων. Τα υπόλοιπα θα μπορούσαν να αποδοθούν στους μαθητές από το Μπέργας ντε Κόρια, ή μπορεί επίσης να προέρχονταν από σχολικά τετράδια από την Ουέρτα και το Καμινομορίσκο που έχουν χαθεί. Αλλά το πιο πιθανό είναι να μην είχαν καμιά σχέση, ούτε ο Μπάργας ούτε ο Κάνο ούτε ο Μαλδονάδο με την έκδοση του περιοδικού *Ζωή στις Ούρδες* και τη γαλλική της βερσιόν *Les Hurdes*. Το 1935, όταν η Ισπανική Κοοπερατίβα της Τεχνικής Φρενέ¹ αποφάσισε να εγκαινιάσει μια συλλογή του τύπου των *Infantines* των Γάλλων συναδέλφων τους, με τον τίτλο *Αυτά που γράφουν τα παιδιά*, ο Μπάργας κι ο Κάνο δεν βρίσκονταν πια στις Ούρδες. Ο ένας ήταν στο Αβαράν (στη Μούρθια) και ο άλλος στο Μοντίχο (στο Μπαδαχόθ),² κι ούτε είχαν καμιά επικοινωνία, ο δε Μαλδονάδο είχε πεθάνει. Η *Ζωή στις Ούρδες* έγινε στα κεντρικά της Βαρκελώνης, και περιλάμβανε τα τετράδια που τους είχαν αποσταλεί τα προηγούμενα χρόνια από το Καμινομορίσκο και την Ουέρτα.

Τότε; Γιατί αποδίδεται η πατρότητα των εργασιών Φρενέ στα παιδιά του Μπέργας ντε Κόρια; Μα γιατί ο Μπάργας στις *Ιδέες και Πράξεις* συνήθιζε να συμπεριλαμβάνει, ίσως και ο Κάνο στα *Πουλιά, Παιδιά και Λουλούδια* (δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι, αφού δεν έχει διασωθεί παρά μόνο ένα αντίτυπο) εργασίες των παιδιών του Μπέργας ντε Κόρια, όπως για παράδειγμα μια απ' τις πιο σημαντικές, *Ο λύκος του καρδεντσού*, που περιλαμβάνεται στο ανατυπωμένο από τον Μαρτίν Σάντσεθ τεύχος. Εκεί είναι γραμμένο καθαρά ότι το παιδί που το έγραψε ήταν μαθητής του Πρότυπου Δημόσιου Σχολείου του χωριού Μπέργας ντε Κόρια, που διευθύνει ο Διευθυντής της Παιδαγωγικής Υπηρεσίας στις Ούρδες, Φάουστο Μαλδονάδο. Το ίδιο γράφει και η γαλλική έκδοση του 1936, που αναπαράγει ακριβώς το ισπανικό κείμενο, ακόμη και τα σχέδια και τα χαρακτηριστικά σε λινόλεουμ, μόνο που εκεί η πατρότητα αποδίδεται εξ ολοκλήρου στο σχολείο του Καμινομορίσκο. Το γράφει στο εξώφυλλο: κείμενα σε λιντυπίες του σχολείου του KAMINOMORISKO (ΚΑΘΕΡΕΣ) ΙΣΠΑΝΙΑ. Γιατί; Ίσως γιατί για τη γαλλική Κοπερατίβα μετρούσε η πρωτοβουλία του Μπάργας, ο οποίος μιλούσε γαλλικά, είχε στείλει εξ αρχής, πριν λίγα χρόνια σχολικά τετράδια τυπωμένα και είχε επαφές από νωρίς και ανταλλαγές με γαλλικά σχολεία, πράγμα που φαίνεται στις σελίδες του περιοδικού *Ιδέες και Πράξεις* ήδη από την εμφάνισή τους. Για τους Γάλλους, ο Κάνο, που τον ήξεραν μόνο μέσω του Μπάργας και από το τετράδιο *Πουλιά, Παιδιά και Λουλούδια*, βρισκόταν στη σκιά του Μπάργας, κι ο Μαλδονάδο δεν υπήρχε.

¹ Στο άρθρο σύνταξης της *Συνεργασίας*, του τεύχους Νοεμβρίου του 1935, έπεσε η ιδέα να κυκλοφορήσουν υπό τον τίτλο «Δράσεις και Σχέδια», εκδόσεις με το όνομα *Αυτά που λένε τα παιδιά*, στο πρότυπο του γαλλικού *Infantines*. Εκεί έγραφαν: Θέλουμε να δώσουμε στα παιδιά αυθεντική λογοτεχνία των παιδιών. Και τι καλύτερο απ' το να αφήσουμε τα ίδια να το κάνουν, με τις πολλές τυπωμένες εργασίες τους; Επίσης ανακοίνωναν την πώληση του σχολικού περιοδικού. Σε επόμενα τεύχη ζητούσαν συνεργασίες, για να συνεχίσουν την έκδοση.

² Υπηρεσιακός φάκελος: Archivo del Ministerio de Hacienda, Clases Pasivas, PM436/58 y PM163/74. Στο εξής αςρ.

Η περίπτωση του χωριού Κασάρ ντε Παλομέρο είναι πιο ξεκάθαρη. Από τα στοιχεία που υπάρχουν μέχρι στιγμής – και είναι πολύ απίθανο να βρεθούν άλλα – δεν προκύπτει κανένας δάσκαλος Φρενέ σε αυτό το όμορφο χωριό. Το Κασάρ ντε Παλομέρο απέχει 8 χλμ απ' το Καμινομορίσκο και την Ουέρτα, και ήταν τότε η είσοδος στην περιοχή, για τους ταξιδιώτες που έρχονταν απ' το κέντρο της χερσονήσου, με τον σιδηρόδρομο, ως την Πλασένθια.¹

Συγκεκριμένα, στο χωριό αυτό είχαν τοποθετηθεί τέσσερις δάσκαλοι από το 1930 ως το 1936 και εντωμεταξύ, το 1934 ακόμη δύο δασκάλες, καθώς τα σχολεία από δύο έγιναν τέσσερα, δύο για αγόρια και δύο για κορίτσια. Τα ονόματά τους ήταν: Ντεσιδέριο Καβαγιέρο Σαντιβάνιεθ, Φερνάντο Μαρτίν Γκονθάλεθ, Χούλιο Ερνάντεθ Πουέρτας, Θιπριάνο Μουριέλ Αλμπαραν, Μαρία Ρεγοδόν Καντέρο (σύζυγος του Θιπριάνο) και Μαρία Κονθεπιθόν Γκαρθία ντελ Άμο (σύζυγος του Φερνάντο Μαρτίν). Ο Ντεσιδέριο Καβαγιέρο ήταν εκεί οκτώ χρόνια και έφυγε για την Πλασένθια αρχές του 1930, 51 έτους, το θυμόταν ο ληξιαρχος. Ο φάκελος κάθαρσης δείχνει ότι συνταξιοδοτήθηκε στα 57, λόγω μεγάλων προβλημάτων όρασης. Λοιπόν, ο Ντεσιδέριο συνέπεσε με τον Κάνο και τον Μπάργας, αλλά δεν φαίνεται ούτε να τους επηρέασε, καθώς ήταν δάσκαλος «της παλιάς σχολής», ούτε να τον επηρέασαν οι δυο νεοφερμένοι τριαντάρηδες. Επίσης, οι παλαιοί εν ζωή μαθητές του, που ρωτήθηκαν κατά την έρευνα, ανέφεραν ότι ήταν ένας καλός δάσκαλος, παραδοσιακός, από κείνους «του παλιού καιρού», και τίποτα δεν θυμούνταν σχετικό με εκπαιδευτικές δραστηριότητες ασυνήθιστες. Εξάλλου, αν ήταν κανένας νεωτεριστής, θα φαινόταν σίγουρα στον φάκελο κάθαρσης.²

Τον Ντεσιδέριο διαδέχτηκε ένας νεαρός, απόφοιτος της παιδαγωγικής σχολής μόλις το 1930,³ μάλλον σαν αναπληρωτής. Ονομαζόταν Φερνάντο Μαρτίν Γκονθάλεθ και ήταν από κοντινό χωριό της Σαλαμάνκας. Εργάστηκε για δυο χρόνια (1932-34) κι έφυγε αρχές του 1935, λίγους μήνες μετά την άφιξη των μόνιμων δασκάλων που ήρθαν στη θέση του Ντεσιδέριο.⁴ Άρα, συνέπεσε με τον Μπάργας (το 1932, 1933 και 1934) και με τον Κάνο (1932 και 1933). Να ήταν αυτός ο δάσκαλος Φρενέ του Κασάρ ντε Παλομέρο; Έτσι πίστεψα στην αρχή. Είχε το κατάλληλο προφίλ. Όμως, όχι. Οι παλιοί μαθητές του εν ζωή, που τους ρώτησα, με βεβαίωσαν κατηγορηματικά ότι δεν συνέβη τίποτε σχετικό με τυπογραφία, αλληλογραφία με άλλα σχολεία, ανταλλαγές, συγγραφή κειμένων στο σχολείο των παιδικών τους χρόνων με αυτόν τον δάσκαλο. Αν ήταν κανένας καινοτόμος δάσκαλος, οι ανακριτές της Επιτροπής κάθαρσης θα τον είχαν ανακαλύψει. Το πιστοποιητικό του ήταν καθαρό. Άμεμπτος κι αυτός.⁵

¹ Υπάρχει ένα αφήγημα τυπωμένο στα τετράδια που σώζονται στο σχολείο του Καμινομορίσκο. Είναι του μικρού Ολιβέια, γιου του γιατρού στη Φακτορία του Καμινομορίσκο. Περιγράφει το ταξίδι Μαδρίτη – Ούρδες, που διαρκούσε ολόκληρη μέρα. Ένα δύσκολο και μακρύ ταξίδι, με στάση μονάχα στην Ταλαβέρα για φαγητό. Μετά, αλλαγή τρένου και τέρμα στην Πλασένθια. Από εκεί, αυτοκίνητο ως το Κασάρ ντε Παλομέρο (18 ώρες), και μετά μουλάρια ως το Καμινομορίσκο, σύνολο 23 ώρες. Βλ και εικόνα 6 στο παράρτημα.

² Αλλά η Επιτροπή κάθαρσης (AGA 32/) αποφάνθηκε ότι ήταν πρόσωπο άμεμπτο, υπάκουο στο Εθνικό Κίνημα και γι' αυτό δε κρίνεται ότι του αξίζει κάποια κύρωση.

³ Expediente académico, AGA 32/09759

⁴ Καθώς δεν υπάρχει υπηρεσιακός φάκελος, τα στοιχεία αυτά προκύπτουν από ένα έγγραφο της Επαρχιακής Διοίκησης της Κάθερες, που βεβαιώνει τις υπηρεσίες του ως αναπληρωτή (Archivo de Clases Pasivas, acr JM550/83), επίσης από τον ληξίαρχο, που έχει μια άδεια διαμονής του νεοαφιχθέντος (1932), και επίσης από μια μαρτυρία ενός ντόπιου για το φάκελό του κάθαρσης.

⁵ Ίδιο με το παραπάνω, Expediente de depuración AGA 32/, Archivo General de la Administración.

Οι δύο δάσκαλοι που ήρθαν στη θέση του Μαρτίν, ο Χούλιο Ερνάντεθ και ο Θιπριάνο Μουριέλ - όταν έγιναν δύο τα μονοτάξια σχολεία των αγοριών - ανέλαβαν για τη σχολική χρονιά 1934-35, όταν πια ο Κάνο κι ο Μπάργας είχαν φύγει, και μαζί τους έλαβε τέλος ο πυλώνας Φρενέ στις Ούρδες. Ούτε υπήρξε επαφή, ούτε συμπίπτουν με κάποιον άλλο δάσκαλο Φρενέ στο χωριό αυτό. Ούτε στο πιστοποιητικό κάθαρσης βρέθηκε κάτι.¹

Τελικά, δεν υπήρξε δάσκαλος Φρενέ στο Κασάρ ντε Παλομάρες μεταξύ 1930 και 1936. Υπάρχει ακόμη μια πιθανότητα για κάποια απ' τις δασκάλες, αλλά πολύ μακρινή, δεδομένου ότι πολύ λίγες δασκάλες συμμετείχαν στο κίνημα Φρενέ. Όμως, οι δύο γυναίκες στα μονοθέσια δημοτικά των κοριτσιών ήταν δασκάλες παραδοσιακές και υπηρέτησαν για δεκαετίες γύρω στον τόπο καταγωγής ή των σπουδών τους, σε ορεινά χωριά, στα σύνορα Σαλαμάνκας και Κάθερες. Το πτυχίο, ο υπηρεσιακός τους φάκελος και το πιστοποιητικό κάθαρσης δεν δείχνουν τίποτε ασυνήθιστο.

Οι δάσκαλοι Φρενέ στις Ούρδες: Χοσέ Μπάργας Γκόμεθ και Μαξιμίνο Κάνο Γκασκόν

Έτσι λοιπόν, μόνο ο Χοσέ Μπάργας και ο Μαξιμίνο Κάνο αποδεικνύεται με κάθε αξιοπιστία ότι ήταν δάσκαλοι Φρενέ, αυτά τα συγκεκριμένα έτη, στο χωριό Καμινομορίσκο και ο στο χωριό Λα Ουέρτα. Τα ονόματά τους εμφανίζονται και στον κατάλογο των Γάλλων συναδέλφων τους τής Κοοπερατίβας Φρενέ, στις επαφές και την αλληλογραφία που διατηρούσαν, στις ανταλλαγές με άλλα σχολεία Φρενέ στην Ισπανία, Βέλγιο, Γαλλία και σε άλλες χώρες. Θεωρούνται πρωτοπόροι του κινήματος από τους Ισπανούς *συνεργατικούς Φρενέ* και η δράση τους ήταν γνωστή εξ αρχής στην κοοπερατίβα. Οι ειδήσεις και συνεργασίες των δύο σχολείων και των δύο δασκάλων, του Μπάργας και του Κάνο, έφτασαν απρόσκοπτα απ' την πρώτη στιγμή (1933) στο κίνημα, το οποίο μάλιστα άρχισε με το δικό τους υλικό, των σχολείων στις Ούρδες, τη σειρά με τα σχολικά κείμενα των Ισπανών μαθητών, κι εκεί μένουν ακόμη τα δυο τυπωμένα σχολικά τετράδια σαν αδιάψευστοι μάρτυρες. Το ένα προερχόταν από το μονοθέσιο δημοτικό αγοριών στη Φακτορία ντε λος Άνχελες του Καμινομορίσκο και το άλλο από το μεικτό μονοτάξιο κοριτσιών στο χωριό Λα Ουέρτα. Τα σχολεία αυτά ανήκαν διοικητικά στη Βασιλική Διοίκηση (Ρεάλ Πατρονάτο) για τις Ούρδες, και με τη δημοκρατική αλλαγή, το 1931, στη Διοίκηση για τις Ούρδες και την Παιδαγωγική Αποστολή, δηλαδή την υπηρεσία της Διοίκησης για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση.²

Τα δύο αυτά σχολεία είχαν το προνόμιο να βρεθούν στην πιο θαυμαστή πρωτοπορία, με δυο έξοχους δασκάλους και με τις καινοτόμες τότε σχολικές τεχνικές τους. Είχαν τη ρητή - αν και ελλιπώς τεκμηριωμένη - την φανερή κατ' ανάγκην υποστήριξη του δασκάλου Φάουστο Μαλδονάδο Οτέρο. Οι δυο δάσκαλοι συνεργάστηκαν στενά, με σύμπνοια και με ενθουσιασμό και για την πρωτοβουλία αλλά και λόγω της ανταπόκρισης των παιδιών,

¹ AGA 32/13211.

² Με Βασιλικό Νομοθετικό διάταγμα της 18ης Ιουλίου 1922 ιδρύεται το Βασιλικό Πατρονάτο για τις Ούρδες (Real Patronato de Las Hurdes). Με ΝΔ του Υπουργείου της Κυβέρνησης της Δεύτερης Δημοκρατίας, της 20ής Μαΐου 1931 και Προεδρικό Διάταγμα του 1934, στη θέση του βασιλικού οργανώνεται το Εθνικό Πατρονάτο για τις Ούρδες. Σε αυτό ανήκει η Παιδαγωγική Αποστολή, δηλαδή η υπηρεσία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στα τυπωμένα σχολικά τετράδια του σχολείου του Μπάργας αναγράφεται ήδη με αυτό το όνομα, ένα χρόνο πριν καν ολοκληρωθεί γραφειοκρατικά αυτή η κυβερνητική εκπαιδευτική αλλαγή.

καινοτομώντας και επιλύοντας τα κενά που άφηνε η ελλιπής πληροφόρηση, στον μακρινό εκείνον τόπο. Σε ένα κείμενό του πολύ κατοπινό, του 1958, ο Μπάργας μιλά για τον Κάνο, πώς κατασκεύασε την πρέσα για την τυπογραφική μηχανή μόνος του, με δικά του σχέδια, και πως εφάρμοζε τις τεχνικές Φρενέ με τον δικό του τρόπο, προσαρμοσμένο στις συνθήκες του τόπου.¹ Αλλά ο κύριος πρωταγωνιστής, αυτός που έθεσε το θέμα και ξεκίνησε την εμπειρία, χωρίς άλλο, ήταν ο Μπάργας.

Αυτό το στηρίζουμε σε διάφορα στοιχεία: αυτόν ανέφερε η Ελίζ Φρενέ ως έναν από τους τρεις πρώτους που πρωτοστάτησαν στο κίνημα Φρενέ στην Ισπανία. Αυτόν αναφέρει και ο Πατρίθιο Ρεδόντο στην *Συνεργασία (Colaboración)*, ως έναν απ' τους πρώτους που εισήγαγαν τον Φρενέ, μαζί με τον ίδιο τον Ρεδόντο και τον Χοσέ δε Τάπιας. Και τέλος, αρκεί μια μικρή ανάλυση της πιο αξιόπιστης απόδειξης των τεχνικών Φρενέ στο σχολείο, που είναι τα ίδια τα σχολικά τετράδια *Ιδέες και Πράξεις* και *Πουλιά, Παιδιά και Λουλούδια*, για να εξακριβώσει κανείς ποιος έπαιρνε τις αποφάσεις, και κατά συνέπεια ποιος ήταν ο κύριος υπεύθυνος της προσπάθειας να γίνει στις Ούρδες ένα σχολείο Φρενέ.

Σε άλλη ευκαιρία θα προσπαθήσω να ξεδιαλύνω πότε πήρε αυτή την πρωτοβουλία ο Μπάργας και τι ή ποιος τον ώθησε να το κάνει. Τώρα θα αρκεστώ να παρουσιάσω ποιοι ήταν οι δυο δάσκαλοι, ποια η επαγγελματική διαδρομή τους, ποια η καταγωγή και οι σπουδές τους, κι ακόμη, τι τους έφερε στις Ούρδες. Αυτά θα ρίξουν φως στα ερωτήματα και θα μας επιτρέψουν να συμπεράνουμε αν ο Μπάργας ήταν ένα ακόμη κομμάτι του εκπαιδευτικού κινήματος του συνεργατικού σχολείου, με βάση την Καταλονία, ή ήταν ένας δάσκαλος - νησίδα με δική του πρωτοβουλία.

*

Λοιπόν, και οι δύο είχαν γεννηθεί πολύ μακριά απ' τις Ούρδες. Ο Μπάργας ήταν από τη Μούρθια. Γεννήθηκε στην πόλη Αβαράν το 1898. Επηρεασμένος σίγουρα από τον πατέρα του, που εργαζόταν κατά διαστήματα ως δάσκαλος, άρχισε τις παιδαγωγικές σπουδές νωρίς, στα δεκαπέντε του, αλλά πήρε το πτυχίο του δασκάλου όταν πια ήταν 28 χρονών, το 1926.² Εντωμεταξύ, το 1918, πέρασε ένα χρόνο στη Γαλλία,³ στο Παρίσι, σε καιρούς αρκετά δύσκολους (Α' Παγκόσμιος, φονική γρίπη). Επέστρεψε, ολοκλήρωσε τις σπουδές του και πέρασε τις εξετάσεις για το διορισμό του ως δασκάλου. Η πρώτη του τοποθέτηση, το 1927, ήταν σε ένα μικρό μεικτό σχολείο με είκοσι μαθητές, στο ορεινό χωριουδάκι Κασιέγιες, στις Αστούριες.⁴ Ο μισθός του ήταν τρεις χιλιάδες πεσέτες το χρόνο.⁵ Εκείνο τον καιρό ο Φρενέ

¹ A. GARCIA MADRID (2004): «Mas noticias sobre el origen de la influencia de Freinet en Las Hurdes durante la II República. Datos sobre el maestro Máximo Cano Gascón». En *Papeles Salamantinos de Educación*, 3, pp. 375-403, 385).

² Φάκελος AGA32/9596

³ Περισσότερα στο άρθρο μου (2004): «Mas noticias sobre el origen de la influencia de Freinet en Las Hurdes durante la II República. Datos sobre el maestro Máximo Cano Gascón». En *Papeles Salamantinos de Educación*, 3, pp. 375-403.

⁴ Σε ένα δακτυλογραφημένο έγγραφο στα χαρτιά της οικογένειας Μπάργας, ο νεοδιορισμένος νεαρός δάσκαλος αφηγείται τις περιπέτειες του ταξιδιού στην αγροτική επαρχία Αστούριας και τη ζωή σ' εκείνο το χωριουδάκι το χαμένο στα βουνά.

⁵ ΣτΜ: Ο μισθός του πτυχιούχου δασκάλου που είχε περάσει τις *οποσιθιόνες* (εξετάσεις για διορισμό, κάτι σαν το ΑΣΕΠ, καθότι υπήρχαν και περιπτώσεις εργασίας έκτακτες, με άλλου είδους συμβάσεις, εκτός των εξετάσεων) ήταν πολύ μικρότερος από των υπόλοιπων δημόσιων υπαλλήλων, μικρότερος και από το μισθό του βιομηχανικού εργάτη και από τις αποδοχές των χειρωνακτών εργατών (7.85 πεσέτες, ενώ το εργατικό ημερομίσθιο ήταν 6.50-11 πεσέτες). Το 1929, δάσκαλος με 21 χρόνια υπηρεσία έπαιρνε ακόμη 3000 μισθό και

έκανε τις πρώτες του κινήσεις στη Γαλλία. Ο Μπάργας δεν μπορεί να γνώριζε τίποτα σχετικό ακόμη τότε, άλλωστε δεν αναφέρει ο ίδιος τίποτε σχετικό. Έμεινε σ' εκείνο το χωριό έναν χρόνο, και την επόμενη σχολική χρονιά μεταφέρθηκε λίγο πιο νότια, στο χωριό Μπουρουχόν της επαρχίας του Τολέδο¹, 10 χλμ μακριά από μια μικρή αλλά σημαντική πόλη, που λέγεται Τορίχος. Στο χωριό Μπουρουχόν έμεινε ενάμιση χρόνο, μέχρι που, ξαφνικά, στα μισά της σχολικής χρονιάς, άφησε το Μπουρουχόν για να πάει στις Ούρδες. Τίποτε αξιοσημείωτο δεν φαίνεται να έγινε εκεί, κι όμως εκεί βρίσκονται δυο κλειδιά για την πορεία του Μπάργας. Το ένα είναι ότι, ενώ η επιδίωξή του ήταν να μετακινείται προς το νότο, προς τη γενέτειρά του, άλλαξε πορεία και συνέδεσε το πεπρωμένο του με κάτι μέρη θεόφτωχα κι απόμερα, αναλαμβάνοντας επιπρόσθετα κι ένα κοινωνικό έργο, εκτός απ' τη συνηθισμένη δουλειά του σχολείου. Το άλλο είναι μια πιθανολογούμενη πρώτη επαφή με το κίνημα Φρενέ.

Πράγματι εκείνο τον καιρό, αρχές της δεκαετίας του 1930, μέσα στον πρώτο αναβρασμό του κινήματος Φρενέ, υπήρχε στο κοντινό Τορίχος ένας δάσκαλος Φρενέ, τον οποίο είναι πιθανό να συνάντησε ο Μπάργας στις συχνές επισκέψεις του στην πόλη. Μπορεί να μοιράστηκαν τα όνειρα και τις ανησυχίες τους. Ο Μπάργας μιλούσε καλά γαλλικά, απ' τον καιρό που είχε μείνει στο Παρίσι, το 1918, κι ό,τι σχετικό με τη γαλλική κουλτούρα είναι φυσικό να τραβούσε την προσοχή του. Ίσως από εκεί πρώτη φορά να άκουσε για τον Φρενέ και τα συνεργατικά σχολεία. Απλώς, εκείνα τα χρόνια (1928 - 1930) ήταν νωρίς, ώστε τα νέα του Φρενέ να έχουν περάσει τα Πυρηναία και να έχουν φτάσει κιόλας στο Τορίχος. Αλλά δεν ήταν κι αδύνατον. Ο Μανουέλ Κλουέτ,² το 1927, είχε πάει να παρακολουθήσει, πιθανόν σταλμένος από το Υπουργείο, το πρώτο συνέδριο, στο οποίο ο Φρενέ παρουσίασε τις τεχνικές του και ειδικά τη σχολική τυπογραφία, και το 1929 είχε δημοσιευτεί στο περιοδικό *Παιδαγωγική Επιθεώρηση* ένα άρθρο πέντε σελίδων, με πληροφορίες, σχέδια και οδηγίες για την τεχνική της τυπογραφίας στο σχολείο.³ Γιατί να αποκλείσουμε την πιθανότητα να υπήρχε επαφή ανάμεσα στον Κλουέτ και τον άγνωστο δάσκαλο; Δεν γνωρίζω το όνομα ή τον υπηρεσιακό φάκελο του δασκάλου αυτού ή, ακόμα καλύτερα, κάποιο τυπωμένο τετράδιο. Αλλά η πληροφορία για την ύπαρξη αυτού του δασκάλου είναι σίγουρη και θα δοθεί απάντηση σε μια επόμενη έρευνα. Κι αυτό γιατί, όταν ετούτη η εργασία είχε πια ολοκληρωθεί, είχα την πληροφορία⁴ ότι στη Καμαρένα, ένα χωριό του Τολέδο, κάποιος δάσκαλος, άγνωστος ως τώρα, τύπωσε *Το γαλάζιο πουλί*, ένα σχολικό τετραδιάκι Φρενέ. Η πληροφορία υπάρχει σε άλλο σχολικό τετράδιο, φυλαγμένο ανάμεσα στα χαρτιά του Κάνο, στο *Ζωή των παιδιών*, του σχολείου L'Escuela Nacional de nois d'Anià, στο χωριό Αβιά, στην επαρχία της Βαρκελώνης. Και αυτή η πληροφορία δεν θα σήμαινε τίποτα, αν το χωριό Καμαρένα δεν απείχε μόλις 20 χλμ από το Τορίχος και λίγο παραπάνω από το Μπουρουχόν.

χρηαζόταν μερικά χρόνια ακόμη για να πάρει 500 πεσέτες αύξηση. Οι αναπληρωτές έπαιρναν 2.50 πεσέτες την ημέρα (όταν το χαμηλότερο μεροκάματο ανειδίκευτο εργάτη ήταν 5 πεσέτες.) Δεν πληρώνονταν το ίδιο άντρες και γυναίκες, δεν ανέβαιναν βαθμό παρά ελάχιστοι, οι υπόλοιποι παρέμεναν αιωνίως στον πρώτο μισθό, συνταξιοδοτούνταν στα 72, ενώ οι υπόλοιποι δημόσιοι υπάλληλοι στα 69. Δάσκαλος 82 ετών έπαιρνε σύνταξη 980 πεσέτες. Δεν έφταναν ούτε για ψωμί.

¹ ΣτΜ. Στην Αυτόνομη Κοινότητα Καστίγια - Λα Μάντσα.

² Manuel Juan Cluet Santiberi, δάσκαλος στη Μαδρίτη.

³ M.J.Cluet (1929): "La educación nueva en la práctica. La imprenta en la escuela." En *Revista de Pedagogía*, 89, pp. 203-208.

⁴ ΣτΜ. Μιλά ο καθηγητής Γκαρθία πάντα.

Αλλά γιατί ο Μπάργας έφυγε από ένα χωριό με περιορισμένες προοπτικές για έναν νέο δάσκαλο, εργένη ακόμη, για να πάει σε ένα άλλο με μηδενικές προοπτικές, σε τόπο εξορίας, απομακρυσμένο, αφιλόξενο, σε μέρη θεόφτωχα, σε τόπους ξεχασμένους, που μαστίζονταν από ενδημικές αρρώστιες, τύφο, ελονοσία και φυματίωση, στις Ούρδες, στη φτωχή Εξτρεμαδούρα; Και μάλιστα ξαφνικά, στη μέση της σχολικής χρονιάς, Ιανουάριο του 1930, χωρίς να γνωρίζει καλά καλά πού πάει και τι εστί Βασιλική Διοίκηση για τις Ούρδες, όπου θα ανήκε στη νέα του θέση. Ε, λοιπόν, υπεύθυνος γι' αυτό ήταν ο γιατρός τού Μπουρουχόν, ο Εδουάρδο Ολιβέρα ντε λα Ρίβα, από τη Ναβάρρα, ένας κοινωνικά ευαισθητοποιημένος άνθρωπος, πατέρας εννέα παιδιών και στενός φίλος του Μπάργας, φίλος για όλη τη ζωή, όπως μαρτυρά η αλληλογραφία τους τα χρόνια που ακολούθησαν. Το 1957, ο Ολιβέρα έστειλε στον Μπάργας από την Παμπλόνα ένα χειρόγραφο σημείωμα, πάνω σ' ένα τυπωμένο φύλλο από τα σχολικά τετράδια *Ιδέες και Πράξεις* του 1933. Το σημείωμα του γιατρού ήταν γραμμένο στο περιθώριο του κειμένου του μικρού τότε γιου του, που περιέγραφε το ταξίδι Μαδρίτη – Ούρδες. Του θύμιζε σε αυτό με πόση χαρά κι αγάπη δούλεψαν, μαζί και με τον μικρότερο αδερφό τού Μπάργας, τον Λουίς,¹ για να πραγματώσουν τα όνειρά τους για τις Ούρδες.²

«Έλεγαν οι μίζεροι υψηλά ιστάμενοι ότι θα τορπιλίζαμε τη Διοίκηση της Παιδαγωγικής Αποστολής. Εμείς δεν τορπιλίσαμε τίποτα. Δουλεύαμε πολύ, με αγάπη και χαρά. Θυμάστε, αγαπημένε Μπάργας. Εσείς κι ο αδερφός σας Λουίς δώσατε έναυσμα στα ωραιότερα σχέδιά μου για τις Ούρδες. Και δικαιώσατε την ολόσωστη επιλογή που έκανα να σας τα προτείνω. Σκέτο χρυσάφι. Στέλνω και μια φωτογραφία, που είμαστε δίπλα δίπλα...»

Τον γιατρό, λοιπόν, ακολούθησε ο Μπάργας, στη μετακίνησή του στη Φακτορία του Καμινομορίσκο,³ μαζί έφυγαν για τις Ούρδες, και στις 8 Φεβρουαρίου του 1930 ο Μπάργας ανέλαβε το σχολείο στη Φακτορία ντε λος Άνχελες του χωριού Καμινομορίσκο. Έτσι άρχισε η περιπέτεια Φρενέ στις Ούρδες. Υπήρχε κάτι από πριν; Έφερε την ιδέα μαζί του στα μπογαλάκια του ο Μπάργας; Πληροφορήθηκε τις ιδέες αυτές όταν ήταν πλέον εκεί; Δεν γνωρίζουμε.⁴

Ο ίδιος πάντως, σε κείμενό του τού 1958, δηλώνει ότι τα του σχολικού τυπογραφείου τα αποφάσισαν μαζί με τον Μαξιμίνο Κάνο, οι δυο τους «*motu proprio*», από μόνοι τους, το 1932.⁵

¹ Ο Χοσέ Μπάργας έπεισε τον μικρότερο αδερφό του Λουίς, που ήταν εργένης και στο επάγγελμα νοσηλευτής, να τον συνοδεύσει στην περιπέτεια στις Ούρδες. (ΣτΜ: Ο Χοσέ έφυγε μετά από τριάντισι χρόνια, αλλά ο Λουίς έμεινε στις Ούρδες, έκανε οικογένεια και σήμερα υπάρχει εκεί οικογένεια με αυτό το όνομα.)

² 20/9/1957. Έγγραφο της οικογένειας του Μπάργας, (εικόνα 7 στο παράρτημα).

³ ΣτΜ: Τα κτιριακά συγκροτήματα που ονομάζονταν **φακτορίες** (τρία στην κομάρκα Ούρδες) συστέγαζαν ιατρείο, σχολείο και στρατώνα της εθνοφυλακής (Γουάρδια Θιβίλ).

⁴ ΣτΜ: αργότερα, το 2014 μαθαίνουμε περισσότερα για το θέμα, από ένα άρθρο του Χοσέ Μπάργας, μόλις το 1934, στο *Δελτίο Εκπαίδευσης* της Κάθερες, που μιλάει με έναν υπέροχο τρόπο για την εφαρμογή της τυπογραφίας Φρενέ στο σχολείο. Το βρίσκουμε στην εργασία τού Αντόνιο Γκαρθία και της υποψήφιας διδάκτορα Αντρέα Καταρίνο Γκαρθία: «LA IMPRENTA EN LA ESCUELA», UN DOCUMENTO DE JOSÉ VARGAS GÓMEZ. Más pistas sobre el origen de la experiencia Freinet en las Hurdes, *Papeles Salmantinos de Educación*, Núm. 18, 2014, Facultad de Educación, Universidad Pontificia de Salamanca

⁵ Στο ίδιο έργο με το αμέσως παραπάνω..

*

Ο σύντροφός του στην περιπέτεια αυτή, ο δάσκαλος Μαξιμίνο Κάνο, ήταν έξι χρόνια μεγαλύτερος, ανύπαντρος επίσης τότε, και με δώδεκα χρόνια παραπάνω στην υπηρεσία από τον Μπάργας. Ο Κάνο ήταν από την Ουέσκα.¹ Σπούδασε στην Παιδαγωγική Σχολή (Εσκουέλα Νορμάλ) της Ουέσκας, απέκτησε τον τίτλο του δασκάλου το 1911, μετά από κάμποσες προσπάθειες πέρασε τέλος τις εξετάσεις διορισμού (οποσιθιόνες) και πρωτοδιορίστηκε το 1915, στα είκοσι τρία του, στο χωριό Μαλεχάν (Θαραγόθα), και μετά σε ένα χωριουδάκι κοντά στην πόλη που γεννήθηκε, ως το 1921. Από εκεί, κάνει αλλεπάλληλα αιτήματα για τοποθέτηση σε σχολεία του νότου, σε όλη σχεδόν την Ανδαλουσία, όπου υπήρχαν κενές θέσεις. Ζήτησε να τοποθετηθεί όσο γίνεται πιο μακριά απ' τα μέρη του, εικάζεται για λόγους οικογενειακούς, λόγω προβλημάτων που αντιμετώπιζε ο ίδιος κι η μητέρα του από τα μεγαλύτερα παιδιά τού πατέρα του από τον πρώτο γάμο, εξ ου και το γεγονός ότι στις μετακινήσεις του τον ακολουθούσε κι η μάνα του. Στο νότο ο Κάνο έμεινε πεντέξι χρόνια (Καμπίγιος στη Μάλαγα, Σανλούκαρ Λα Μαγιόρ στη Σεβίλλη, και τέσσερα χρόνια στην Καραβάκα, στη Μούρθια), κατόπιν μετακινήθηκε πίσω στα βόρεια, στο Λεσάγο του Τερουέλ (Αραγονία), από όπου, όμως, έφυγε άρον άρον, μακριά από τις δυσάρεστες δικαστικές διενέξεις με τα αδέρφια του για την πατρική κληρονομιά.² Πήγε στο πρώτο κενό που βρέθηκε να καλύψει, στις Ούρδες, όπου έφτασε τον Φεβρουάριο του 1930, και ανέλαβε υπηρεσία την ίδια μέρα και στο ίδιο δημαρχείο με τον Μπάργας, στο χωριουδάκι Ουέρτα³ ο ένας, και στο διπλανό, το Καμινομορίσκο, ο άλλος.

Η μέχρι τότε διδασκαλική πορεία του Κάνο δεν δείχνει καμιά σχέση ή επιρροή από το κίνημα Φρενέ, που θα πρέπει να μαθεύτηκε στην Ισπανία μετά το 1927, με την επιστροφή του Κλοέ από το συνέδριο στη Γαλλία. Στα χωριά του Βορρά, όπου εργάστηκε ο Μαξιμίνο μεταξύ 1927 και 1930 δεν υπάρχει καμιά ένδειξη να συνέβη οτιδήποτε σχετικό με Φρενέ. Τίποτε δεν φαίνεται να γνώριζε επ' αυτού ο Κάνο μέχρι που έφτασε στις Ούρδες. Όσο για τον καιρό της υπηρεσίας του στην Καραβάκα στη Μούρθια, 1923-1927, μια πόλη καμιά πενήντα χιλιόμετρα απ' τη γενέτειρα του Μπάργας, η σύμπτωση των δύο εκεί δεν έχει σημασία, αφενός ήταν πολύ νωρίς για τις θεωρίες Φρενέ, και αφετέρου δεν είχε λόγο μια τυχόν επαφή των δύο, του έμπειρου πια δασκάλου Κάνο με τον τότε σπουδαστή Μπάργας.

Τώρα γιατί, απ' τις τόσες πόλεις με ανέσεις και ευκαιρίες, ο Κάνο διάλεξε τις Ούρδες, με την τόσο κακή φήμη, είναι απορίας άξιο. Υπήρξαν εκεί τίποτε καινοτομίες; Δεν το πιστεύω.⁴ Ίσως τον έλκυε το άγνωστο, η περιπέτεια, οι νέες εμπειρίες, η γνωριμία με διαφορετικούς κόσμους, όπως φαίνεται κι από τις πολλές και ξαφνικές μετακινήσεις του μέσα σε μια δεκαετία, άλλοτε σε χωριά κι άλλοτε σε πόλεις με πλεονεκτήματα για ανέλιξη. Αλλά η κύρια ανάγκη τού Κάνο ήταν να φύγει μακριά από τα ετεροθαλή αδέρφια και τις δίκες για την

¹ Είναι μία από τις τρεις επαρχίες της Αραγονίας (Ουέσκα, Θαραγόθα, Τερουέλ).

² Σύμφωνα με μαρτυρία τής μεγάλης κόρης του Κάνο, Αουρόρα στον συγγραφέα αυτής της εργασίας.

³ Υπηρεσιακός φάκελος ACP PM163/74.

⁴ Αρχεία της Διοίκησης για τις Ούρδες δεν έχουν βρεθεί, όπου θα υπήρχαν και τα ετήσια υπομνήματα των δασκάλων, που θα έδιναν πολύτιμες πληροφορίες για τα εκπαιδευτικά θέματα.

πατρική κληρονομιά, να χαθεί σε μέρη μακρινά κι απόμερα, κι ίσως τότε έπεσε πάνω στην κενή θέση στις Ούρδες.¹

Συνοψίζοντας, το πιο πιθανό είναι οι δυο δάσκαλοι να είχαν τις πρώτες πληροφορίες τους για τον Φρενέ και τους Ισπανούς *συνεργατικούς*, όταν βρέθηκαν στις Ούρδες, το 1930. Δυο χρόνια αργότερα, έβαλαν σε εφαρμογή τις τεχνικές Φρενέ και αποτέλεσαν τον πυρήνα του κινήματος στις Ούρδες.

Ο επιθεωρητής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Μαλδονάδο, ακόμη κι αν ο ίδιος δεν είχε σχέση με τις καινοτόμες παιδαγωγικές μεθόδους ούτε καμιά γνώση για την τεχνική Φρενέ και ούτε ήταν αυτός που έδωσε ώθηση προς τους δύο δασκάλους, πάντως εκτιμούσε πάρα πολύ τη δουλειά τους. Γι' αυτό, όταν ο Κάνο ζήτησε μετακίνηση από τις Ούρδες στο Μοντίχο, τον Ιούνιο του 1933, έγραψε για κείνον μια θετική εισήγηση (*voto de gracia*), στην οποία τον χαρακτηρίζει μεγάλο δάσκαλο. Η εισήγηση αυτή, που υπογράφει ο Μαλδονάδο στις 2 Ιουνίου του 1933, είναι μια εξαιρετική έκθεση για τα επιτεύγματα, την αγωγή και την αφοσίωση του δασκάλου αυτού, το ζήλο στα καθήκοντά του και στη συμμετοχή του στην Παιδαγωγική Αποστολή (εικόνα 5). Ο επιθεωρητής αναφέρεται στις μεγάλες προόδους και την παραδειγματική συμπεριφορά του Κάνο, στα τριάνμισι χρόνια της υπηρεσίας του στις Ούρδες και του απονέμει *την πιο ρητή κι ανεπιφύλακτη ψήφο εμπιστοσύνης (Voto de Gracia)*. Τον αποκαλεί *μεγάλο δάσκαλο*, επισημαίνει την επαγγελματική του επάρκεια, τον *ζήλο του στην εκτέλεση των καθηκόντων του*, την προσπάθεια να ξεπερνάει τον εαυτό του καθημερινά στο σχολείο.² (Εικόνα 5 στο παράρτημα εικόνων).

*

Περαιτέρω πληροφορίες δεν υπάρχουν, τουλάχιστον προς το παρόν, για το αν υπήρξε στις Ούρδες μια ενθάρρυνση από κάποιο πρόσωπο, σχετικά με την εφαρμογή των τεχνικών Φρενέ στο σχολείο. Το ερώτημα αυτό, κατά τη δήλωση του καθηγητή Αντόνιο Γκαρθία Μαδρίδ, θα αποτελούσε το αντικείμενο μιας επόμενης ερευνητικής δουλειάς του.

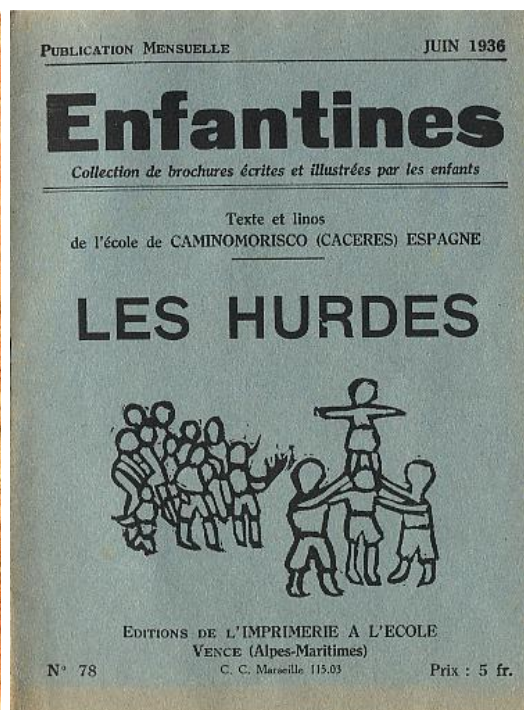
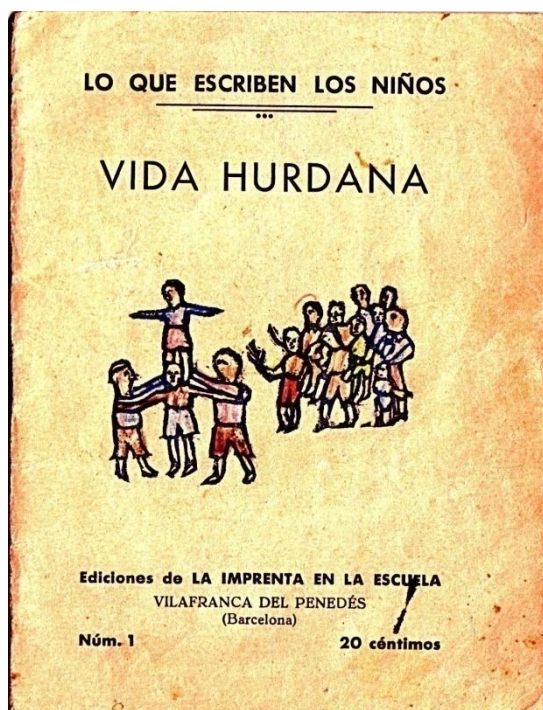
Σημείωση της μεταφράστριας: Τα στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα του συγγραφέα προέρχονται από ποικίλες πηγές: από τη θετική εισήγηση του Μαλδονάδο για την μετακίνηση τού Κάνο στο χωριό Μοντίχο (1933) στο Μπαταχόθ (επαρχία της Εξτρεμαδούρας)· επίσης από τη θερμή επιστολή του Μαλδονάδο στον Μπάργας, όταν ο δάσκαλος πέτυχε την τοποθέτησή του στη γενέτειρά του, στη Μούρθια (1934)· ακόμη από τα έγγραφα των φακέλων των εκπαιδευτικών, πιστοποιητικά «κάθαρσης», κτλ.· επιπλέον, από τεύχη και σκόρπια φύλλα από τα τετράδια *Ιδέες και Πράξεις*, φυλαγμένα από τις κόρες του Μπάργας, από ένα τεύχος του περιοδικού *Παιδιά, Πουλιά και Λουλούδια*, φυλαγμένο από την κόρη του Κάνο και τέλος, από έναν παλιό μαθητή του Κάνο και μετέπειτα δάσκαλο, τον Χουβένθιο Μαρτίν.

Γενικώς, πάντως, οι πιο ασφαλείς πληροφορίες προκύπτουν από τα πιστοποιητικά κάθαρσης, έγγραφα διορισμού ή ανάληψης υπηρεσίας, αδειών, συνταξιοδότησης, μεταθέσεων, κτλ., όταν φυσικά διασώζονται.

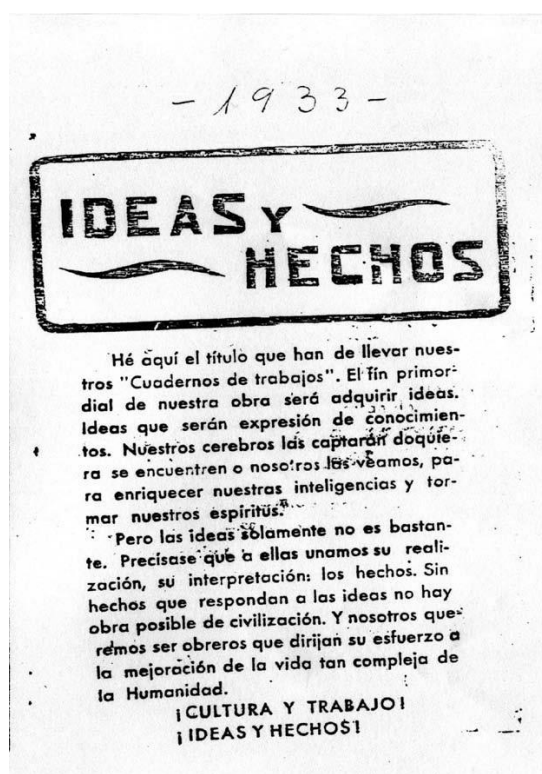
¹ Η μεγάλη κόρη του Κάνο, η Αουρόρα, με βοήθησε να καταλάβω τους λόγους της απόφασης του πατέρα της το 1930.

² En Huerta, a 2 de junio de 1933. Vº Bº El Inspector Fausto Maldonado [Rubricado]. (AGA 32/12346).

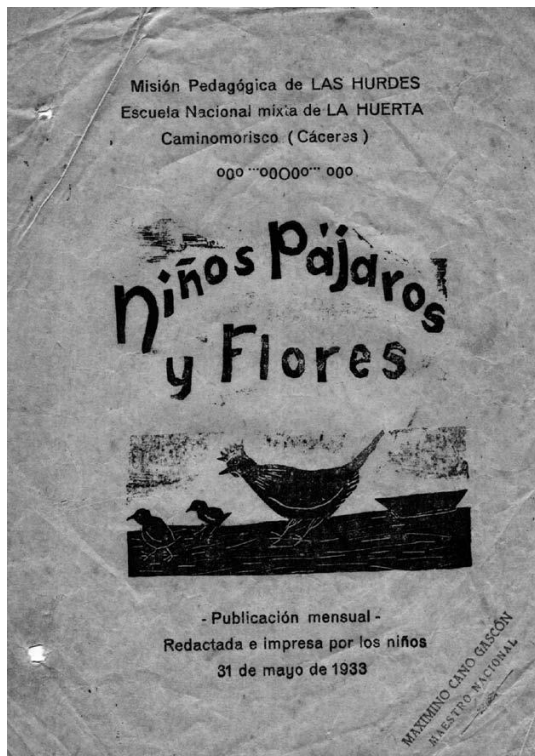
Παράρτημα με εικόνες

1. Εξώφυλλο της έκδοσης: Αυτά που γράφουν τα παιδιά. «Η ζωή στις Ούρδες», 1935
2. Εξώφυλλο της γαλλικής έκδοσης, Enfantines, «Οι Ούρδες», 1936

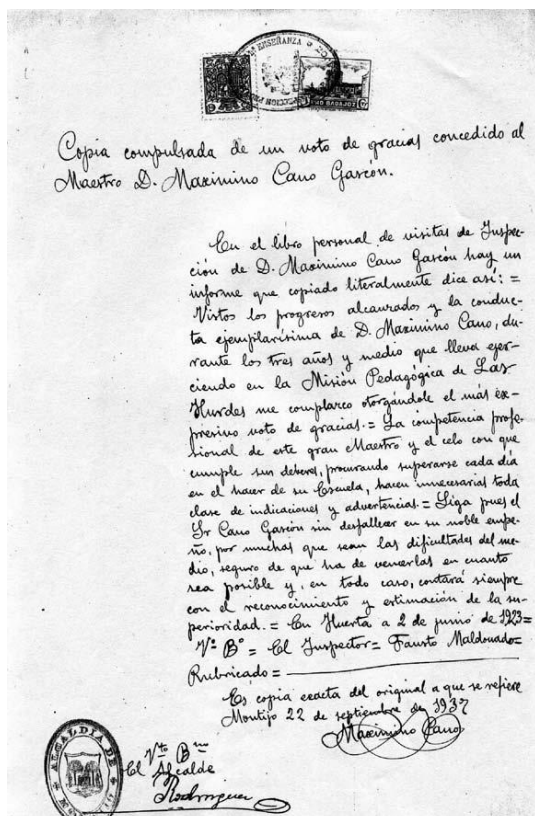

3. Εσωτερική σελίδα από το τετράδιο εργασιών «Ιδέες και Πράξεις», με κείμενο που εξηγεί γιατί επιλέχτηκε αυτός ο τίτλος, 1933.
Γιατί οι ιδέες δεν αρκούν, αν δεν γίνουν πράξεις που ανταποκρίνονται στις ιδέες και δημιουργούν πολιτισμό.
«Θέλουμε να είμαστε εργάτες που θα βάλουν τις δυνάμεις τους για να καλυτερέψει η ζωή της ανθρωπότητας, η τόσο πολύπλοκη. Πολιτισμός και Δουλειά! Ιδέες και Πράξεις!»

4. Παιδιά, Πουλιάρ και Λουλούδια, 31 Μαΐου 1933. Δημόσιο μεικτό σχολείο της Ουέρτας.

Κάτω δεξιά η σφραγίδα του δασκάλου Μαξιμίνο Κάνο Γκασκόν.

5. *Voto de Gracia*, εισήγηση υπέρ του Μαξιμίνο Κάνο Γκασκόν, με αναγνώριση υπηρεσιών και τις δημόσιες ευχαριστίες του Επιθεωρητή Εκπαίδευσης Μαλδονάδο για τις προόδους και την παραδειγματική εκπαιδευτική δράση του δασκάλου, στα πλαίσια της Παιδαγωγικής Αποστολής στις Ούρδες. Στο έγγραφο ο Επιθεωρητής εξυμνεί τις εξαιρετικές ικανότητες και τον ζήλο αυτού του σπουδαίου, όπως τον αποκαλεί, δασκάλου.

VIAJE DE MADRID A LAS HURDES EN TREN

Salí de Madrid el día 1º de Junio a las 6 y media de la mañana, tomamos un coche en la puerta de mi casa que nos llevó a la estación de las Delicias, porque de allí parten los trenes para el Oeste de España. Tuvimos que esperar media hora por tener retraso el tren; a las 8'30 salimos de la estación: se despidieron de mí y de mi familia, la demás familia que se quedó allí.

Fui toda la mañana en la ventanilla viendo los paisajes que el tren pasaba: eran muy bonitos pero tenían falta de agua, y de vez en vez se veía una mula dando vueltas a la noria para sacar agua para el riego; también se veía a la gente cavando el trigo y quitando la yerba; y cuando el tren pasaba dejaban de cavar y nos decían "adiós" con las manos, porque con el ruido del tren no se oye. Luego pasamos un río que es el Manzanares, después está el Guadarrama y luego el Alberche. En cada estación el tren paraba a coger a los viajeros y también a esperar a que saliese el otro tren, por solo te-

ner una vía para ir y por la misma vienen otros trenes, por lo cual es un retraso. En Talavera de la Reina se para el tren media hora para que los viajeros se apeen para comer; nosotros compramos naranjas que eran muy buenas y baratas, porque Inglaterra este año nos ha comprado pocas.

Luego de acabar de comer otra vez empezó a marchar el tren, hacia mucho calor. Toda la gente se iba a las ventanillas. A un lado del tren venía un dirigible, que es un aparato como un globo, pero alargado y muy grande, que a las tres o a las cuatro lo perdimos de vista. A un señor que traía dos botijos, mi padre le dijo que si nos dejaba uno para llevar el agua fresca y el señor, muy simpático, nos dejó uno de los botijos. A las 3 y media llegamos a Plasencia-Empalme, que hay que coger otro tren o sea cambiar de línea, que este tren iba a Estremadura. Después de salir de la estación hay que pasar un túnel pequeño pero el tren tarda unos minutos en pasarlo. A los pocos kilómetros hay unos barrancos, que si alguna vez descendiese el tren se hacia polvo.

Antes de llegar a Plasencia pasamos el TIETAR y en esta ciudad el JERTE, rios que constituyen la rica región de La VERA.

En Almendral nos apeamos y tuvimos que esperar a que el coche viniese para que nos llevara a Casar de Palomero, pues salimos de dicha estación. A las 6 de la tarde llegó el coche, cargamos los bultos y salimos. La carretera tenía una pendiente muy grande y el coche iba despacio; pasamos Oliva, Santibañez el Bajo, Ahigal y Mohedas y después llegamos a Casar de Palomero. Fuimos a casa del Señor Martiniano y nos dió unos pasteles; a las 8 y media salimos en caballerías. Yo monté en una mula con dos colchones a los lados y una cesta delante; por la cuesta se me caía y no iba bien. Al llegar a la carretera fui un poco mejor. Iba el primero, pero al llegar a la Aceña me adelantaron todos. En la carretera estaba el Señor Maestro y su hermano. Llegamos al pueblo a las 11. La madre de Longinos salió corriendo para saludar a mi mamá. En la Factoría nos esperaban Don Luis y el Sr. Francisco.

Luego salieron todos a saludarnos.

Llegamos bien.

A la mañana siguiente fui a la escuela y todos los chicos me saludaron muy atentos.

EDUARDO OLIVERA

6. Τρεις τυπωμένες σελίδες από το τεύχος «Ιδέες και Πράξεις».

Κείμενο του μαθητή Εδουάρδο Ολιβέρα. Είναι γιος του γιατρού Ολιβέρα, φίλου του Μπάργκας. Το παιδί, που έχει το ίδιο όνομα με τον πατέρα του, περιγράφει ένα ταξίδι από τη Μαδρίτη στις Ούρδες με τρένο, αρκετά περιπετειώδες, πολλών ωρών εκείνον τον καιρό, αφού ξεκίνησαν στις εξήμισι το πρωί και έφτασαν στο Καμινομορίσκο στις 11 το βράδυ. Ο μικρός μαθητής περιγράφει τη διαδρομή, το τοπίο και τις συνθήκες του ταξιδιού με αρκετά χαριτωμένο τρόπο, όπως πχ στο σημείο που αφηγείται για τα πορτοκάλια που αγόρασαν να φάνε στο σταθμό της Ταλαβέρας κι ήταν πολύ ωραία και φτηνά, γιατί «η Αγγλία εκείνη τη χρονιά τούς είχε αγοράσει λίγα» · ή εκεί που είδαν ένα αεροσκάφος, που το ζωγράφισε μάλιστα ή στο σημείο με τους γκρεμούς, που αν έπεφτε το τρένο, θα το μάζευαν με το κουταλάκι.

Χαριτωμένα ενδιαφέρον είναι και το τελευταίο μέρος του ταξιδιού, με αυτοκίνητο και μετά με μουλάρια, φορτωμένα με τους μπόγους με τα πράγματά τους, μέχρι την υποδοχή τους από τον δάσκαλο και τον αδερφό του (Χοσέ Μπάργκας και Λουίς Μπάργκας), την άφιξη στον προορισμό τους, στη Φακτορία, και την υποδοχή των παιδιών στο σχολείο, το επόμενο πρωί.

6. Ζωγραφιές του μικρού Ολιβέρα, με εικόνες από το ταξίδι: η μηχανή του τρένου, το αεροπλάνο, το τοπίο.

Así se "hilaba y tejía" en la Escuela de la Victoria y los Delicias durante los años. Fue con tanto celo y competencia, la regente Xosé y varias famosas de la región, que lograron que la obra de la Escuela Pedagógica - Instituto no quedara - olvidada.

San de Madrid el día 1º de junio a las 8 y media de la mañana, tomamos un coche en la puerta de mi casa que nos llevó a la estación de las Delicias, porque de allí parten los trenes para el Oeste de España. Tuvimos que esperar media hora por tener retraso el tren; a las 8:30 salimos de la estación: se despidieron de mí y de mi familia, la demás familia que se quedó allí.

Los paisajes que el tren pasaba: eran muy bonitos pero tenían falta de agua, y de vez en vez se veía una mula dando vueltas a la noria para sacar agua para el riego; también se veía a la gente lavando el trigo y quitando la yerba; y cuando el tren pasaba dejaban de cavar y nos decían "adiós" con las manos, porque con el ruido del tren no se oye. Luego pasamos un río que es el Manzanares, después está el Guadarrama y luego el Alberche. En cada estación el tren paraba a recoger a los viajeros y familias a esperar a que saliese el otro tren, por solo tener un día.

Después de una foto en la que aparecían los 16 "colegios", volamos, en el avión, por otros señores. Contaba una vez en el avión. Septiembre 20-1957. L. Olivera.

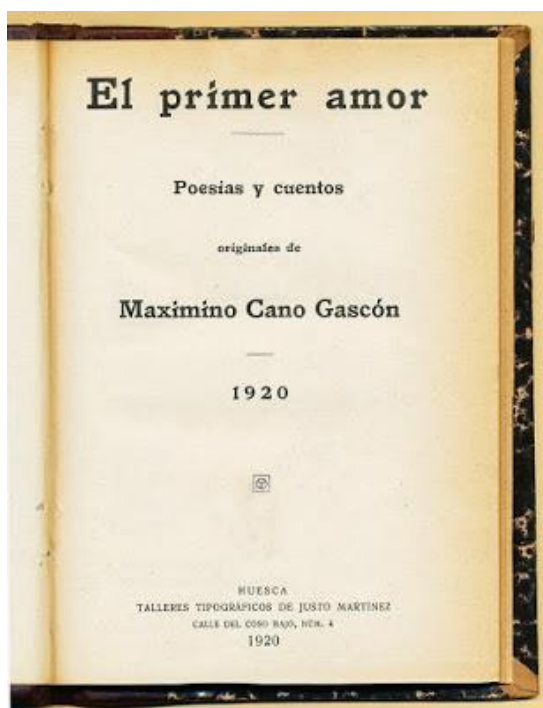
7. Γράμμα του γιατρού Ολιβέρα στον Μπάργας, γραμμένο στα περιθώρια της σελίδας με το κείμενο του γιου του για το ταξίδι Μαδρίτη – Ούρδες (1957).

Παρατίθενται (από τη μεταφράστρια) δύο ακόμη εικόνες, προς τιμήν του Κάνο, του δασκάλου που τον θεωρούσαν, λέει, καλόν άνθρωπο αλλά αγαθόν και αφελή.

Το 3ο και τελευταίο τεύχος του *Παιδιά, Πουλιά και Λουλούδια*, Ιούνιο του 1933, με συνεργασίες και από το δημοτικό σχολείο κοριτσιών της Φακτορίας ντε λος Άνχελες (με δασκάλα την Καταλίνα Σάντσεθ Χαβάτο) και με φανερές ομοιότητες με το περιοδικό τού Λουίς Μπόβερ από το σχολείο Αβιά (Βαρκελώνη).

[EL TERCER NÚMERO DE NIÑOS, PÁJAROS Y FLORES. REPLANTEAMIENTO SOBRE EL PERIÓDICO ESCOLAR DE MAXIMINO CANO EN LAS HURDES. Por Antonio García Madrid y Jesús Manuel Conderana Cerrillo. Papeles Salmantinos de Educación -Núm. 7, 2006-Facultad de CC. de la Educación, Universidad Pontificia de Salamanca
https://www.researchgate.net/profile/Jesus-Manuel-Conderana-Cerrillo/publication/337115503_El_tercer_numero_de_Niños_Pájaros_y_Flores_replanteamiento_sobre_el_periodico_escolar_de_Maximino_Cano_en_Las_Hurdes/links/5ef5e3b92851c52d613a1fb/El-tercer-numero-de-Niños-Pájaros-y-Flores-replanteamiento-sobre-el-periodico-escolar-de-Maximino-Cano-en-Las-Hurdes.pdf?origin=publication_detail

Ποιητική συλλογή *Η πρώτη αγάπη*, του Κάνο το 1920, όταν ήταν νέος δάσκαλος στη Σαραγόσα, πολύ πριν μετατεθεί στις Ούρδες. Η εικονογράφηση του εξωφύλλου είναι του Ραμόν Αθίν, αναρχικού, ζωγράφου, γλύπτη, δημοσιογράφου και δασκάλου στην Παιδαγωγική Σχολή της Ουέσκας (Αραγονία).

Δεύτερο άρθρο

Εισαγωγή

Εργασία του καθηγητή Αντόνιο Γκαρθία Μαδρίδ και του Χεσούς Μανουέλ Κοντεράνα Θερίγιο.¹ Αναφέρεται στη ζωή και το έργο των δύο δασκάλων Φρενέ, αφού έφυγαν από τις Ούρδες, ο μεν Μαξιμίνο Κάνο το καλοκαίρι του 1933 και ο Μπάργας ένα χρόνο μετά.

Η εργασία έχει τίτλο ακριβώς: **Τι απέγιναν οι δάσκαλοι Φρενέ από τις Ούρδες. Πορεία επαγγελματική και προσωπική.** Σε έκδοση του Πανεπιστημίου της Σαλαμάνκας, το 2006.

<https://summa.upsa.es/high.raw?id=0000029507&name=00000001.original.pdf>

<https://summa.upsa.es/pdf.vm?id=0000029507&page=1&search=&lang=es>

QUÉ FUE DE LOS MAESTROS FREINETIANOS DE LAS HURDES. TRAYECTORIA PROFESIONAL Y VITAL, Antonio García Madrid, Jesús Manuel Conderana Cerrillo. *Papeles Salmantinos de Educación* -Núm. 7, 2006-Facultad de CC. de la Educación, Universidad Pontificia de Salamanca.

Το δεύτερο άρθρο περιλαμβάνει τρεις ενότητες:

1. Αντίο στις Ούρδες 2. Η κάθαρση 3. Μετά τον εμφύλιο και ως τη συνταξιοδότηση

Τι απέγιναν οι δύο δάσκαλοι Φρενέ μετά τις Ούρδες; Η επαγγελματική πορεία και η ζωή τους.

Περίληψη του συγγραφέα

Τέλος του 1932 και αρχές του 1933, ο δάσκαλος Χοσέ Μπάργας Γκόμεθ, του μονοθέσιου δημοτικού σχολείου αγοριών Φακτορία ντε λος Άνχελες και ο δάσκαλος Μαξιμίνο Κάνο, του μεικτού μονοθέσιου δημοτικού του χωριού Λα Ουέρτα - τα οποία ανήκαν και τα δύο στον δήμο του Καμινομορίσκο και στη Διοίκηση για τις Ούρδες – έβαλαν μπρος τις σχολικές τεχνικές Φρενέ και τύπωσαν, προς έκπληξη των πάντων, τα σχολικά περιοδικά «Ιδέες και Πράξεις» και «Παιδιά, Πουλιά και Λουλούδια», περιτριγυρισμένοι από τα ατημέλητα, φτωχοντυμένα, ξυπόλυτα και συχνά πεινασμένα παιδιά του σχολείου τους. Κι όχι μόνο αυτό, αλλά ήταν οι πρώτοι, ανάμεσα στους πρωτοπόρους του κινήματος Φρενέ τον καιρό της Δεύτερης Δημοκρατίας, που έκαναν πράξη τις τεχνικές Φρενέ, σε μέρη μακρινά κι απομονωμένα, όπως οι Ούρδες, κι αποτέλεσαν έναν πυρήνα ανεξάρτητο από το καταλανοαραγονέζικο κέντρο και τις πολλές ευκαιρίες και δυνατότητες και επαφές και στήριξη που είχε το κίνημα εκεί· έναν πυρήνα, που λίγο μετά έλαμψε και σε κοντινά μέρη, στο Μοντίχο και το Κλαραμόντε. Ο Μαξιμίνο Κάνο άφησε το σχολείο του στην Ουέρτα τον Σεπτέμβριο του 1933 και πήγε στο Μοντίχο, κι ο Χοσέ Μπάργας αποχαιρέτησε τις Ούρδες ένα χρόνο μετά, με προορισμό το χωριό που γεννήθηκε, στη Μούρθια. Τι απέγιναν; Συνέχισαν τις καινοτόμες τεχνικές στις νέες τους θέσεις; Τι έκαναν στη διάρκεια του εμφυλίου; Πού τους βρήκε η «κάθαρση» των δασκάλων; Είχε συνέπεια πάνω τους η στράτευση τους στο κίνημα Φρενέ; Αυτή η μελέτη απαντά σε αυτά τα ερωτήματα.

1. Αντίο στις Ούρδες

Ο **Μαξιμίνο Κάνο** μετατέθηκε στην πόλη Μοντίχο,² Σεπτέμβριο του **1933**, σε πολυθέσιο σχολείο (πλήρες δημοτικό, με ξεχωριστές τάξεις). Η είδηση υπάρχει στην τελευταία σελίδα

¹ ΣτΜ: Επίσης καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Σαλαμάνκας στην έδρα της Φιλοσοφίας.

² Μικρή πόλη στα νότια, στη διπλανή επαρχία Μπαδαχόθ, που είναι η μία από τις δύο επαρχίες της αυτόνομης κοινότητας της Εξτρεμαδούρας. Η δεύτερη επαρχία είναι η Κάθερες, όπου βρίσκεται η περιοχή Λας Ούρδες.

του σχολικού περιοδικού *Παιδιά, πουλιά και λουλούδια*, στο 3ο τεύχος, του μηνός Ιουνίου.¹ Στο Καμινομορίσκο άφησε θαμμένη τη μητέρα του, κι αποχαιρέτησε τον Μπάργας, τον σύντροφο με τον οποίο μοιράστηκε τις εκπαιδευτικές του ανησυχίες και εμπειρίες, και συνεργάτη στις τεχνικές Φρενέ την προηγούμενη σχολική χρονιά. Στη νέα του θέση έφερνε μαζί του την καινούρια του οικογένεια, μια νεαρή σύζυγο και δυο μικρές κόρες, την εμπειρία του της τεχνικής Φρενέ, τις επαφές του με άλλους δασκάλους Φρενέ στην Ισπανία και το εξωτερικό, και τρία τεύχη του σχολικού περιοδικού, μαζί και το μικρό τυπογραφείο του. Κι ακόμη έφερνε ένα όνομα και μια γνώση. Ένα θετικό ισοζύγιο, αν και η εμπειρία ζωής στις Ούρδες δεν ήταν εύκολη. Η κόρη του Αουρόρα είχε αποστηθίσει και θυμόταν ακόμη ένα ποίημα του πατέρα της, κρεμασμένο κάπου, στο σχολείο ή στο σπίτι.² Ο τίτλος του ήταν *Αναγνώστης* και μιλούσε για τις Ούρδες, όπου έφτανες με όνειρα, αλλά σε έκανε να υποφέρεις η πραγματικότητα η πιο λυπητερή, η πείνα κι η μιζέρια. Τελειώνει κάπως έτσι:³

*Όσο και να σ' αγαπώ
Φτιάξε αμέσως τα μπαγάζια
Φύγε με το φρέσκο αεράκι
Κι ο Θεός να σου δίνει δρόμο καλό.⁴*

Το Μοντίχο ήταν μια πολιτεία μεσαίου μεγέθους, με οικονομικές προοπτικές απείρως καλύτερες. Η ζωή φαίνεται να χαμογέλασε στον δάσκαλο Μαξιμίνο. Ήταν πολύ πιο εύκολη και υποφερτή απ' ό,τι στη φτωχή και δυστυχισμένη Ουέρτα. Οι μαρτυρία των θυγατέρων του συγκλίνει σε αυτό, ότι ήταν μια περίοδος σχετικά ευτυχισμένη, μέχρι το ξέσπασμα του εμφυλίου. Το μόνο που διατάραξε στην αρχή τη ζωή τους εκεί ήταν το δύσκολο ταίριασμα του δασκάλου με το πολιτικό περιβάλλον της πόλης. Ένας δικηγόρος απ' τη Μαδρίτη, διανοούμενος, γραμματέας της Δημαρχίας, του σκάρωσε μια καρικατούρα που έδειχνε έναν άντρα καλόν, κάπως αθών και αφελή, που του έλλειπε ολίγον τι η συναίσθηση της σκληρής πραγματικότητας. Τον έδειχνε να ψαρεύει στον κοντινό ποταμό Γκουαδιάνα - μια ασχολία που απολάμβανε ο Κάνο στον ελεύθερο χρόνο του - και να τον καταπίνει το ίδιο το

¹ ΚΑΛΕΣ ΔΙΑΚΟΠΕΣ έγραψαν τα παιδιά. Και ακολουθούσε η είδηση για την μετακίνηση του δασκάλου τους. Ήταν το τελευταίο τεύχος αυτού του όμορφου περιοδικού.

² Το σπίτι του δασκάλου ήταν κι αυτό στο κτίριο του σχολείου, μαζί με το γραφείο του και τις αίθουσες. Το σχολείο ήταν ένα μεγάλο, γερό κτίριο και βρισκόταν στα μισά του δρόμου ανάμεσα στα χωριά Ουέρτα και Ντεεσίγια (απ' όπου επίσης δεχόταν παιδιά), σε λοφίσκο, στα χαμηλά του βουνού. Το είχε κτίσει η Διοίκηση της κομάρκας. Σήμερα κείται σε ερείπια, αλλά μπορείς να δεις ένα κτίριο πανομοιότυπο στο Καμινομορίσκο, ακριβώς δίπλα στην επαρχιακή οδό.

³ ΣτΜ: Το ποίημα έχει 12 στίχους με πλεχτή ομοιοκαταληξία, που δεν γινόταν να την αποδοθεί στα ελληνικά, στους τέσσερις τελευταίους στίχους που παρατίθενται εδώ.

⁴ Μετά από σχεδόν τέσσερα χρόνια υπηρεσία στο Μοντίχο, και μετά την απίστευτη ταλαιπωρία του με την «κάθαρση», που άρχισε το 1937, ο Κάνο επαναποποθετήθηκε στην Ουέρτα, με πρόταση της Επαρχιακής Επιτροπής του νέου καθεστώτος. Ήταν κάτι σαν τιμωρία και ο ίδιος το δέχτηκε σαν εξιλέωση, μια που η ζωή στις Ούρδες ήταν τόσο δύσκολη. Αυτό διαφαίνεται από όσα γράφει στο αίτημά του στην Επιτροπή Πολιτισμού και Εκπαίδευσης να τον μεταθέσουν πάλι στις Ούρδες, όπως το είχε μόλις εισηγηθεί η Επαρχιακή Επιτροπή. Στην αίτησή του ο Κάνο περιέγραφε ως εξής τη δυσκολία της ζωής και της δουλειάς του στο σχολείο παλαιότερα, το 1930-33, στις Ούρδες: *η σκληρότητα του περιβάλλοντος, η αθλιότητα, οι αρρώστιες, οι σωματικές και διανοητικές ανωμαλίες πολλών παιδιών, η άγνοια των ανθρώπων, όλα δυσκολεύουν και κάνουν πολύ οδυνηρό το έργο του δασκάλου, που πρέπει να υπομείνει στερήσεις και βάσανα, να ζει στην απομόνωση και την ατέλειωτη θλίψη των γκρεμών και της μαύρης πέτρας, σ' εκείνους τους φτωχούς ξερότοπους, που χρειάζεται πραγματικά υπομονή, αυταπάρνηση, χριστιανικό πνεύμα και ανεξάντλητη φιλανθρωπία, για να μη δειλιάσει και λιποψυχήσει σ' αυτή την αφιλόξενη γη της φτώχειας και του καημού.* (AGA, Depuración, 32/12346).

ψάρι που έπιασε, και η λεζάντα από κάτω έγραφε: Ένας δάσκαλος που δεν ξέρει τι ψαρεύει.¹

Το Μοντίχο είχε δύο σχολικά συγκροτήματα² με όλες τις τάξεις του δημοτικού.³ Το **1ο**, το «**Χινέρ ντε λος Ρίος**», στο οποίο τοποθετήθηκε ο Κάνο, και το **2ο** που ονομαζόταν «**14η Απριλίου**». Στο σχολικό περιβάλλον, ο Κάνο βρέθηκε περιτριγυρισμένος από συναδέλφους με διαφορετικές ηλικίες και ενδιαφέροντα, καμιά δεκαριά στο δικό του σχολείο, κι άλλους τόσους στο δεύτερο πολυθέσιο δημοτικό, με τους οποίους πρέπει να υποθέσουμε πως είχε συχνές και αμοιβαίες επαγγελματικές επαφές. Συνολικά δυο ντουζίνες δάσκαλοι, μαζί με τους νηπιαγωγούς. Ανάμεσά τους πρέπει να ξεχωρίσουμε τον **Χοσέ Γκαρθία Μαρτίνεθ ντε Τεχάδα**, στο ίδιο σχολείο με τον Κάνο, τον **Χερόνιμο Ρουίθ Λάρα** και τον **Αντόνιο Μάρκεθ Ταβάρες**, που ήρθαν στο Μοντίχο τον ίδιο καιρό με τον Κάνο και τοποθετήθηκαν στο 2ο πολυτάξιο Δημοτικό «14η Απριλίου». Ο Χερόνιμο Ρουίθ έμεινε στο σχολείο του ως το καλοκαίρι του 1935, και ο Αντόνιο Μάρκεθ, έμεινε μια σχολική χρονιά και την επόμενη μετακινήθηκε στο ίδιο σχολείο με τον Κάνο. Αυτοί οι δάσκαλοι εφάρμοσαν τις τεχνικές Φρενέ και ήταν οι υπεύθυνοι για τα σχολικά περιοδικά που εκδόθηκαν εκεί.

Στο σχολείο «Χινέρ ντε λος Ρίος», το σχολείο του Κάνο, εκδόθηκε το σχολικό περιοδικό **Φλορεάλ**⁴ και στο «14η Απριλίου» η **Αλμποράδα (Χαραυγή)**, ενώ στο κοντινό χωριό Καλαμόντε, όπου ήταν δάσκαλος ο **Ρικάρδο Μάρκεθ Ταβάρες**, αδερφός του Αντόνιο, εκδόθηκε κι εκεί το σχολικό περιοδικό **Χέρμενες (βλαστάρια, φύτρα)**. Ήδη τον Δεκέμβριο του 1933,⁵ το δημοτικό συμβούλιο του Μοντίχο ενέκρινε το αίτημα των δύο πολυθέσιων δημοτικών για την αγορά εργαλείων τυπογραφίας, τα οποία προφανώς παρελήφθησαν, οι

¹ Την καρικατούρα οφείλω στη γενναιοδωρία της κόρης του δικηγόρου, του Ραφαέλ, Γκονθάλεθ Καστέγ.

² Τα σχολικά συγκροτήματα (γκρούπος εσκολάρες) περιλάμβαναν συνήθως την πρώτη βαθμίδα, το νηπιαγωγείο (για 4-6 ετών), εξατάξιο δημοτικό σχολείο με δύο βαθμίδες, στοιχειώδη (4 χρόνια) και ολοκλήρωσης (2 χρόνια) και επιπλέον μία ακόμη τέταρτη βαθμίδα, προετοιμασίας για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ή για τεχνικά επαγγέλματα, για μαθητές και μαθήτριες 12-15 ετών, με ΝΔ της 25/9/1931 [FRANCISCA MONTILLA. LOS TIPOS DE ESCUELAS EN LA LEY DE EDUCACION PRIMARIA, Revista Española de Pedagogía Vol. 4, No. 15 (Julio - Septiembre 1946), pp. 289-310 (22 pages) Published By: Universidad Internacional de La Rioja (UNIR) <https://www.jstor.org/stable/23760579> και <https://revistadepedagogia.org/wp-content/uploads/2018/06/4LosTiposDeEscuelasEnLaLeyDeEducacion.pdf>].

³ ΣΤΜ: Τα πλήρη δημοτικά (escuelas graduadas) είχαν τάξεις, από 3 (μίνιμουμ) ως 6, και δύο περιόδους, τη στοιχειώδη, 6-10 ετών και την περίοδο ολοκλήρωσης, 10-12 ετών. Δεν ήταν τόσο συχνό φαινόμενο ακόμη τότε στην ισπανική επικράτεια. Πχ στη Μάλαγα (στην Ανδαλουσία), το πρώτο δημόσιο δημοτικό σχολείο χωρισμένο σε τάξεις έγινε το 1916, το Κολέχιο Μπεργαμίν. Το μοντέλο του σχολείου με ξεχωριστά επίπεδα-τάξεις εισήχθη πειραματικά στην Ισπανία το 1898. Το 1923, το 92% από τα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ήταν μονοθέσια-μονοτάξια, με έναν δάσκαλο που δίδασκε από κοινού παιδιά από 5 ως 13 χρονών, στον ίδιο χώρο, που συνήθως ήταν εξαιρετικά ακατάλληλος, σε αποθήκες, στάβλους ή οτιδήποτε καταδεχόταν να διαθέσει η κάθε δημοτική αρχή. Το 1935, τα μονοθέσια δημοτικά με συνδιδασκαλία, χωρίς διαχωρισμό σε τάξεις, ήταν ακόμη το 82,4% των σχολείων, και από αυτά που ήταν πλήρη δημοτικά (27,6%), δηλαδή με 3 ως 6 τάξεις, λίγα ήταν πράγματι εξατάξια, καθώς το 68,9% από αυτά δεν είχαν πάνω από τέσσερις τάξεις. Το 1960 ακόμη τα μονοθέσια έφταναν το 47%. [Revista española de pedagogía año LXII, n.º 228, mayo-agosto 2004, 279-30. *Espacios escolares, funciones y tareas: La ubicación de la dirección escolar en la escuela graduada* (pp. 279-303) por Antonio VIÑAO FRAGO, Universidad de Murcia <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/995415.pdf> (p.285)]

⁴ Φλορεάλ: ο 8ος μήνας του γαλλικού ημερολογίου της Επανάστασης (20 Απριλίου με 19 Μαΐου), λουλουδένιος σαν να λέμε. Ένα όνομα που παραπέμπει και στον Ανθεστηριώνα, τον 8ο μήνα του αρχαίου αττικού ημερολογίου (Φεβρουάριος).

⁵ Βιβλίο πρακτικών του δημορχείου: Libro de actas de plenos del ayuntamiento de Montijo del año 1933-34, 23 de diembre de 1933, página 26).

δημοτικοί σύμβουλοι θυμούνται την αγορά υλικών, χαρτιού, κτλ.¹ Τα δύο σχολικά περιοδικά το *Φλορεάλ* και η *Αλμποράδα* εμφανίστηκαν την άνοιξη του 1934. Το γεγονός ότι το ξεκίνημά τους συνέπεσε τόσο πολύ με την άφιξη του Κάνο είναι απλή σύμπτωση; Κάπως δύσκολο να το πιστέψει κανείς. Μήπως είχε ο Χερόνιμο Ρουίθ εμπειρία από την προηγούμενη θέση του στη Γκαλίθια; Μήπως τα αδέρφια Αντόνιο και Ρικάρδο Μάρκεθ Ταβάρες είχαν επιρροές από προηγούμενα σχολεία; Μήπως προέκυψε έτσι από μόνο του;

Στο Καμινομορίσκο, ήδη, στο τεύχος του Νοεμβρίου – Δεκεμβρίου 1933 του περιοδικού *Ιδέες και Πράξεις*, ανακοινωνόταν η προσεχής άμεση ανταλλαγή με το Μοντίχο. Μας ανακοινώνουν ότι τυπώνονται σχολικά τετράδια στο Μοντίχο, Μπαδαχόθ. Μόλις δυο μήνες είχαν περάσει αφ' ότου έφυγε ο Κάνο απ' την Ουέρτα, κι επίσης, πριν καν το δημαρχείο του Μοντίχο εγκρίνει την αγορά τυπογραφικών μηχανών για τα σχολεία. Άρα, ο δάσκαλος Κάνο ήταν ήδη «στο κόλπο» κι ότι «είχε πέσει με τα μούτρα» στην προετοιμασία τού έργου. Σίγουρα - αν και είναι μόνο ισχυρή ένδειξη, γιατί οι αποδείξεις λείπουν και τις ψάχνουμε.

Τα δύο σχολικά περιοδικά *Φλορεάλ* και *Αλμποράδα*, Ιούλιος του 1934, Μοντίχο
Εικόνα από το <http://personajesdemontijo.blogspot.com.es>

Όπως και να 'ναι, είναι βέβαιο ότι η πρώτη εντύπωση για τον Κάνο – «άνθρωπος των σπηλαίων» και «με κατάλοιπα κληρικού», επειδή ερχόταν απ' τις Ούρδες² – στο ριζοσπαστικό πολιτικά περιβάλλον του Μοντίχο, άλλαξε, και τη θέση της πήρε η εικόνα ενός δασκάλου εξοικειωμένου με τις πρωτοποριακές τεχνικές, και γι' αυτό αξιοσέβαστου

¹ Βιβλίο πρακτικών του δημοτικού συμβουλίου για ποσά και εργαλεία τυπογραφίας για την ομάδα τυπογραφίας Φρενέ (επί λέξει), τα οποία παραχωρούσε ο Δήμος, καθώς και χορηγίες πολιτών στον Δήμο για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Οι ημερομηνίες των δημοτικών συμβουλίων είναι: 10/2/1934 (σελ 38 στα πρακτικά), 24/2/1934, σελ 44), κ.ο.κ.

² Η Διοίκηση (Πατρονάτο) στις Ούρδες, αν και αναδομημένη από τη Δημοκρατία, ήταν ακόμη υπό την επιρροή του Επισκόπου Σεγούρα, ο οποίος είχε στήσει και οργανώσει το πατρονάτο εξ αρχής. [ΣτΜ: Ο Επίσκοπος Σεγούρα ήταν ισχυρή προσωπικότητα του παλαιού καθεστώτος και της παραδοσιακής μοναρχίας, φίλος του Αλφόνσου 13ου, αρχιεπίσκοπος του Μπούργος και κατόπιν Σεβίλλης το 1937, βαθιά συντηρητικός καθολικός, σφοδρός πολέμιος της Δημοκρατίας, αλλά και με ενστάσεις στη φρανκική δικτατορία.]

και υπολογίσιμου. Το άσχημο παπάκι του Σεπτεμβρίου έγινε κύκνος, ένας δάσκαλος με αίγλη. Ακόμη κι αν υποθέσουμε πως και οι άλλοι δάσκαλοι που αναφέρθηκαν είχαν ήδη επιρροές από ό,τι είχε ήδη κυκλοφορήσει για τον Φρενέ και τις τεχνικές του, από άρθρα σε παιδαγωγικά περιοδικά και βιβλία, από τον Αλμέντρος και τους *συνεργατικούς* στην Αραγωνία, Καταλονία, Λέριδα κτλ, το σημαντικό είναι ότι ο Κάνο έφερνε μαζί του «έργα», κουβαλούσε στις αποσκευές του τρία τυπωμένα σχολικά τετράδια και ολόκληρο δίκτυο εθνικών και διεθνών επαφών και ανταλλαγών (με δασκάλους στην Αραγονία, Καταλονία, Μαδρίτη, Γαλλία, Βέλγιο, Μεξικό και Ουρουγουάη). Έφερνε τη βιωμένη εμπειρία και τη γνώση για το πώς αποδέχονταν τις τεχνικές αυτές τα ίδια παιδιά, καθώς και ποια ήταν τα αποτελέσματα στη λειτουργία του σχολείου. Ήξερε στην πράξη αν λειτουργούσαν και πώς, μέσα στη σχολική κοινότητα. Η προσωπικότητα του δασκάλου απέκτησε το κύρος και τον σεβασμό που ταίριαζε στον άνθρωπο που κινείται στην εκπαιδευτική πρωτοπορία. Η οικογένεια Κάνο πέρασε τα καλύτερά της χρόνια. Μέχρι το 1936, που όλα πήγαν κατά διαβόλου.

Στις 13 Αυγούστου του 1936, τα στρατεύματα του Φράνκο βαδίζοντας προς τη Μαδρίτη, κατέλαβαν το Μοντίχο. Η πολιτική καταστολή και το ξεκαθάρισμα λογαριασμών άρχισε αμέσως. Ο Κάνο παρουσιάστηκε τον Σεπτέμβριο στη θέση του και δεν ενοχλήθηκε από τις αρχές. Ωστόσο, τη δεύτερη βδομάδα του Σεπτέμβρη τουφεκίστηκε ο συνάδερφος και συνεργάτης του Κάνο στο σχολείο και στο περιοδικό *Αλμποράδα*, Χουάν Χοσέ Μαρτίνεθ, σε μία «σάκα»¹. Την ίδια τύχη είχε κι ο δάσκαλος του Καλαμόντε, Ρικάρδο Μάρκεθ Ταβάρες. Σε μια κοντινή πόλη (Βιγιανουέβα ντελ Φρέσνο), τουφεκίστηκε κι άλλος ένας ακόμη δάσκαλος του σχολείου «14η Απριλίου», ο Εδουάρδο Αλμάδα Ροδρίγεθ, για τον οποίο δεν γνωρίζουμε αν ασχολήθηκε με την παιδαγωγική Φρενέ, αν και είναι πολύ πιθανό.

Από τους υπόλοιπους δασκάλους που ασχολήθηκαν με τις τεχνικές Φρενέ, ο Αντόνιο Μάρκεθ και ο Χερόνιμο Ρουίθ είχαν μετατεθεί από το Μοντίχο ένα χρόνο πριν το πραξικόπημα σε άλλα χωριά της επαρχίας Μπαδαχόθ της Εξτρεμαδούρας. Ο ένας πήγε στην Πουέμπλα ντελ Μαέστρε,² όπου συνέχισε τις πρακτικές Φρενέ και τύπωσε ένα περιοδικό, κι ο άλλος στο Μεδεγίν,³ όπου δεν γνωρίζουμε αν συνέχισε την ίδια διδακτική πορεία, όπως στο Μοντίχο. Ο Αντόνιο Μάρκεθ τη γλίτωσε σαν από θαύμα, η πολιτεία εκεί δεν έδειξε εις βάρος του τον συνήθη ρεβανσισμό, ο Χερόνιμο Ρουίθ, όμως, συνελήφθηκε αφού έληξε ο εμφύλιος, τον Νοέμβριο του 1939, στο Αλκάθαρ ντε Σαν Χουάν (Θιουδάδ Ρεάλ, Καστίγια λα Μάντσα), όπου διέμενε τότε. Πέρασε στρατοδικείο και εκτελέστηκε. Τελικά, δεν έμεινε άνθρωπος ζωντανός, απ' τους συνεργάτες του Κάνο στο Μοντίχο.

Ο Χοσέ Μπάργας Γκόμεθ άφησε το σχολείο του Κομινομορίσκο κι αποχαιρέτησε τις Ούρδες ένα χρόνο μετά τον Κάνο. Μετακινήθηκε σε σχολείο στη Μούρθια, απ' όπου καταγόταν. Σύμφωνα με τον υπηρεσιακό του φάκελο, συμπλήρωσε στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση

1 ΣτΜ: Παράνομη εξωδικαστική δολοφονία συλληφθέντων ή φυλακισμένων, συνήθως κατά τη διάρκεια υποτιθέμενων μεταγωγών τους από μια φυλακή σε άλλη. Έγιναν κατά τη διάρκεια του εμφυλίου, δυστυχώς και από τις δύο μεριές, κυρίως στα τέλη του 1936, και συνεχίστηκαν από το φρανκικό καθεστώς τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας.

2 ΣτΜ: Σπουδαίο μεσαιωνικό και ιστορικό χωριό.

3 ΣτΜ: Σημαντική μικρή πολιτεία, με πλούσια ιστορία από την αρχαιότητα και το μεσαίωνα.

σαράντα χρόνια, έξι μήνες και δεκαοκτώ ημέρες, και πέθανε το 1967, ένα χρόνο πριν την αναγκαστική συνταξιοδότηση.

Ο Μπάργας επιζητούσε πάντα να εργαστεί κοντά στον τόπο που μεγάλωσε, και τον Σεπτέμβριο του 1934 κατάφερε επιτέλους, μετά από επτά χρόνια προσπάθειες, να τοποθετηθεί στην πόλη που γεννήθηκε, στο Αβαράν, στη Μούρθια. Σε δημοτικό αρρένων, πλήρες. Όταν γνωστοποιήθηκε η μετάθεση, ο επιθεωρητής Μαλδονάδο, έστειλε επιστολή στον Μπάργας, όπου τον αποκαλεί φίλο και συνάδελφο, του εύχεται τα καλύτερα και εκφράζει τη λύπη του, που θα χάσουν έναν τόσο καλό δάσκαλο.¹ Είχε γίνει πια ένας καλός δάσκαλος, στρατευμένος στον κοινωνικό ρόλο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και ευαίσθητος όσον αφορά τη σωτηρία των μαθητών του μέσω του πολιτισμού. Επιπλέον, με τις καινοτόμες εμπειρίες του, και μάλιστα σε ένα μέρος που έμοιαζε μάλλον σαν τόπος για ανθρωπιστικές αποστολές, όπως ήταν οι Ούρδες, είχε αποκτήσει ένα όνομα μεταξύ των πρωτοπόρων δασκάλων Φρενέ, είχε αποκτήσει επαφές και ανταλλαγές με δασκάλους και σχολεία του στο εξωτερικό, κυρίως στη Γαλλία, αλλά και πρακτική εμπειρία, που ήταν και το σημαντικότερο. Όλα έδειχναν ότι θα συνέχιζε τη δημιουργική πορεία του στη νέα θέση, πόσο μάλλον μέσα στα συμφραζόμενα της εκπαιδευτικής πολιτικής της ΔΔ. Το γεγονός πως είχε ζήσει στη Γαλλία στο παρελθόν, ο ερχομός της Δημοκρατίας και η σύμπνοια των απόψεών του με τους προσανατολισμούς των ρεπουμπλικάνων, όλα αυτά ήταν ένα ιδεατό υπόβαθρο, για να σπρώξει τον νεαρό δάσκαλο στο χώρο του αριστερού ρεπουμπλικανισμού. Αρκετός λόγος για να ταυτιστεί, στο νου παλιών μαθητών του, χρόνια μετά τον εμφύλιο, με τον εξτρεμιστικό αριστερό ρεπουμπλικανισμό ή ακόμα και με τον κομμουνισμό. Τίποτα απ' αυτά δεν είναι αλήθεια. Όλα δείχνουν ότι ήταν ένας άνθρωπος ώριμος και ισορροπημένος, που δεν συμπαθούσε τον υπερβολικό ριζοσπαστισμό. Μικροενδείξεις εδώ κι εκεί φανερώνουν πως ήταν ένας ρεπουμπλικάνος μετριοπαθής, ενθουσιώδης τα πρώτα χρόνια της Δημοκρατίας,² αλλά οπωσδήποτε ένθερμος υποστηρικτής της επίσημης εκπαιδευτικής πολιτικής της Δημοκρατίας, με ενθουσιασμό για τη μορφή και τη λειτουργία που η παιδαγωγική ακαδημία ήθελε να εμφυσήσει στη δημόσια πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Λοιπόν, ο κανένας θα περίμενε ο Μπάργας να συνεχίσει την ίδια πορεία στη νέα του θέση. Κι όμως δεν έγινε αυτό. Και να σκεφτεί κανείς πως η *Κοοπερατίβα Φρενέ* στην Καταλονία είχε μόλις αφιερώσει το δεύτερο τεύχος των *τετραδίων* στις Ούρδες (δηλαδή το σχολικό τετράδιο *Η ζωή στις Ούρδες*), με τη δουλειά τη δική του και του Κάνο.³ Ο Μπάργας μετέφερε το μικρό τυπογραφείο του (τυπογραφικά στοιχεία, πιεστήριο, βιβλιογραφία), στο δημοτικό αρρένων του Αβαράν, ωστόσο, παραδείγματα τεχνικών Φρενέ δεν είχαμε πια στο νέο σχολείο. Ίσως γιατί σε αυτό το πολυθέσιο σχολείο δεν μπορούσε να δράσει όπως στα μονοθέσια, χωρίς τη συνεργασία ή έστω την αποδοχή των νεωτερικών μεθόδων από τους υπόλοιπους δασκάλους και τον διευθυντή, οι οποίοι ήταν όλοι μεγαλύτερης ηλικίας και

¹ Επίσης στην επιστολή του, τυπική μεν αλλά με μια ευδιάκριτη οικειότητα, αναφέρει ότι την προηγούμενη μέρα είχε συναντήσει τον αδερφό του δασκάλου, τον Λουίς, στη συνεδρίαση των τριών νοσηλευτών της περιοχής, κι επίσης στέλνει τους χαιρετισμούς του στη σύζυγο και τη μικρή κόρη του Μπάργας.

² Πχ, το 1931 πάνω στο δελτίο απογραφής του σχολείου, είχε διαγράψει από τη σφραγίδα τα μοναρχικά σύμβολα των Βουρβόνων, στέμμα, λουλούδι, κτλ, που είχε ξεμείνει απ' το προηγούμενο καθεστώς.

³ Ανατύπωση του τετραδίου του 1933 έγινε το 1996, στο περιοδικό *Κολαμποραθιόν (Συνεργασία)*, σελ 347-359, (Vida hurdana en Fernando JIMENEZ MIER TERÁN, Freinet en España. La revista COLABORACIÓN, EUB, Barcelona 1996, 347-359).

προσκολλημένοι στον παραδοσιακό τρόπο διδασκαλίας, χωρίς πειραματισμούς, όπως ήταν ακόμη και ο μοναδικός νεαρός ηλικίας συνάδελφός του, και νεοαφιχθείς, όπως κι ο Μπάργας. Αλλά κι αυτοί να συμφωνούσαν – που δεν συμφωνούσαν - χρειαζόταν την έγκριση της επιθεώρησης εκπαίδευσης της περιφέρειας. Ο Μπάργας ξαναέγινε ένας καλός δάσκαλος, ακόμα το λένε στο χωριό του, ένας δάσκαλος όπως τον ήθελε η παράδοση. Φύλαξε το τυπογραφείο και τις τεχνικές του στο ντουλάπι, κι εκεί κοιμούνται εν ειρήνη μέχρι σήμερα. Το θέμα της τυπογραφίας στο σχολείο ο Χοσέ Μπάργας επεχείρησε να το επαναφέρει το 1958 πια, λίγο πριν τη δεκαετία του '60, όταν αναδείχτηκε ξανά από τη δεύτερη γενιά δασκάλων Φρενέ. Η προσπάθειά του όμως εκείνη, η ατομική, δεν είχε απήχηση ούτε στους κοντινούς συναδέλφους του ούτε σε εθνικό επίπεδο.

Τελικά, πρέπει να υποθέσουμε πως ο δάσκαλος Μπάργας, στο Αβαράν, τα χρόνια πριν τον εμφύλιο, είχε μια πολύ ικανοποιητική προσωπική ζωή, μια που γύρισε στον τόπο του και στα γνώριμα πράγματα, και μια σχετικά μόνο ικανοποιητική επαγγελματική ζωή, αφού οι παλιές ευαισθησίες ματαιώθηκαν. Εκεί παρέμεινε στη διάρκεια του εμφυλίου. Όσα του συνέβηκαν τα ξέρουμε από τον φάκελό του για την κάθαρση των εκπαιδευτικών, και θα τα δούμε παρακάτω, στο σχετικό με την κάθαρση κεφάλαιο.

2. Η κάθαρση

Για τον Κάνο η διαδικασία κάθαρσης άρχισε στο Μοντίχο, τους πρώτους μήνες του εμφυλίου κι ο φάκελος έκλεισε αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου (1936-1939). Τρία χρόνια πολύ σκληρά γι' αυτόν και την οικογένειά του. Τέθηκε σε διαθεσιμότητα για τρία χρόνια, χωρίς δουλειά και εισόδημα στις πιο δύσκολες στιγμές της ζωής του, με τον κίνδυνο της απόλυσης και της απώλειας της εκπαιδευτικής του βαθμίδας μετά από είκοσι χρόνια υπηρεσίας. Έχασε τη νεαρή γυναίκα του κι ένα μωρό αγοράκι, και έμεινε μόνος με τρία κοριτσάκια μικρής ηλικίας, κι από πάνω, έκανε φυλακή και πέρασε στρατοδικείο, όπου κατηγορήθηκε για κατασκοπία, κάτι πραγματικά αλλόκοτο, που εξηγείται μόνο από το βαθιά διχασμένο περιβάλλον εκείνης της ιστορικής περίπτωσης. Επιπλέον, ο θάνατος τον κύκλωνε από παντού, οι χαμένοι συνάδελφοι και φίλοι κοντινοί (Χουάν Χοσέ Γκαρθία, Ρικάρδο Μάρκεθ, Εδουάρδο Αλμάδα), που τουφεκίστηκαν ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1936.

Για τον Μπάργας η κάθαρση, αν και σκληρή διαδικασία, ήταν σε αναλογία πολύ μικρότερης βαρύτητας από του Κάνο. Ο φάκελός του άνοιξε στο Αβαράν αμέσως με τη λήξη των στρατιωτικών συγκρούσεων στο νότο, τον Απρίλιο του 1937.¹ Όσο δυσάρεστη διαδικασία κι αν ήταν πάντως, δεν απείλησε τη δουλειά του ή τη ζωή του. Ωστόσο, ο πόλεμος και η κάθαρση άφησαν τα ίχνη τους στην προσωπική και επαγγελματική του ζωή, ακόμη και στον ιδεολογικό του προσανατολισμό. Παρέμεινε ένας καλός δάσκαλος, μέσα στα πλαίσια που

¹ ΣτΜ: Η Μούρθια ήταν η τελευταία επαρχία που κατέλαβαν τα στρατεύματα του Φράνκο, 31 Μαρτίου του 1939. Την επόμενη μέρα, 1η Απριλίου ανακοινώθηκε η λήξη του πολέμου. Η Μούρθια, με τη μεγάλη ναυτική βάση της στην πόλη Καρταχένα, αντιστάθηκε μέχρι την τελευταία στιγμή. Στις 7 Μαρτίου, μέρες πριν την παράδοσή της, κι αφού είχε πέσει πια και η Καταλονία, το πυροβολικό απ' τη στεριά της Καρταχένα βύθισε το καστίγιο ντε Ολίτε, ένα μεταγωγικό πλοίο του αντίπαλου στόλου με 2.000 επιβαίνοντες, μια πράξη διαμφισβητούμενη, κατά πολλούς αδικαιολόγητη κι αχρείαστη, που σήμανε τη μεγαλύτερη απώλεια σε ζωές σε ναυτική επιχείρηση κι ενώ το τέλος ήταν ήδη πια δεδομένο.

υπαγόρευε η πολιτική συγκυρία, στην οποία δεν είχαν θέση οι προηγούμενες ανησυχίες και οι καινοτομίες της ζωής στις Ούρδες. Ως πολίτης, ο προ του εμφυλίου ελεύθερος στοχαστής, ο ανοιχτός σε νέες ιδέες άνθρωπος, με τον ήπιο και μετριοπαθή χαρακτήρα, δεν εξέφρασε ποτέ ξανά ανοιχτά τις απόψεις του, παρά μόνο στο στενό του περιβάλλον, κατά τη μαρτυρία συγγενών και γειτόνων του. Προφανώς, έκανε μια ιδεολογική και πολιτική αναδίπλωση, προκειμένου να επιβιώσει ο ίδιος και η οικογένειά του. Σιώπησε, πράγμα που δεν ταίριαζε με τον χαρακτήρα και τη μόρφωσή του. Όλα δείχνουν πως πρέπει να έζησε με τον φόβο και με την αποκάρδιση για τη συμπεριφορά των συμπολιτών του.

Κάθαρση Κάνο: Με τον φάκελο κάθαρσης του Μαξιμίνο Κάνο έχω ασχοληθεί σε άλλη εργασία,¹ γι' αυτό εδώ θα ασχοληθώ με την απήχηση που είχε στον δάσκαλο και τις συνέπειες στην κατοπινή επαγγελματική του πορεία.

Η διαδικασία κάθαρσης του, λοιπόν, άρχισε τον Νοέμβριο του 1936. Τον Φεβρουάριο τού ήρθαν οι κατηγορίες της Επαρχιακής Επιτροπής: ότι ανήκε στο Λαϊκό Μέτωπο (τον συνασπισμό της νόμιμα εκλεγμένης κυβέρνησης) και έπραττε σε πολιτική σύμπνοια με αυτό, ότι έβαζε το ραδιόφωνο για ν' ακούει η γειτονιά τις ειδήσεις από τον σταθμό της Μαδρίτης, επί δύο ημέρες μετά τη στρατιωτική εξέγερση,² για παρεμπόδιση της επανάστασης και των στρατιωτικών αρχών,³ και τέλος ότι ήταν μέλος του σοσιαλιστικού συνδικάτου εκπαιδευτικών.⁴ Εντός δέκα ημερών έπρεπε να απαντήσει στις κατηγορίες. Την ετοίμασε σε μία ημέρα. Κυριακή 14 Φεβρουαρίου έλαβε το κατηγορητήριο, Δευτέρα 15 Φεβρουαρίου είχε απαντήσει εγγράφως. Τέσσερις σελίδες με αντεπιχειρήματα. Ο Κάνο δεν ήταν παρορμητικός χαρακτήρας. Η ανησυχία κι ο φόβος πρέπει να τον έσπρωξαν σ' αυτή την εσπευσμένη απάντηση.

Οι λόγοι που επικαλέστηκε για να αντικρούσει τις κατηγορίες θα ήταν επαρκείς σε κανονικές συνθήκες, αλλά όχι σ' εκείνες τις επιτροπές κάθαρσης που απάγγελλαν κατηγορίες χωρίς να δίνουν σημασία σε αντίθετες ενδείξεις, δίνοντας κατά προτεραιότητα το βάρος στα «αποδεικτικά στοιχεία», παρά στα στέρεα επιχειρήματα του εναγομένου, κι αδιάφοροι στο σκεπτικό του Κάνο, γεμάτο συναίσθημα και φλογερές δηλώσεις υποταγής. Ο Μαξιμίνο, με κάποια αγαθοσύνη και αφέλεια, υιοθέτησε στην απολογία του αυτόν τον επικίνδυνα ανεπαρκή τρόπο υπεράσπισής του. Επικαλέστηκε την καταγωγή του από την Ουέσκα, λίκνο της παράδοσης και του καθολικισμού, το παρελθόν του στις Ούρδες, που δεν παρουσίαζε τίποτε ύποπτο, και υποστήριξε πως ήταν θύμα των περιστάσεων στο Μοντίχο, που τον είχαν ξεστράτισει. Κι αυτό το τελευταίο αλήθευε μεν, αλλά πολύ λίγο γινόταν πιστευτό από δικαστές συνηθισμένους να ακούνε σωρηδόν παρόμοια

¹ Más noticias sobre el origen e influencia de Freinet en Las Hurdes durante la II República. Datos sobre el maestro Maximino Gascón. Por Antonio García Madrid. *Papeles Salmantinos de Educación*. 2004, n.º 3, pp 375-403.

² ΣτΜ: Έτσι έλεγαν το πραξικόπημα οι στρατιωτικοί απ' την πλευρά τους. Εξέγερση, ξεσηκωμό και «επανάσταση» (!).

³ Αυτό σε πολλές περιπτώσεις σήμανε άμεση φυλάκιση, δικαστική δίωξη που κρατάει τουλάχιστον δύο χρόνια, στρατοδικείο και η συνέχεια ... κανείς δεν ξέρει. Τις πρώτες μέρες της εμφύλιας σύγκρουσης, ειδικά σε μέρη σφοδρής πολιτικής ριζοσπαστικοποίησης, όπως του Μοντίχο, συνήθως όλα τέλειωναν με άμεση εκτέλεση από τις εξτρεμιστικές πολιτικές ομάδες.

⁴ AGA, Depuración, 32/12346.

επιχειρήματα. Βάρυνε περισσότερο η μαρτυρία του διοικητή της Εθνοφυλακής (Γουάρδια Θιβίλ) και του δημάρχου, ακόμη κι αν δεν είχαν και πολύ βάση, παρά οι χίλιες συγνώμες του κατηγορούμενου δασκάλου.

Εκ των υστέρων μπορούμε να πούμε ότι ο Κάνο φάνηκε τυχερός. Η τύχη τον ευνόησε κι έσωσε τη ζωή του, αν και τον περίμεναν πολλά βάσανα στο μέλλον. Σε παρόμοιες περιπτώσεις, με τέτοιες κατηγορίες, η υπόθεση τέλειωne γρήγορα, το πολύ μέσα σε έναν χρόνο,¹ με απόλυση και απώλεια του κλιμακίου τους στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Έτσι θα κατέληγε μοιραία κι ο φάκελος του Κάνο, αν δεν συντύχαιναν κάποιες ευνοϊκές περιστάσεις. Ευτυχώς, εκείνους τους πρώτους επικίνδυνους μήνες μεταξύ 1936 και 1937 δεν είχε φτάσει ακόμη στη στρατιωτική δικαιοσύνη η κατηγορία σχετικά με το ραδιόφωνο της Μαδρίτης και τη διασπορά στο χωριό των ειδήσεων της ρεπουμπλικανικής κυβέρνησης.² Θα ήταν πολύ διαφορετική η πορεία του Κάνο, και μπορεί να είχε χάσει και τη ζωή του. Και στις προηγούμενες κατηγορίες θα μπορούσε να είχε προστεθεί κι ακόμη μία, για τις μεθόδους Φρενέ στο σχολείο, που θα τον συνέδεε με τους εκτελεσμένους συναδέλφους του, με τους οποίους είχε τόσο στενή σχέση και συνεργασία. Για καλή του τύχη πάλι, ο Φρενέ κι ό,τι αυτό σήμαινε ήταν κάτι που οι φορείς της καταστολής και τη κάθαρσης αγνοούσαν πανηγυρικά.³

Επιπλέον, δύο γεγονότα έπαιξαν ρόλο υπέρ του, πριν το Μάιο του 1937. Ένα αναφέρεται στο φάκελο κάθαρσης και το άλλο συμπεραίνεται από τις μαρτυρίες που συνέλεξα στο Μοντίχο αλλά και από τους συγγενείς του.

Απρόσμενα, τον Σεπτέμβριο, ο Κάνο, απευθυνόμενος στην Επιτροπή Πολιτισμού και Εκπαίδευσης του Μπουργός, όπου βρισκόταν πια ο φάκελός του προς οριστική επίλυση, διαβίβασε αίτημα των κατοίκων της Ουέρτας (Ούρδες) να επιστρέψει στη θέση του στο χωριό τους, γιατί έμαθαν τις τρικυμίες που περνούσε, αναγνώριζαν την προσφορά του στο παρελθόν και τον ήθελαν πίσω. Ήδη απ' τον Δεκέμβριο του 1936, η γυναίκα του που καταγόταν από τις Ούρδες, προφανώς κατατρομαγμένη απ' τις εκτελέσεις των δασκάλων, έκανε ό,τι μπορούσε για να βοηθήσει. Αλλά πιο αποφασιστική ήταν η παρέμβαση τού παπά του Καμινομορίσκο,⁴ με τον οποίο είχε στενή φιλία ο δάσκαλος το 1930 με 1933, καθώς και

¹ Οι περισσότεροι φάκελοι των συναδέλφων στο Μοντίχο παραπέμφθηκαν σε ανώτερη υπηρεσία από την Περιφερειακή Επιτροπή Κάθαρσης τις πρώτες μέρες του Φλεβάρη του 1937, και έκλεισαν οριστικά από την Επιτροπή Πολιτισμού και Εκπαίδευσης τον Αύγουστο του ίδιου έτους. Ο Γολγοθάς του Κάνο, αντίθετα, που ήταν τόσο αθώος όσο και οι υπόλοιποι, κράτησε ακόμη τρία χρόνια.

² Αργότερα, Μάιο με Σεπτέμβριο του 1937, ήταν που παρενέβη και η στρατιωτική δικαιοσύνη, αλλά η μεγάλη έξαρση, με τα αντίποινα, το κλείσιμο λογαριασμών και τις πολλές εκτελέσεις, είχε πια περάσει, όπως κι η ανάγκη να «εκκαθαριστεί» από εχθρούς η οπισθοφυλακή των πραξικοπηματιών.

³ Στο Μοντίχο, αλλά και σε όλη την Ισπανία, δεν είναι γνωστή ούτε μία περίπτωση να κατηγορήθηκε κάποιος δάσκαλος γι' αυτό. Η μελέτη της κάθαρσης των εκπαιδευτικών τού κινήματος Φρενέ μένει να γίνει σε βάθος προσεχώς. [ΣτΜ: *Τους δασκάλους Φρενέ που σκότωσαν οι φρανκικοί φαίνεται πως τους εκτέλεσαν για πολιτικούς λόγους ή απλά γιατί ήταν προοδευτικοί δάσκαλοι, όχι για την εφαρμογή της μεθόδου Φρενέ στο σχολείο, κατά τον καθηγητή Γκαρθία.*]

⁴ Παλιοί μαθητές του Κάνο στη Ουέρτα λένε ότι ο παπάς του Καμινομορίσκο τού έσωσε τη ζωή με την σθεναρή κι αποφασιστική παρέμβασή του, αν και στο φάκελο κάθαρσης του Κάνο υπάρχει μόνο η δήλωση του παπά τού Μοντίχο, ο οποίος αναφέρει ότι είναι πολύ αξιόπιστες οι πληροφορίες που έχει για τον Κάνο από τον παπά του Καμινομορίσκο, όπου είχε υπηρετήσει ως δάσκαλος πριν πάει στο Μοντίχο. (AGA, Depuración, 32/12346).

η ευνοϊκή αναφορά τού δημάρχου,¹ κι επίσης, πιθανότατα αναφορές και άλλων σημαντικών προσώπων.

Αυτό σίγουρα είχε μια βαρύτητα για την Περιφερειακή Επιτροπή. Επίσης, η καλή εικόνα που έδινε ο δάσκαλος, παρά τις κατηγορίες, αλλά και η μαρτυρία των κατοίκων του Μοντίχο, οι οποίοι τον θεωρούσαν καλό δάσκαλο και άνθρωπο ακέραιο, ειρηνικό και διάφανο, καλοπροαίρετο, καλόν αλλά αφελή και κάπως αθώο, επιρρεπή σε μπλεξίματα, που τον έκαναν θύμα των περιστάσεων και του αδύναμου χαρακτήρα του. Ο ιερέας Ιγνάθιο ντελ Κάρμεν επίσης πληροφορούσε τη στρατιωτική δικαιοσύνη ότι τον Κάνο «τον έμπλεξαν» στο Μοντίχο, κι ότι ήταν ένας καημένος άνθρωπος, τον οποίον ούτε πριν ούτε τώρα τον θεωρούσε επικίνδυνο... Κι ο ενοριακός παπάς του Μοντίχο τα ίδια: *Η Επιτροπή πρέπει να λάβει υπόψη της ως ελαφρυντικά τους καταναγκασμούς που του επέβαλλαν οι τοπικές αρχές και οι ριζοσπάστες συνάδελφοί του και το γεγονός ότι ο δάσκαλος έχει έναν χαρακτήρα υπερβολικά άτολμο και χωρίς την οφειλόμενη ισχυρή θέληση.*²

Έτσι, η Περιφερειακή Επιτροπή του Μπαδαχόθ, τον Μάιο του 1937, πρότεινε στην Επιτροπή Πολιτισμού και Εκπαίδευσης της κυβέρνησης των πραξικοπηματιών στο Μπούργος ως ποινή ένα χρόνο σε διαθεσιμότητα και χωρίς μισθό. Έτσι, η υπόθεση θα έκλεινε μέσα σε λίγους μήνες. Πράγματι, τέθηκε σε διαθεσιμότητα αρχές της σχολικής χρονιά 1937-38. Στο μεταξύ, όμως, τον βρήκε άλλη συμφορά. Τον συνέλαβε η Γουάρδια Θιβίλ, με εντολή του στρατοδίκη της Μέριδας, κι έμεινε τρεισήμισι μήνες φυλακή, στην αρχή στο Μοντίχο και μετά στο Μπαδαχόθ.

Κατηγορήθηκε για κατασκοπία στη διακίνηση στρατιωτικού υλικού στα τρένα, ίσως και για σαμποτάζ, κι αυτό, επειδή ρώτησε κάτι για τιμές εμπορευμάτων, όταν ήταν να έρθει από τις Ούρδες η γυναίκα του με τα παιδιά του, οπότε θα έκανε με το τρένο τη διαδρομή Πλασένθια – Μοντίχο. Αυτό, μαζί με την κατηγορία ότι ήταν αριστερός και οπαδός και προπαγανδιστής του Λαϊκού Μετώπου, έφτιαξαν ένα σενάριο που μεγάλωνε σαν χιονοστιβάδα. Ερεύνησαν το σπίτι του και βρήκαν κάτι παλιές εφημερίδες, ένα παλιό καρνέ της FETE (σοσιαλιστική ομοσπονδία εκπαιδευτικών) και ... κάτι πολύ ύποπτα πράγματα, σύνεργα ραδιοφωνίας, προπαντός γαληνίτες. Ο καημένος ο δάσκαλος είχε μεράκι με την κατασκευή ραδιόφωνου, στις Ούρδες σχεδίαζε κι έφτιαχνε υποτυπώδεις δέκτες, αυτοσχέδιους, με κρυστάλλους γαληνίτη και με μεγάλη αντένα, που οι μαθητές του τον βοηθούσαν να κρεμάσει σε στύλους και δέντρα, στο λοφάκι του σχολείου. Αυτό που στις Ούρδες ήταν μια ωραία καινοτομία για το σχολείο, στο Μοντίχο έγινε για τον Κάνοπραγματικό μαρτύριο.

Ο στρατιωτικός μηχανισμός ξεκίνησε φτου απ' την αρχή, καταθέσεις μαρτύρων, παπάδες, Γουάρδια Θιβίλ, φίλοι, γνωστοί. Οι αρχές ερεύνησαν όλο το παρελθόν του Κάνο, τη θητεία του σε παλαιότερες θέσεις και δεν βρήκαν τίποτε καινούριο. Οι μαρτυρίες από το Μοντίχο συνέκλιναν ότι τον αφελή άνθρωπο τον είχαν «μπλέξει» και χρησιμοποιήσει άλλα άτομα, και οι υπόλοιπες πληροφορίες ήταν ευνοϊκές για τον Μαξιμίνο. Η εισήγηση τού ανακριτή στη Μέρδα ήταν να αρχειοθετηθεί η υπόθεσή του. Έτσι και έγινε, με διάταγμα της 16ης Σεπτεμβρίου 1937 έκλεισε ο φάκελος της υπόθεσης Κάνο, μετά από ατέλειωτη

¹ AGA, Depuración 32/12346 32

² AGA, Depuración 32/12346

γραφειοκρατία και πηγαινέλα του φακέλου στις «αρμόδιες» υπηρεσίες (ανακριτής Μέριδας, στρατιωτικός Ελεγκτής Δεύτερης Στρατιωτικής Περιφέρειας της Σεβίλλης, κτλ). Αποφυλακίστηκε λίγες μέρες αργότερα, αλλά η σχολική χρονιά είχε αρχίσει κι εκείνος ήταν αποκλεισμένος από το σχολείο και τη δουλειά του. Αργότερα έκλεισε κι ο φάκελος κάθαρσης ως εκπαιδευτικού από την Επιτροπή Πολιτισμού και Εκπαίδευσης, κι ο χρόνος πια άρχισε να μετρά σαν κανονική υπηρεσία, αν και ο δάσκαλος δεν δίδασκε στο Μοντίχο. Μέχρι τότε, όμως, το πώς επιβίωσε για έναν χρόνο, στο διάστημα της διαθεσιμότητας, και με τι πόρους, δεν είναι γνωστό. Η γυναίκα του κι ο γιος του πέθαναν. Τέλος, τον Ιούλιο του 1939 μετατίθεται πάλι στις Ούρδες. Ήταν η μετάθεση που είχε ζητήσει κι ο ίδιος ο Κάνο τον Σεπτέμβριο του 1937, από την Επιτροπή Πολιτισμού και Εκπαίδευσης στο Μπούργος.

Έτσι επέστρεψε στην Ουέρτα. Είχε φύγει πριν από επτά χρόνια, με νεαρή σύζυγο και δυο μωρά, με εμπειρίες Φρενέ και όνειρα εκπαιδευτικά για πιο ανοιχτούς ορίζοντες, κι επέστρεφε χήρος και με τρεις μικρές κόρες, σε μια δυστυχισμένη γη, σε μια πολύ σκληρή μεταπολεμική εποχή, έχοντας ζήσει εντωμεταξύ φυλακή, διώξεις, θανάτους. Ο γυρισμός του ήταν κάτι σαν τιμωρία μετά τη διαδικασία κάθαρσης του στρατιωτικού καθεστώτος.

Τα εκπαιδευτικά όνειρα Φρενέ γεννήθηκαν, μεγάλωσαν, ταξίδεψαν, φούντωσαν και ξεψύχησαν πίσω στην Ουέρτα ξανά. Ο Κάνο έφερε στο χωριουδάκι το παλιό σχολικό τυπογραφείο, αλλά το χρησιμοποιούσε πια ο μόνο ίδιος, για να τυπώνει σχολικές ασκήσεις και τέτοια. Ξαναέστησε και την παλιά αντένα, για να μπορούν ν' ακούνε οι χωριανοί ραδιόφωνο.

Σχολική τυπογραφία Φρενέ.

Εικόνα από το <http://personajesdemontijo.blogspot.com.es>

Τον Μάιο του 1939, ο Χοσέ Μπάργας έκανε αίτηση για επανένταξη-συνέχιση στην υπηρεσία. Με την αλλαγή του καθεστώτος¹, η αίτηση ήταν υποχρεωτική για όλους τους δασκάλους και με αυτή άνοιγε ο φάκελος για την κάθαρση του εκπαιδευτικού. Ας σημειωθεί πως αυτή ήταν η δεύτερη φορά που καλούνταν ο Μπάργας να υποστεί τη

¹ Θυμίζουμε ότι η Μούρθια ήταν η τελευταία περιοχή που καταλήφθηκε από τους πραξικοπηματίες, τέλος Μαρτίου του 1939.

διαδικασία κάθαρσης. Η πρώτη ήταν επί κυβέρνησης ακόμη του Λαϊκού Μετώπου (!) στη Μούρθια, στις αρχές του εμφυλίου.

Τη δεύτερη φορά, επί Φράνκο, υπέγραψε και την ένορκη δήλωση που απαιτούσε το νέο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας της δικτατορίας από κάθε δάσκαλο, σχετικά με τη συμπεριφορά τους κατά τη διάρκεια του εμφυλίου, στις περιοχές που έλεγχε η δημοκρατική κυβέρνηση. Προκύπτει, λοιπόν, από τη δήλωση τού Μπάργας πως είχε κρατήσει αποστάσεις από τη ρεπουμπλικανική κυβέρνηση, ότι ο ρεπουμπλικανισμός των πρώτων χρόνων είχε μετριαστεί, ακόμη και ότι ήταν απογοητευμένος από την τροπή των πραγμάτων, εφόσον μάλιστα είχε περάσει από κάθαρση «από την Μαρξιστική κυβέρνηση, όπως το απαιτήσαν οι κόκκινες αρχές», όπως γράφει ο ίδιος επί λέξει στη δήλωσή του.¹ Στη σκληρή περίοδο του πολέμου, οι δυσκολίες ή και ο φόβος τον είχαν ωθήσει να ζητήσει - ανεπιτυχώς όμως - να σταλεί στο εξωτερικό. Τώρα η προσπάθεια του Μπάργας ήταν να διασφαλίσει το κύρος του μπροστά στις νέες αρχές, ένδειξη ότι ένιωθε ανασφάλεια με τα «νέα αφεντικά» και φόβο για το αύριο. Είχε υπεραρκετές αποδείξεις για τον καϊνισμό των συμπατριωτών του τα τελευταία χρόνια, γνώριζε πως δεν ήταν δυνατή η μετριοπάθεια και οι ίσες αποστάσεις, κι ότι περνούσαν απ' τον έναν ριζοσπαστισμό στον άλλο, εξίσου επικίνδυνο, με τον οποίο έπρεπε να ζήσουν κι από τον οποίο εξαρτιόταν η τύχη η δική του και της οικογένειάς του.

Ενάμισης χρόνο χρειάστηκε για να συγκεντρωθούν οι αναφορές που απαιτούνταν. Συγκεντρώθηκαν επτά αναφορές συνολικά. Οι τέσσερις ήταν οι υποχρεωτικές, από παράγοντες του τόπου, δηλαδή τον δημάρχο, τον παπά της ενορίας, την Εθνοφυλακή (Γουάρδια Θιβίλ, στρατιωτική αστυνομία) και από ένα ακόμη πρόσωπο απόλυτης ιδεολογικής φερεγγυότητας, και οι άλλες τρεις ήταν από τον διευθυντή του σχολείου, τον γιατρό Κονσταντίνο Μολίνα κι από έναν βιομήχανο. Όλες συνέπιπταν ότι ο δάσκαλος ήταν αξιοσέβαστος άνθρωπος, συνεπής ως εκπαιδευτικός και με άμεμπτη συμπεριφορά. Έπρεπε οι αναφορές αυτές, που με μεγάλη προσπάθεια εξασφάλισε ο Μπάργας, να φέρουν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα που ήταν το εξής: ο τοπικός αρχηγός των Φαλαγγιτών και ο διοικητής της Πολιτοφυλακής να παραβλέψουν τη θητεία του Μπάργας παλαιότερα στη ρεπουμπλικανική αριστερά, την οποία θητεία ο ίδιος είχε παραδεχτεί στην απολογία του, στην ένορκη δήλωση. Γιατί τόση αγωνία; Η συμπεριφορά του στη διάρκεια του εμφυλίου δεν δημιουργούσε ανησυχίες. Μήπως φοβόταν για τις Φρενέ δραστηριότητές του στις Ούρδες. Υπάρχουν ενδείξεις πως ναι. Πάντως, ο Μπάργας προσπάθησε να παρέμβει εξ αρχής, με όσα μέσα διέθετε. Τις αναφορές των τοπικών παραγόντων φαίνεται πως τις συνέταξε ο ίδιος, γιατί στα αρχεία τού σπιτιού του βρέθηκαν, μαζί με τα φυλαγμένα αντίγραφα των επίσημων αναφορών, ιδιόχειρα υποδείγματα του Μπάργας, με διορθώσεις και σβησίματα. Τέλος πάντων, με τις σημαντικές και θετικές αναφορές που εξασφάλισε, όλα συνέτειναν στο να κλείσει η διαδικασία πολύ σύντομα και θετικά. Μόνο η πρώτη κατάθεση του παπά, στις 21 Ιουνίου 1939,² ήταν ολέθρια. Έγραφε επί λέξει: *αυτό που μπορούν να κάνουν οι Αρχές είναι να κρατήσουν μακριά απ' τα παιδιά αυτό το άτομο, γιατί γνωρίζω πως ήταν ανέκαθεν ένας δάσκαλος αριστερός απ' τα βάθη της ψυχής του, και δεν επιτρέπεται να μαθαίνει στα παιδιά πατριωτισμό και ηθικούς κανόνες.* Αυτή η κατάθεση,

¹ Φάκελος AGA, Depuración 32/12772.

² Στο φάκελο κάθαρσης, AGA, Depuración 32/12772.

που δόθηκε σε κάποιο μέλος της Επαρχιακής Επιτροπής, αντικρούστηκε από την εκ νέου μαρτυρία του γιατρού Μολίνα, που διαβεβαίωνε ότι ο Μπάργας, εκτός από νομοταγής και κοινωνικά άμεμπτος, ήταν καλός καθολικός, συνεπής στα θρησκευτικά του καθήκοντα. Από αυτό φαίνεται πως δάσκαλος πληροφορούνταν το περιεχόμενο των εγγράφων με ανεπίσημο τρόπο, καθώς και το πώς εξελισσόταν η διαδικασία κάθαρσης, και παρενέβαινε με πρόσθετα έγγραφα και συμπληρωματικές αναφορές, προκειμένου να προστατευτεί.

Στις 4 Απριλίου του 1941, η Επαρχιακή Επιτροπή διαβίβασε στον Μπάργας την ανακοίνωση των αιτιάσεων: ότι είχε υπάρξει μέλος της Ρεπουμπλικανικής Αριστεράς (όπως ο ίδιος είχε παραδεχτεί), κι επιπλέον, ότι ήταν *«αριστερός από τα βάθη της ψυχής του»*, κι αυτό το τελευταίο (κατά λέξη από την κατάθεση του παπά) ήταν υπογραμμισμένο με κόκκινο μελάνι. Αμέσως, και πριν περάσουν οι δέκα ημέρες μέσα στις οποίες έπρεπε ο Μπάργας να απαντήσει στις κατηγορίες, ο ιερέας, πιεσμένος προφανώς από τον δάσκαλο, έσπευδε να στείλει στην Επιτροπή μακροσκελές έγγραφο, όπου μιλούσε για λάθος εκ παραδρομής(!): *δεν είναι ούτε ήταν, όπως γράφτηκε, αριστερός απ' τα βάθη της ψυχής του, το οποίο χαίρομαι να βεβαιώσω, καθότι ο Δον Χοσέ Μπάργας είναι ένας φίλος, απ' τον οποίο έχω δεχτεί διακριτική μέριμνα.*¹

Ο Μπάργας αποποιήθηκε τις κατηγορίες. Υποστήριξε πως η Ρεπουμπλικανική Αριστερά ήταν γι' αυτόν και για άλλους που δεν συμφωνούσαν με την αριστερή πολιτική της κυβέρνησης² ένα καταφύγιο, μια εγγύηση ότι θα συνέχιζαν να ζουν με ασφάλεια. Έφτασε μάλιστα να υπαινιχθεί διαφορετικές εκλογικές επιλογές προ του 1936, καθώς και την εγγραφή του στη Φάλαγγα μετά τη λήξη του εμφυλίου.

Τι μπορεί να έφτασε έναν άνθρωπο σαν τον Μπάργας, ανοιχτό και μετριοπαθή φιλελεύθερο, να ενεργήσει έτσι; Δεν υπάρχει λογική εξήγηση, αν δεν λάβει κανείς υπόψη την κακή εμπειρία που βίωσε στη διάρκεια του εμφυλίου, τον φόβο, τους νέους κινδύνους για τον ίδιο και την οικογένειά του, την προσπάθεια να «καλύψει» με αυτές τις συμπεριφορές παλαιότερες συμπεριφορές και στάσεις, για να κρύψει κάτι που θα μπορούσε να τον εκθέσει στο νέο πολιτικό περιβάλλον, τον ίδιο, τη δουλειά του και όλη του την οικογένεια. Δεν ήταν κάτι παραπάνω από τον ενθουσιασμό με τον οποίο ο Βάργκας υποδέχθηκε το ρεπουμπλικανικό καθεστώς και την υποστήριξη που έδειξε προς αυτό τα πρώτα χρόνια της Δημοκρατίας. Αλλά εκείνη την εποχή αυτό ήταν υπεραρκετό για να κινηθεί μια κρίσιμη διαδικασία εις βάρος του.

Τελικώς, η Επιτροπή για την κάθαρση έλαβε ακόμη δύο θετικές αναφορές, από τον δήμαρχο και από τον τοπικό γραμματέα της Φάλαγγας. Τον Ιούνιο η Επαρχιακή Επιτροπή Κάθαρσης πρότεινε την επαναφορά του Μπάργας στην υπηρεσία, με την *ποινή της αναγκαστικής μετάθεσης και την μη δυνατότητα ανάληψης διευθυντικής θέσης σε ιδρύματα πολιτισμού και εκπαίδευσης*. Η πρώτη δήλωση του ιερέα στη Επιτροπή δεν ακυρωνόταν από την αναθεωρημένη δεύτερη δήλωσή του. Η Ανώτερη Επιτροπή έκανε δεκτή την ετυμηγορία, και επίσης του απαγόρευσε να έχει διακοπές για δύο χρόνια (Σεπτέμβριο του 1941).

¹ *Idem*

² Στμ: Προσπαθούσε έτσι να διαχωρίσει τη Ρεπουμπλικανική Αριστερά από την κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου, στον συνασπισμό της οποίας η ΡΑ συμμετείχε; Έτσι φαίνεται.

Έτσι, ο φάκελος θα έκλεινε είκοσι μήνες μετά την αρχή της διαδικασίας, τον Ιανουάριο του 1942. Ο Μπάργκας, όμως, ζήτησε αμέσως επανεξέταση και άρση της κύρωσης. Την αίτησή του προς τον Υπουργό Εθνικής Εκπαίδευσης συνόδευαν άλλες οκτώ δηλώσεις συμπολιτών και ντόπιων αξιωματούχων, και του παπά ξανά, ενώ δινόταν βάρος ιδιαίτερα στο γεγονός ότι κατηγορήθηκε από την αριστερή κυβέρνηση στον εμφύλιο, για την εκλογικές επιλογές του το 1936. Σε μια από τις νέες δηλώσεις πολιτών που προσκομίστηκαν, κάποιος Αντόνιο Γκαρθία Καντέλ ανέφερε ότι ο δάσκαλος ήταν *θύμα των κόκκινων, ότι έκαναν έρευνες στο σπίτι του, επειδή χαρακτηρίστηκε φασίστας και αντιμαρξιστής*. Σε άλλη δήλωση, ένας Χοσέ Μαρία Τορνέρο έγραφε πως *ο κύριος Μπάργκας διώχθηκε για τις δεξιές απόψεις του και συχνά παρενοχλήθηκε από τους κόκκινους, γιατί τον θεωρούσαν άτομο δυσαρεστημένο με το φαύλο καθεστώς τους*.¹

Όλες αυτές οι ενέργειες του Μπάργκας έγιναν εσπευσμένα, ενώ πάνω στην αίτηση υπήρχε, από τον αρμόδιο δημόσιο υπάλληλο, η ένδειξη του κατεπείγοντος. Κι αυτό, γιατί ο πρόεδρος του Ανώτερης Επιτροπής της δικτατορίας – που ήταν γνωστός μέλους της οικογένειας Μπάργκας και θα παρενέβαινε υπέρ του - δεν θα ήταν σε αυτό το πόστο μετά το τέλος Ιανουαρίου του 1942. Έτσι έγιναν όλα πάρα πολύ γρήγορα. Βγήκε νέα απόφαση, που ακύρωνε τις δύο κυρώσεις της προηγούμενης, την αναγκαστική μετακίνηση για δυο χρόνια και τη στέρηση διευθυντικών θέσεων. Ο πρόεδρος της Ανώτερης Γνωμοδοτικής Επιτροπής ενημέρωσε αμέσως τον Πέδρο Άλβαρεθ Καστεγιάνος, άμεσο συγγενή της γυναίκας του Μπάργκας.² Ο φάκελος κάθαρσης έκλεισε οριστικά κι αμετάκλητα.

Ωστόσο, λίγο πριν δημοσιευτεί η υπουργική απόφαση άρσης όλων των κυρώσεων, η θέση του Μπάργκας στο σχολείο του Αβαράν είχε δηλωθεί κενή και είχε καλυφθεί. Έπρεπε να τοποθετηθεί αλλού και η οικογένεια να ξεσπιτωθεί. Νέα τρεχάματα. Ο Μπάργκας έστειλε επιστολή ως και στον υπουργό παιδείας Ιβάνιεθ Μαρτίν, επικαλούμενος μια παλιά φιλία (πιθανότατα όταν σπούδαζαν), με την πρόταση να μην δηλώνονται κενές οι θέσεις των εκπαιδευτικών που είχαν απαλλακτική απόφαση στο φάκελο κάθαρσης.

Η Διεύθυνση Εκπαίδευσης της Μούρθιας, όμως, αποφάνθηκε πως αυτό δεν γινόταν, να ακυρωθεί η πλήρωση της θέσης του, γιατί η προκήρυξή της ως κενής είχε γίνει πριν από την ημερομηνία της υπουργικής απόφασης απαλλαγής του Μπάργκας. Μόλις λίγες μέρες πριν. Ξανά τρεχάματα. Ξανά επιστολή στον υπουργό.³

Στην επιστολή, αποκαλεί τον υπουργό, *διακεκριμένο κι αγαπητό του φίλο*. Μεταξύ άλλων, το αίτημα για την τροπολογία στην πλήρωση των κενές θέσεων κτλ, γράφει: *Αφού ζητήσω συγγνώμη που η περίπτωση αυτή με ανάγκασε να σας ενοχλήσω, όταν τόσες υποθέσεις σημαντικότερες απαιτούν την προσοχή σας για το καλό της Πατρίδας μας και εμάς των ιδίων, επικαλούμαι την παλαιά φιλία μαζί σας, που δεν την ξεθύμανε η απόσταση ούτε οι παλινωδίες, οι τόσο καταστροφικές, καθώς περάσαμε από την κόκκινη παραφροσύνη*.⁴

Τέλος, τι ακριβώς έγινε, πώς επιλύθηκε το ζήτημα δεν έγινε γνωστό, πάντως ο δάσκαλος επέστρεψε στη θέση του κι εκεί έμεινε μέχρι που πέθανε.

¹ AGA, Depuración 32/12772.

² Παράρτημα εγγράφων, έγγραφο 39, στα αρχεία του Μπάργκας.

³ Όλα τα έγγραφα που αναφέρονται εδώ τα βρήκε ο ερευνητής της εργασίας αυτής στο σπίτι του Μπάργκας.

⁴ ΣτΜ: Αναμφίβολα η επιστολή αυτή προκαλεί μια αβάσταχτη λύπη στον αναγνώστη.

Μένει μια απορία. Ενώ η περίπτωση του Μπάργας ήταν πολύ ελαφρύτερη από του Κάνο, γιατί τότε κίνησε γη και ουρανό για ένα πιστοποιητικό κάθαρσης, που το πιθανότερο ήταν να του επιβάλει μια ποινή πολύ ασήμαντη, όπως πχ τη μετάθεσή του σε άλλο σχολείο μέσα στην ίδια επαρχία; Μηδαμινή, δηλαδή, σε σύγκριση με τις ποινές που επιβλήθηκαν σε πολλούς άλλους. Ωστόσο ο Μπάργας είχε μια πολύ καλοβαλμένη ζωή στο Αβαράν με την οικογένειά του, που δεν εννοούσε να του τη χαλάσουν. Είναι επίσης πιθανό να λειτούργησε έτσι επηρεασμένος από την έκρυθμη κατάσταση, την εκδικητικότητα των ανθρώπων γύρω του, τη ανασφάλεια που δημιούργησαν οι πολιτικές αντιπαραθέσεις και οι οποίες εντάθηκαν στον εμφύλιο, και επιπλέον το γεγονός ότι διώχθηκε και από τους δημοκρατικούς στον εμφύλιο, όταν του ανοίχτηκε φάκελος κάθαρσης. Μετά το πικρό ποτήρι της πρώτης κάθαρσης στον εμφύλιο, ερχόταν μια δύσκολη μεταπολεμική περίοδος. Τον φόβο του εμφυλίου διαδέχτηκε νέος μεγάλος φόβος. Γι' αυτό ίσως δεν ήθελε να ξεθάβουν και να του θυμίζουν τον ρεπουμπλικανισμό του των πρώτων χρόνων, τα όνειρα με τα οποία προσδέθηκε στην αλλαγή και τη νέα πολιτική της Δημοκρατίας, τη νεανική ορμή του, που συνδύασε όλα αυτά με την εμπειρία στις Ούρδες. Και η εμπειρία θα είχε αποβεί μοιραία, σκεφτόταν, αν αυτό το στοιχείο της σχέσης του με την παιδαγωγική Φρενέ είχε πέσει στο τραπέζι κάποια στιγμή. Θα ήταν επιβαρυντικό; Ίσως, αλλά πάλι, αν κρίνει κανείς απ' το τι συνέβη στους άλλους δασκάλους Φρενέ, δεν ήταν πολύ πιθανό. Όμως ο Μπάργας δεν το ήξερε τότε αυτό, γι' αυτό και φρόντισε να μη μαθευτεί ποτέ. Γι' αυτό κατέστρεψε όλο το υλικό που μπορεί να είχε φέρει από το Καμινομορίσκο. Ούτε ίχνος από τα τυπωμένα σχολικά τετράδια δεν βρέθηκε ανάμεσα στα χαρτιά του. Αυτός ο τόσο σχολαστικός με τα αρχεία του, δεν είχε ούτε μια σειρά τευχών από τις *Ιδέες και Πράξεις* και τα *Παιδιά, Πουλιά και Λουλούδια*; ούτε από όσα, με τις ανταλλαγές, του έστελναν τα σχολεία από την Καταλονία, την Αραγονία, τη Γαλλία, το Βέλγιο, το Μεξικό, την Ουρουγουάη; Ούτε αλληλογραφία με τους δασκάλους Φρενέ, ούτε βιβλία για την παιδαγωγική Φρενέ; Γιατί, φυσικά, άλλα βιβλία για την εκπαίδευση υπήρχαν και υπάρχουν ακόμη στα πράγματά του, εκτός από βιβλία σχετικά με τον Φρενέ. Ούτε καν ένα άρθρο του Αλμέντρος, ούτε κανενός δασκάλου Φρενέ, τίποτε, ούτε ένα τεύχος, ούτε μια σελίδα από το περιοδικό *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, την οποία ο ίδιος είχε αναφέρει πως διάβαζε.

Μόνο εκείνες οι τέσσερις σελίδες υπάρχουν, από το *Ιδέες και Πράξεις*, που του έστειλε ο γιατρός Ολιβέρα πολύ αργότερα, το 1957 πια. Εκείνες όπου ο γιατρός είχε γράψει την επιστολή του στο περιθώριο του κειμένου τού γιου του, όπου ο μικρός αφηγούνταν το περιβόητο ταξίδι Μαδρίτη – Ούρδες, το 1933.

Και το μικρό τυπογραφείο που ο Μπάργας είχε κουβαλήσει απ' τις Ούρδες, πιεστήριο και τυπογραφικά στοιχεία, ξέμεινε σε ένα υπόγειο, το φύλαξαν οι κόρες του, η Ντολόρες και η Πιλάρ. Τα καλοκαίρια, έπαιζαν με αυτό τα παιδιά τους και τα παιδιά της γειτονιάς.

3. Μετά τον εμφύλιο και ως τη συνταξιοδότηση

Για τους δύο δασκάλους, Μπάργας και Κάνο, οι τεχνικές Φρενέ στο σχολείο έληξαν οριστικά με τον εμφύλιο. Δεν επανέλαβαν ποτέ την ενθουσιώδη εμπειρία τού 1932-33, αν εξαιρέσουμε μια δειλή προσπάθεια του Μπάργας, το 1958, να διαδώσει πληροφορίες για την τεχνική αυτή μεταξύ των συναδέλφων του δασκάλων, της περιοχής του Αβαράν.

Και οι δύο συμπλήρωσαν πολλά χρόνια υπηρεσίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: ο Κάνο παραιτήθηκε το 1958, ενώ ο Μπάργας πέθανε το 1967, ένα χρόνο πριν την υποχρεωτική συνταξιοδότησή του λόγω ηλικίας.

*

Ο Κάνο, που επέστρεψε στις Ούρδες το 1940, έμεινε στην Ουέρτα ως το 1946. Έφυγε μακριά από τις περιπέτειες τού Μοντίχο, το στρατοδικείο, τη φυλακή και την κάθαρση. Ξαναπαντρεύτηκε και απέκτησε κι άλλα παιδιά.¹ Από κει ζήτησε μετάθεση και τοποθετήθηκε στην περιοχή Μιράντα, στις Αστούριες, όπου όμως οι οικονομικές συνθήκες δεν ήταν πολύ καλές για την οικογένεια. Μετά από δυο χρόνια, μετακινήθηκε στο Φιγαρέδο, χωριό στην περιοχή Μιέρες, πάλι στις Αστούριες, κοντά στην πρωτεύουσα Οβιέδο. Κι από εκεί, στο χωριό Μπιγιαπελάδος,² στη Λεόν, και τέλος στη Μεδίνα ντε Ριοσέκο³, όπου και συνταξιοδοτήθηκε το 1958, με δικό του αίτημα, στα εξήντα έξι του και με 43 χρόνια υπηρεσίας. Πέθανε στην Πονφεράδα⁴ το 1973.

*

Ο Μπάργας έμεινε για πάντα στο Αβαράν. Τα υπόλοιπα χρόνια της υπηρεσίας του ανέπτυξε και πολλές εξωσχολικές δραστηριότητες, κέρδισε τον σεβασμό των συντοπιτών του, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τον πολιτισμό, δημιούργησε μια σημαντική βιβλιοθήκη, της οποίας ήταν και διευθυντής, καθώς και ένα πολιτιστικό κέντρο, που υπάρχει ως σήμερα και φέρει το όνομά του.

Με τον στενό του συνεργάτη, τον Μαξιμίνο Κάνο, δεν υπάρχει ούτε ίχνος επαφής τού Μπάργας. Οι δικοί του δεν έχουν ακούσει ούτε το όνομα τού παλιού συναδέλφου. Βρέθηκαν μόνο κάτι αποκόμματα από εφημερίδες από την Μεδίνα ντε Ριοσέκο με δημοσιεύσεις του Κάνο, πολλά χρόνια αργότερα, χωρίς να ξέρει κανείς πώς έφτασαν στα χέρια του.⁵

Όσο για τις Ούρδες, απαρνήθηκε ό,τι είχε σχέση με τον τόπο αυτόν. Μόνο έκοβε και φύλαγε αποκόμματα από εφημερίδες με ειδήσεις για εκείνα τα μέρη. Ούτε ξαναπάτησε εκεί πέρα, κι ας έμενε εκεί ο αδερφός του, ο Λουίς. Αντίθετα, ο αδερφός του, που ως νεαρός νοσηλευτής τότε, είχε ακολουθήσει τον μεγάλο του αδερφό το 1930 ή 1931, έκτοτε έμεινε στις Ούρδες. Είχε μια εξαιρετική σταδιοδρομία στις κοινωνικές υπηρεσίες, για την οποία αισθάνονται υπερήφανοι οι απόγονοί του, μιας και μέχρι σήμερα βρίσκει κανείς στο Καμινομορίσκο μια οικογένεια Μπάργας, με καταγωγή από τη Μούρθια.

¹ Ο Μπιθέντε Παλόμο, μαθητής του Μπάργας στο Καμινομορίσκο, θυμάται τον Μαξιμίνο Κάνο αυτή τη δεύτερη εποχή στις Ούρδες. Μιλά για έναν άνθρωπο καλό, αλλά αφελή. Συναντήθηκε τυχαία μαζί του τη μέρα του δεύτερου γάμου του, κι ο Κάνο του εξομολογήθηκε: «Πάω να κάνω την δεύτερη τρέλα μου».

² ΣτΜ: Στον δήμο Καραθεδέλο, της επαρχίας Λεόν, στην Καστίγια ι Λεόν.

³ ΣτΜ: Δήμος και σημαντική κωμόπολη, γεμάτη μνημεία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, με πολύ ιδιαίτερη αρχιτεκτονική, λαϊκή αστική (τα πιο εντυπωσιακά καστελιάνικα *σοπορτάλες*, στύλοι στις εξωτερικές υπόστυλες στοές που περιτρέχουν συνεχόμενα όλα τα κτίρια κατά μήκος του δρόμου), επίσης ύστερη γοτθική, μπαρόκ, μουδέχαρ, μεσαιωνικό τείχος του 13ου αιώνα, κτλ. κτλ. βρίσκεται στην επαρχία του Βαγιαδολίδ, της αυτόνομης κοινότητας της Καστίγια ι Λεόν.

⁴ ΣτΜ: Πόλη στην επαρχία Λεόν της αυτόνομης κοινότητας Καστίγια ι Λεόν.

⁵ ΣτΜ: Πράγματι, απορίας άξιο, καθώς το Αβαράν (Μούρθια) είναι πολύ μακριά από τη Μεδίνα ντε Ριοσέκο (Βαγιαδολίδ), ώστε να βρεθεί έντυπο τοπικού τύπου της μιας μικρής πόλης στην άλλη.

Τέλος, ο Μπάργας πέθανε ξαφνικά το 1967. Είχε αφιερώσει στη διδασκαλία σαράντα χρόνια, έξι μήνες και δεκαοχτώ μέρες.

Στο υπόγειο του σπιτιού του, κοιμάται ήσυχο το μικρό σχολικό τυπογραφείο, εκεί που τα καλοκαίρια παίζουν τα παιδιά....

Τρίτο άρθρο

Εισαγωγή

Αυτό το άρθρο είναι μια εργασία του καθηγητή Αντόνιο Γκαρθία για τον δάσκαλο Χοσέ Μπάργας, που υπηρέτησε στις Ούρδες, στον δήμο του Καμινομορίσκο, στο Δημοτικό σχολείο αρρένων Φακτορία ντε λος Άνχελες, τα έτη 1930 με 1934. Ο Μπάργας σε τακτά διαστήματα έστελνε, όπως όφειλε, στις προϊστάμενες αρχές αναφορά με την απογραφή, τα στατιστικά στοιχεία και την πορεία του εκπαιδευτικού έργου. Μόνο που το συγκεκριμένο υπόμνημα - έκθεση είναι μάλλον μνημειώδες για την εποχή του. Οι δε αναλύσεις, εκπαιδευτικές απόψεις και δραστηριότητες που αναφέρονται σε αυτό παραπέμπουν ευθέως σε έναν πρωτοπόρο δάσκαλο Φρενέ.

Ακολουθεί το άρθρο του καθηγητή Γκαρθία. Πολλά αποσπάσματα του άρθρου έχουν αποδοθεί αυτούσια και άλλα με κάποια συντόμηση, κρατώντας, εξυπακούεται, με πολλή προσοχή το ύφος, τη γλώσσα, αλλά και την ερμηνεία και την ιδεολογική προσέγγιση του ερευνητή. Οι μόνες προσωπικές παρεμβάσεις είναι οι επεξηγηματικές υποσημειώσεις με την ένδειξη ΣτΜ, καθώς και η ενσωμάτωση κάποιων υποσημειώσεων του ίδιου του συγγραφέα στο κυρίως κείμενο. Επίσης δεν επισυνάπτονται οι στατιστικοί πίνακες που υπάρχουν στο έγγραφο του Μπάργας, αλλά σημειώνονται τα στοιχεία τους συνολικά, και με τις συνοδευτικές ερμηνείες του δασκάλου.

Στο τέλος, πρόσθεσα ένα μικρό κεφάλαιο με σύντομες πληροφορίες για τον τόπο και τα μέρη που αναφέρονται στο άρθρο και στο υπόμνημα του Μπάργας.

Un documentos excepcional: memoria de un maestro freinetiano sobre la educación en un pueblo de Las Hurdes de 1930 a1932 por Antonio García Madrid

Papeles Salmantinos de Educación -Núm. 4, 2005- Facultad de Pedagogía, Universidad Pontificia de Salamanca pp. 315-340

Ένα εκπληκτικό ντοκουμέντο: υπόμνημα ενός δασκάλου Φρενέ για την εκπαίδευση σε ένα χωριό στις Ούρδες, το 1930 με 1932.

Του Αντόνιο Γκαρθία Μαδρίδ, τακτικού καθηγητή στο Παιδαγωγικό Τμήμα της Σχολής Εκπαίδευσης, του Πανεπιστημίου της Σαλαμάνκας. Ισπανία

Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό του Παιδαγωγικού Τμήματος *Papeles Salmantinos de Educación* -Núm. 4, 2005, σελ 315-340.

Περίληψη του συγγραφέα

Μεταξύ του 1930 και 1934, το χωριό Καμινομορίσκο στις Ούρδες έγινε μάρτυρας μιας ασυνήθιστης εκπαιδευτικής εμπειρίας. Ο δάσκαλος Χοσέ Μπάργας Γκόμεθ, στο μονοθέσιο δημοτικό σχολείο αγοριών Φακτορία ντε λος Άνχελες, εφάρμοσε καινοτόμες τεχνικές Φρενέ και παρακίνησε κατόπιν τον δάσκαλο Μαξιμίνο Κάνο, που τις εφάρμοσε κι αυτός. Ήταν μόνο λίγα χρόνια, αλλά γεμάτα κατορθώματα και ικανοποίηση, αν πιστέψουμε όσα λένε οι πρωταγωνιστές - όσοι ζουν ακόμη, δηλαδή τα παιδιά των δύο δημοτικών σχολείων - ¹ κι αν δούμε το υλικό που παρήγαγαν, ειδικά τα σχολικά τετράδια που τύπωσαν. Αλλά είναι κι άλλα πράγματα που εκπλήσσουν, για άλλους λόγους. Πρώτα πρώτα γιατί αυτή η εκπαιδευτική εμπειρία υπήρξε πρωτοπόρα όχι μόνο στις Ούρδες, αλλά γενικά στην Ισπανία, μια και το 1932 είχε ήδη γίνει πράξη, τον ίδιο καιρό με τις ανάλογες δράσεις του Τάπια και

¹ ΣτΜ: Το άρθρο δημοσιεύτηκε το 2006 στην Εκπαιδευτική Επιθεώρηση. Η έρευνα πρέπει να έγινε γύρω στο 2000, όταν οι τότε μικροί μαθητές ήταν πια ογδοντάχρονοι.

του Ρεδόντο στη Λέριδα. Δεύτερον, γιατί, καταπώς φαίνεται, συνέβη πέρα απ' την επιρροή της αρχικής ομάδας δασκάλων που διέδωσε τις τεχνικές Φρενέ, που ήταν η καταλανοαραγονέζικη και η ομάδα του Ερμίνιο Αλμέντρος. Και τρίτο και σπουδαιότερο, εκπλήσσει η αντίθεση των συμφραζομένων, κυρίως η τόλμη του δασκάλου, που έβαλε μπροστά μια καινοτομία της πρωτοπορίας των εκπαιδευτικών, εκείνη τη χρονική στιγμή, σε ένα περιβάλλον αγροτικό, απομακρυσμένο και πάμφτωχο, όπου οι ανάγκες έμοιαζε να είναι άλλες, οι πιο βασικές και επιτακτικές. Φρενέ στις Ούρδες αρχές του 1930! Απίστευτο; Κι όμως!

Το ντοκουμέντο που δημοσιεύουμε εδώ αποκαλύπτει την αντίθεση για την οποία μιλήσαμε. Είναι ένα υπόμνημα του Μπάργας για το σχολείο που διηύθυνε και την πραγματικότητα που τον περιέβαλλε, όταν ακόμη δεν είχε μπει μπροστά η εκπαιδευτική δραστηριότητα με τα σχολικά τετράδια, αλλά θα ξεκινούσε όπου να 'ναι.

I. Σκέψεις και σχόλια για το υπόμνημα του Μπάργας.

Το έγγραφο αυτό το βρήκα ανάμεσα στα έγγραφα που φυλάσσονται στο σπίτι της οικογένειας Μπάργας, στην πόλη Αβαράν της Μούρθιας. Περιέχει είκοσι δακτυλογραφημένες σελίδες, αντίγραφα του πρωτοτύπου. Φέρει τον τίτλο γραμμένο με το χέρι του Μπάργας *Έκθεση και στατιστικές της σχολικής χρονιάς 1931-32 του Σχολείου Φακτορία ντε λος Άνχελες*, αλλά περιέχει και άλλα έγγραφα με προγενέστερη ημερομηνία. Απευθυνόταν στο Πατρονάτο της περιοχής Λας Ούρδες (*Patronato de las Hurdes*, δηλαδή η Διοίκηση, το Διοικητικό Συμβούλιο της συγκεκριμένης διοικητικής περιοχής). Στο Πατρονάτο ανήκε η *Παιδαγωγική Αποστολή*,¹ δηλαδή η εκπαιδευτική υπηρεσία της Διοίκησης του τόπου, στην οποία ανήκαν και τα σχολεία της περιοχής του Καμινομορίσκο, όπως το σχολείο του Μπάργας. Υπεύθυνος ήταν ο επιθεωρητής Φάουστο Μαλδονάδο, αυτός ήταν ο άμεσος προϊστάμενος του Μπάργας, σε αυτόν απευθύνονταν τα σχετικά με την εκπαίδευση έγγραφα και από εκεί προωθούνταν στη Διοίκηση της περιοχής Ούρδες. Το υπόμνημα αυτό πρέπει να συμπεριλάμβανε κι άλλα σχολεία, εκτός από αυτό που δηλώνεται στον τίτλο. Άρα μπορεί να υπήρχαν κι άλλα έγγραφα του Μπάργας με πληροφορίες και για άλλα σχολεία της περιοχής, δυστυχώς όμως, δεν έχει βρεθεί τίποτε στα αρχεία της Διοίκησης.

*

Η έκθεση-υπόμνημα περιείχε τρία έγγραφα, με ημερομηνίες μεταξύ του 1930 και 1932. Το πρώτο έγγραφο ήταν *Σύνοψη των καθημερινών μαθημάτων του σχολικού έτους 1929-30*, με ημερομηνία 15 Οκτωβρίου του 1930 και υπογραφή του δασκάλου.

Ο Μπάργας είχε αναλάβει υπηρεσία στα μισά της σχολικής χρονιάς, Φεβρουάριο του 1930.² Με την εμπειρία που είχε απ' τον σύντομο χρόνο εργασίας του εκεί, μόλις 7-8 μήνες, μιλά για σκληρή εκπαιδευτική δουλειά με πολύ πενιχρά αποτελέσματα. Η μικρή στατιστική

¹ ΣτΜ: *Misión Pedagógica* (Μισιόν Πεδαγόγικα) για τις Ούρδες. Δεν πρέπει να συγχέεται με τις *Παιδαγωγικές Αποστολές* της Δεύτερης Δημοκρατίας, δεν υπάρχει καμία σχέση μεταξύ τους.

² Ήταν υποχρεωτικό ο δάσκαλος να μένει τρία χρόνια στο σχολείο που τοποθετήθηκε, γι' αυτό, όταν ο Μπάργας ζήτησε μετακίνηση, τον Ιούλιο του 1932, το αίτημά του δεν ικανοποιήθηκε. (Διοίκηση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης της επαρχίας Κάθερες, νούμερο 1249, 5 Οκτωβρίου του 1932. Έγγραφα της οικογένειας Μπάργας)

με την οποία αρχίζει, δείχνει την κατάσταση στη Φακτορία ντε λος Άνχελες.¹ Το πρόβλημα δεν εντοπιζόταν στα παιδιά, που ήταν ζωηρά, συμπαθητικά και με καλή θέληση, ούτε στα χαρακτηριστικά της «ράτσας»² των ντόπιων. Ο λόγος, κατά τον νεαρό δάσκαλο, ήταν ο αιώνιος γεωγραφικός αποκλεισμός, με συνέπεια, ένα περιβάλλον ανθρώπινο κλειστό και εκφυλιστικό, άγονο και απολίτιστο, που σε λίγα χρόνια μάραινε τον πόθο για πολιτισμό και πρόοδο που έχουν απ' τη φύση τους τα παιδιά και οι νέοι. Συνεχίζει με πολύ σκληρές λέξεις, μιλάει για *καλπάζοντα σωματικό εκφυλισμό, ηθική και πνευματική απανθρωποποίηση*, που έκανε τα παιδιά να μη μοιάζουν *φυσιολογικά σε σχέση με τα υπόλοιπα παιδιά της Ισπανίας, που μεγαλώνουν σε ανθρώπινο περιβάλλον*, και να είναι ανίκανα να ανταγωνιστούν με τα άλλα παιδιά, με προδιάθεση για αργούς ρυθμούς μάθησης, και το χειρότερο, με προϊούσα ακαμψία μπροστά στη φυσική παρόρμηση να απορούν και να μαθαίνουν: *αδιαφορία για τις γνώσεις που μας δίνει η φύση και η ζωή και μια ζωηρή τάση προσκόλλησης στον παραδοσιακό συντηρητισμό*.

Τέλος, προέτρεπε τη Διοίκηση, προκειμένου να ενισχυθεί η θέληση των ντόπιων να βελτιώσουν τη σωματική υγεία και υγιεινή, να δημιουργηθούν σχολικές καντίνες και ιματιοθήκες, καθώς και τουαλέτες, *ώστε να επιβλέπει ο δάσκαλος τους κανόνες υγιεινής και να τους μαθαίνει στα παιδιά*. Κι ακόμη, να δημιουργήσει κίνητρα, προκειμένου να *αποφευχθεί ο αλκοολισμός, η σύγχρονη μάστιγα των ενηλίκων και κακό παράδειγμα για τη νέα γενιά*.

*

Τα δύο επόμενα έγγραφα αναφέρονταν στη σχολική χρονιά 1931-32, το ένα για το δημοτικό των αγοριών και το άλλο για τα μαθήματα ενηλίκων.

Στο ένα, επανερχόταν στη σωματική και πνευματική υστέρηση των παιδιών, λόγω των απάνθρωπων περιστάσεων, που θύματά τους ήταν τα αθώα παιδιά αλλά και το σχολείο. Τη μεγαλύτερη δυσκολία παρουσίαζε η γραμματική, η γλώσσα, η ανάγνωση και η ορθογραφία. Την αναγνωστική ικανότητα που τα άλλα παιδιά της Ισπανίας κατακτούσαν στα έξι τους χρόνια, στις Ούρδες την αποκτούσαν με ένα-δύο χρόνια καθυστέρηση, και γενικά υπέφεραν από μια πνευματική υστέρηση, που τους την επέβαλε το κλειστό περιβάλλον, το μουντό και αποτρεπτικό για την πνευματική καλλιέργεια.³

Πιο καλή τύχη είχε, όμως, το αίτημά του για δημιουργία της σχολικής καντίνας, αμέσως την επόμενη χρονιά,⁴ η οποία, παρά τις ελλείψεις της, βελτίωσε τη διατροφή των παιδιών.

¹ ΣτΜ: Οι φακτορίες ήταν κάτι σαν πολυδύναμα κέντρα, ήταν κτίρια που χτίστηκαν το 1922, επί Αλφόνσου ΙΓ', τρία συνολικά στις Ούρδες, που στέγαζαν ένα σχολείο, ένα ιατρείο κι έναν στρατώνα της Εθνοφυλακής (Γουάρδια Θιβίλ). Η Φακτορία ντε λος Άνχελες χτίστηκε λίγο έξω από το χωριό Καμινομορίσκο, 1χλμ μακριά, σε ένα λοφάκι, και πήρε το όνομα ίσως από το ποτάμι Λος Άνχελες (οι άγγελοι), που διέτρεχε την περιοχή. Γύρω από τη Φακτορία φαίνεται πως ζούσαν οκτώ οικογένειες, σύμφωνα με τα στοιχεία που δίνει ο Μπάργας, 45 ψυχές όλες κι όλες.

² Η λέξη *ράτσα* (φυλή), δεν είχε αρνητικές υποδηλώσεις τότε και δεν προκαλούσε αρνητικούς συνειρμούς όπως σήμερα.

³ Εκείνον τον καιρό, Ιούλιο του 1932, θα πρέπει να είχε δρομολογήσει το σχέδιό του για το σχολικό τυπογραφείο. Ωστόσο, μόνο μεταγενέστερες εκθέσεις θα μπορούσαν να μας δώσουν στοιχεία αν αυτή τη σχολική καινοτομία έδωσε στον Μπάργας καλύτερα αποτελέσματα.

⁴ Τη δημιουργία της καντίνας την επιβεβαιώνει ένα έγγραφο που βρέθηκε στο σπίτι του Μπάργας, με υπογραφή του Μαλδονάδο και ημερομηνία 26 Ιουνίου 1933.

Το δεύτερο έγγραφο, που αφορά τις τάξεις ενηλίκων, περιγράφει με εξαιρετικά ωμό τρόπο τον κόσμο των ενηλίκων, τις συνήθειες και τα έθιμα (γάμος, προίκα, μοιρασιά κληρονομιάς, πρωτόγονος τρόπος δουλειάς), τις συνθήκες που ακύρωναν κάθε προσπάθεια για εκπαίδευση και πνευματική καλλιέργεια, που θα ήταν και η μόνη γιατρεία, κατά τον δάσκαλο Μπάργας. Κατήγγελλε τον φαύλο κύκλο: απομόνωση, φτώχεια, απανθρωποποίηση. Ζητούσε επίμονα υλικές υποδομές: θέρμανση, σχολική βιβλιοθήκη, ραδιόφωνο, συσκευή προβολής εικόνων, κινηματογραφικό προβολέα.

Μπορεί να ξενίσει τον αναγνώστη η επιμονή και η επανάληψη στην περιγραφή των συνθηκών ζωής, αλλά η διαπίστωση των άσχημων συνεπειών τους στη ζωή των ανθρώπων και τα μέσα αποτροπής τους, ειδικά την εκπαίδευση. Ειδικά πονάνε οι δηλώσεις για τις διαφορές ανάμεσα στα παιδιά τα ντόπια και της υπόλοιπης Ισπανίας.

Οι νέοι, έγραφε, είναι τόσο προσκολλημένοι στις συνήθειες και τα γούστα των παλιών, που δεν αναζητούν άλλα πνευματικά επιτεύγματα. Κι αυτό οφείλεται στην τεράστια επιβολή των τοπικών τυράννων (*caciquismo*) που βαραίνει πάνω τους και που την ανέχονται, γιατί δεν αντιλαμβάνονται το υψηλό νόημα της ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ... Είναι μια ακόμη συνέπεια του απαθή κι αποτραβηγμένου χαρακτήρα των αδερφών μας που ζουν φυσικά και πνευματικά αιχμάλωτοι. Αυτά ήταν, επισημαίνει, γι' αυτόν ένα μάθημα για να οδηγήσει σωστότερα στο σωστό δρόμο τους νέους, που είναι πάντα η ελπίδα. Γι' αυτό ο ίδιος στα μαθήματα των ενηλίκων προσπαθούσε να δώσει βάρος στα πολιτιστικά θέματα: πολιτικά και επιστημονικά.

*

Το τελευταίο μέρος της έκθεσής του αποτελεί ένα κόσμημα. Είναι σαν μια ακτινογραφία της εκπαίδευσης και της γενικότερης κατάστασης του τόπου. Στη στατιστική της σχολικής χρονιάς 1931-32 του Καμινομορίσκο και της περιοχής Αθένια έχουν αποτυπωθεί τα παρακάτω στοιχεία: όνομα της κεφαλής της οικογένειας (αριθμός νοικοκυριών δηλαδή), αριθμός μελών, νούμερο παιδιών κάτω των οκτώ ετών και νούμερο των ατόμων που ήξεραν να διαβάζουν. Το Καμινομορίσκο είχε 81 οικογένειες, πολυμελείς ως επί το πλείστον, τα παιδιά κάτω των οκτώ ετών ήταν σχεδόν το ένα τρίτο του συνόλου του πληθυσμού, και τέλος, από το σύνολο, λίγο πάνω από τους μισούς ήξεραν να διαβάζουν.

Ακολουθούσε και μια λίστα με τους 30 μαθητές του Καμινομορίσκο. Ήταν επτά παιδιά 6 ετών, τρία παιδιά 7 ετών, επτά των 8 ετών, δύο των 9, δύο παιδιά 10 ετών, τρία παιδιά 11 ετών, 2 παιδιά 12 ετών, ένα παιδί 13 ετών και ένα αδιευκρίνιστης ηλικίας. Τον Σεπτέμβριο έκαναν την εγγραφή τους κι άλλα δύο εξάχρονα. Σύνολο 30.

Μια τελευταία παρατήρηση. Η Έκθεση δεν είναι απλώς ένα ακόμη έγγραφο της στιγμής, δεν ήταν μια απλή περιγραφή της κατάστασης στην εκπαίδευση στις Ούρδες του '30, ούτε απλώς της υστέρησης των παιδιών, λόγω των περιστάσεων, που γίνονταν θύματα μιας ιδιαίτερης απάνθρωπης κατάστασης. Η Έκθεση αποτύπωνε με τρόπο επώδυνο την άρνηση κάθε δυνατότητας και προοπτικής για εκείνα τα αθώα μικρά παιδιά. Η άρνηση του πολιτισμού παράγει θύματα, ακυρώνει τις συνηθισμένες δυνατότητες, κλείνει τον δρόμο

για προσωπική εξέλιξη. Ο Μπάργας συμπύπτει σε αυτό με τους παιδαγωγούς πρώτης γραμμής, όπως ο Φρέιρε και ο Μιλάνι:¹ η φτώχεια κι η μιζέρια δεν είναι καταδικαστέες μόνο καθεαυτές. Είναι και γιατί περιορίζουν τον ορίζοντα της ανθρώπινης ζωής σε σημείο που συχνά την καθιστούν αγνώριστη. Μόνο το σχολείο, και αυτό που το σχολείο φέρνει, ο πολιτισμός, είναι ικανό να αποκαταστήσει την ανθρώπινη υπόσταση και να της ξανανοίξει απεριόριστους ορίζοντες.

Το ότι γνώριζε την κατάσταση ο Μπάργας, έκανε πιο αξιόπαινη την προσπάθειά του. Έτσι σύντομα δοκίμασε, σε πείσμα των περιστάσεων, τις τεχνικές του Φρενέ, μαζί με τον δάσκαλο και συνεργάτη του Κάνο. Θα άνθιζε το ευαίσθητο λουλούδι της γνώσης σε μια στέρφα γη; Θα έδινε καρπούς; Φαίνεται πως ο Μπάργας δεν είχε καμιά αμφιβολία γι' αυτό.

II. Το Υπόμνημα

Έκθεση και στατιστικές² της σχολικής χρονιάς 1931-32 του Δημοτικού Σχολείου στη Φακτορία ντε λος Άνχελες Καμινομορίσκο

Σύνοψη των ημερήσιων τάξεων του Σχολικό έτος 1929-30.

Είχαν εγγραφεί στο σχολείο 35 παιδιά με τα εξής χαρακτηριστικά:

- 16 αναλφάβητα
- 11 ήξεραν τα πρώτα γράμματα και διάβαζαν φράσεις
- 8 μπορούσαν να διαβάσουν (αλλά τα 5 με δυσκολία).

Στο τέλος της σχολικής χρονιάς³ η κατάσταση είχε διαμορφωθεί ως εξής:

- 5 ήταν αναλφάβητα
- 6 ήξεραν τα πρώτα γράμματα και σχημάτιζαν φράσεις
- 8 συλλαβίζουν
- 7 διάβαζαν αργά αλλά χωρίς δυσκολία
- 9 διάβαζαν κανονικά και έκαναν τις σχολικές εργασίες.

Ακολούθως ο Μπάργας περιγράφει πως στην αρχή η δυσκολία ήταν πολύ μεγάλη. Όσα παιδιά μπορούσαν στοιχειωδώς να διαβάσουν, το έκαναν με τόσο κακή προφορά και ιδιορρυθμία, που αναγκάστηκε να ασχοληθεί πρωτίστως για να διορθώσει τη στρέβλωση αυτή, χωρίς να παραγνωρίσει τα στοιχειώδη, ανάγνωση, γραφή και αριθμητική.

¹ ΣτΜ: Εκφραστές της Κοινωνικής Παιδαγωγικής, μιας μαχητικής παιδαγωγικής με κοινωνικό χαρακτήρα. Ο Φρέιρε είναι παγκοσμίως γνωστός. Ο Λορέτζο Μιλάνι (1923-1967) ήταν συγγραφέας, παιδαγωγός και παπάς στη Μπαρμπιάννα, χωριουδάκι κοντά στη Φλωρεντία, όπου τον τοποθέτησε το Βατικανό σαν πάροκο, όσο πιο μακριά κι απομονωμένα γινόταν. Έφτιαξε εκεί ένα λαϊκό σχολείο για τα παιδιά της εργατικής τάξης, που λειτουργούσε 12 ώρες τη μέρα, 365 μέρες το χρόνο, όπου δίδασκε ως το θάνατό του, η δε παιδαγωγική του μέθοδος δημιούργησε παιδαγωγικό κίνημα που φέρει το όνομά του.

Στην Κοινωνική Παιδαγωγική εντάσσονται και οι ημέτεροι/ες: Αδαμάντιος Κοραής, Θεόφιλος Καΐρης, Γεώργιος Κλεόβουλος ο Φιλιππουπολίτης και Ευανθία Καΐρη.

² ΣτΜ: Δεν παρατίθεται εδώ αυτούσια η Έκθεση και οι στατιστικοί πίνακες του Μπάργας, όπως στην εργασία του ερευνητή, αλλά μια πιο συντομευμένη έκδοσή της.

³ Ο ίδιος είχε αναλάβει υπηρεσία στο σχολείο τον Φεβρουάριο της χρονιάς αυτής.

Και συνεχίζει ο δάσκαλος: Οι παρατηρήσεις μου όσον αφορά την πρόοδο των παιδιών αυτών είναι ότι, μετά από δύο χιλιάδες χρόνια σε γεωγραφική απομόνωση και καλπάζοντα εκφυλισμό σωματικό και κατ' επέκταση ηθικό και πνευματικό, βρισκόμαστε μπροστά σε παιδιά φυσιολογικά σε σχέση με το περιβάλλον στο οποίο μεγαλώνουν, αλλά καθόλου φυσιολογικά μπροστά στα υπόλοιπα παιδιά της Ισπανίας, που μεγαλώνουν σε περιβάλλον πιο ανθρώπινο. Τα παιδιά είναι γενικώς ζωηρά, έχουν όψη φυσιολογική, αλλά αυτό είναι μόνο φαινομενικό. Τους συμβαίνει ό,τι και στους νέγρους της Αμερικής. Δηλαδή, τα παιδιά που ζουν μες στην αμορφωσιά και τη στενομυαλιά, έχουν στην αρχή όρεξη για πρόοδο και πολιτισμό, αλλά κατόπιν δεν μπορούν να συναγωνιστούν τα παιδιά της ηλικίας τους, σε άλλα μέρη, γιατί λείπει από αυτά η φυσιολογική ανθρώπινη παράδοση, από μια ράτσα υποβιβασμένη και κατώτερη.

Με αυτά δεν εννοώ ότι δυσπιστώ στην πρόοδο. Πιστεύω ακράδαντα ότι αυτά τα παιδιά θα γίνουν καλύτερα απ' τους προγόνους τους, στο υλικό και ηθικό πεδίο. Αλλά η ράτσα θα κάνει έναν αιώνα ή δύο να διορθωθεί και να μπορέσει να αφομοιώσει τον πολιτισμό.

Στο σχολείο οι δυσκολίες δεν είναι αξεπέραστες. Τα παιδιά, βέβαια, προχωρούν αργά και δεν ενδιαφέρονται για τις γνώσεις που μας δίνει η φύση και η ζωή, καθώς και μια ζωηρή τάση να προσκολλώνται στον παραδοσιακό συντηρητισμό. Αλλά όλο αυτό, πασπαλισμένο με μεγάλα αποθέματα συμπάθειας και καλής θέλησης, που γι' αυτόν και μόνο τον λόγο, μπορεί να δοθεί ένας αγώνας κάθε φορά πιο ανθρώπινος και εφικτός.

Για τη σωματική υγεία και τους κανόνες υγιεινής δείχνουν διάθεση για βελτίωση, αλλά τους λείπουν τα μέσα, και γι' αυτό πρέπει να φροντίσει η Βασιλική Διοίκηση στις Ούρδες,¹ που τόσο ορθά διοικεί ετούτη την περιοχή. Πιστεύω πως χρειάζεται να δημιουργηθεί σχολική καντίνα, ιματιοθήκη και αποχωρητήριο, με χώρο υγιεινής² υπό την εποπτεία του δασκάλου.

Στο τέλος ο Μπάργας επισημαίνει ότι οι παρατηρήσεις του δεν πρέπει να εκληφθούν ως οριστικές, λόγω του σύντομου χρόνου της παρουσίας του στον τόπο. Από κοινωνική άποψη, πάντως, πιστεύει σθεναρά πως η Βασιλική Διοίκηση πρέπει να πάρει πρωτοβουλίες και να δημιουργήσει κίνητρα για τους κατοίκους, ώστε να ανακοπεί η μάστιγα του αλκοολισμού και η κακή επιρροή της στη νέα γενιά.

Φακτορία ντε Λος Άνχελες, 15 Οκτωβρίου 1930,
υπογραφή και μονογραφή του Μπάργας.

**ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΑΡΡΕΝΩΝ στη ΦΑΚΤΟΡΙΑ ΝΤΕ ΛΟΣ ΑΝΧΕΛΕΣ.
ΕΚΘΕΣΗ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΤΟΥΣ 1931-32. ΗΜΕΡΗΣΙΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ**

Ακολουθεί πίνακας εγγραφών των μαθητών του σχολείου ανά μήνα, από τον Σεπτέμβριο 1931 ως τον Ιούνιο του 1932 (οι εγγραφές ποίκιλλαν ανά μήνα, από 33 ως 42), με μέση παρακολούθηση 38 μαθητών.

¹ ΣτΜ: Βασιλική λεγόταν πριν από τη Δεύτερη Δημοκρατία, για να μετονομαστεί κατόπιν σε σέκτο Διοίκηση.

² Ο δάσκαλος έδειχνε μεγάλη έγνοια για την καθαριότητα. Οι παλιοί μαθητές του (τη δεκαετία του '80 πια, όταν ο ερευνητής συνάντησε μερικούς, που ζούσαν βέβαια ακόμη τότε) θυμούνται ότι τους υποχρέωνε να πηγαίνουν στο σχολείο καθαροί και νοικοκυρεμένοι, διαφορετικά τους έστελνε πίσω στο σπίτι, για να επιστρέψουν στο σχολείο όπως έπρεπε. Αν επρόκειτο για σπίτι πολύ ταπεινό, απ' το οποίο έλειπε και το σαπούνι και η συνήθεια, ο δάσκαλος τα έστελνε στο δικό του σπίτι, όπου η γυναίκα του αναλάμβανε αυτό το έργο.

Τον Ιούλιο δεν έγιναν μαθήματα, γιατί υπήρχε επιδημία διφθερίτιδας. Από τον Απρίλιο οι εγγραφές λιγόστεψαν κατά 8-9, γιατί τα παιδιά από την Αλκερία ντε Μεσεγάλ¹ πήγαν στο σχολείο του διπλανού δήμου, του Πινοφρανκεάδο, που έμεινε ανοιχτό, και δύο πρωτάκια επίσης δεν ήταν υποχρεωμένα να φοιτήσουν το υπόλοιπο της χρονιάς.

Τα μαθήματα εξελίχτηκαν κανονικά, με τα πάνω κάτω που έχει η τάξη με παιδιά διαφόρων ηλικιών, ένα πράγμα που έχει ισχυρό αντίκτυπο στο έργο του σχολείου. Αυτό το έργο που αλλού θα φάνταζε ελλิปές και αφύσικο, εδώ το θεωρώ φυσιολογικό, εφόσον πρόκειται για παιδιά με όχι καλή φυσική κατάσταση και πνευματική υστέρηση ως επί το πλείστον. Μερικά υποφέρουν από υπολειτουργία του θυρεοειδούς και κάνουν θεραπεία με ιώδιο, που επιδεινώνει τη νοητική τους αδυναμία.

Η ύλη των μαθημάτων εξελίχτηκε με τρόπο που οι μαθητές απέκτησαν μια γενική ιδέα για το κάθε αντικείμενο. Μεγαλύτερη δυσκολία υπήρξε στη Γραμματική (διατύπωση, ανάγνωση, υπαγόρευση κειμένου, ορθογραφία, κανόνες γραμματικής). Σημειώθηκε πρόοδος στην ανάγνωση, αν και ακόμη βρίσκουν δυσκολία στην κατανόηση λέξεων που δεν ανήκουν στο καθημερινό λεξιλόγιο, αλλά τα παιδιά που μπορούν να διαβάσουν χρησιμοποιούν το λεξικό.

Όσα μαθήματα αφήνουν αυτή τη δυνατότητα, μελετώνται με τη Μέθοδο την ενεργητική, διαισθητική και πειραματική, ιδιαίτερα στις θετικές επιστήμες.²

Η αγροτική καλλιέργεια, συλλογή σπόρων, λίπασμα, όργωμα, απεντόμωση δέντρων και φυτών, λογικά, θα ήταν το πεδίο προτίμησης αυτών των παιδιών, αλλά δεν διαθέτουμε τα μέσα, συνεχίζει ο δάσκαλος. Στη σηροτροφία, έχουμε μια καλή παραγωγή από μεταξοσκώληκες.³ Η μελισσοκομία μελετήθηκε μόνο θεωρητικά, γιατί υπάρχει μεν το ενδιαφέρον των παιδιών και οι κατάλληλες συνθήκες για τη μελέτη του θέματος, αλλά δεν διαθέτουμε κυψέλες, για να το θέσουμε σε πρακτική εφαρμογή.

Για τα υπόλοιπα μαθήματα δεν έχω να προσθέσω κάτι διαφορετικό από όσα ανέφερα ήδη στην προηγούμενη Έκθεση.

¹ Αγροτικό χωριουδάκι των 40 κατοίκων, στα σύνορα του Καμινομορίσκο με τον διπλανό δήμο του Πινοφρανκεάδο.

² Από αυτές τις επισημάνσεις φαίνεται ότι ο Μπάργας γνώριζε τις τεχνικές Φρενέ, αν και δεν υπάρχει τεκμηρίωση που να το αποδεικνύει ρητά. Από την άλλη, θα μπορούσε να τις πει με το όνομά τους, τίποτα δεν τον εμπόδιζε τότε, απεναντίας. Το 1958 ο Μπάργας σε κείμενό του βεβαίωσε ότι το 1932 εφάρμοσε την τεχνική της τυπογραφίας μαζί με τον Κάνο, κι επίσης το όνομά του αναφέρεται σε γαλλικές και ισπανικές λίστες των πρωτοπόρων δασκάλων Φρενέ του έτους αυτού. Απ' την άλλη, τίποτα δεν φαίνεται στην απογραφή του σχολείου για το σχολικό έτος 1931-1932, ούτε στον προϋπολογισμό υλικών του ημερησίου σχολείου και των ενηλίκων για το 1930-31, 1931-32 και 1933-34. Κανένα έξοδο για υλικά αυτού του είδους δεν αναγράφεται. Εξάλλου, στα γνωστά σχολικά τετράδια (*Ιδέες και πράξεις* του 1933) αναγράφεται ότι τυπώθηκαν στο τυπογραφείο και με τα εκτυπωτικά υλικά που αγόρασε ο ίδιος ο δάσκαλος με δικά του έξοδα. (Όπως κι ο Κάνο, άλλωστε, λίγο αργότερα.) Αλλά ο προϋπολογισμός υλικών ειδικά αυτού του σχολικού έτους, 1932-33, που θα έδειχνε πότε άρχισε να χρησιμοποιείται η τυπογραφία, μυστηριωδώς λείπει από τα έγγραφα που βρέθηκαν στο σπίτι της οικογένειας Μπάργας, όπως συμπτωματικά λείπουν και όσα άλλα σχετίζονταν με αυτή τη δραστηριότητα. Το πιο πιθανό πως εξαφανίστηκαν σκόπιμα κατόπιν, στις επίφοβες εποχές της διαδικασίας καθάρσης, μετά τον εμφύλιο.

³ Ο Ρούφο Γκόμεθ, μαθητής του Μπάργας, ογδοντάρης σήμερα, θυμάται με τόση χαρά το μέγεθος των σκουληκιών του μεταξίου στο σχολείο, που τα είχε φέρει πιθανότατα ο ίδιος ο δάσκαλος! Ο τωρινός δήμαρχος του Καμινομορίσκο, έκπληκτος, σκέφτηκε πως αυτό θα εξηγούσε πώς βρέθηκαν τόσες μεγάλες μουριές στην είσοδο του χωριού. Επίσης, στην απογραφή του Οκτωβρίου του 1931, αναφέρονται ήδη οι ομάδες σηροτροφίας. (Έγγραφα της οικογένειας Μπάργας)

Η μεγαλύτερη δυσκολία που έχω συναντήσει είναι να μάθουν τα εξάχρονα να διαβάζουν. Έχω κάνει μεγάλη προσπάθεια, χωρίς να το καταφέρω στις περισσότερες περιπτώσεις. Πράγμα που δείχνει τη νοητική τους καθυστέρηση, κάθε φορά που το επιχειρούν αυτό τόσο νωρίς. Φτάνουν στην ηλικία των επτά ή των οκτώ χρόνων για να το καταφέρουν. Έχω χρησιμοποιήσει διαφορετικές μεθόδους, επαγωγική και παραγωγική, με εικόνες, μίμηση, αλλά το αποτέλεσμα ήταν το ίδιο. Μετά από έναν χρόνο αρχίζουν να προφέρουν δύο γράμματα μαζί, συλλαβές, λέξεις. Αλλά μετά από εξαντλητική προσπάθεια.

Επιμένω στην προηγούμενη πρότασή μου για τη σχολική καντίνα. Θα ήταν συνετό να τρώνε τα παιδιά εδώ, για να τρέφονται καλύτερα. Οι γονείς δεν θεωρούν σημαντικό τον παράγοντα διατροφή, κι όχι ακριβώς από παντελή έλλειψη πόρων, παρά από τσιγγουνιά κι από έλλειψη του αισθήματος της ηθικής. Οι μερίδες ψωμιού και σοκολάτας θα πρέπει να γίνουν μεγαλύτερες για όλα τα παιδιά, γιατί όλα τρέφονται άσχημα στο σπίτι, ακόμη και στις κάπως άνετες οικονομικά οικογένειες. Εξαιρούνται τα παιδιά των δημόσιων υπαλλήλων και μόνο αυτά.

Καμινομορίσκο 18 Ιουλίου 1932

Ο δάσκαλος Χοσέ Μπάργας (Υπογραφή και μονογραφή)

ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΦΑΚΤΟΡΙΑ ΝΤΕ ΛΟΣ ΑΝΧΕΛΕΣ, ΣΧΟΛΙΚΗ ΧΡΟΝΙΑ 1931-32

Πίνακας παρακολούθησης μαθητών.

Μήνες: Νοέμβριος – Μάρτιος. Μέσος αριθμός μαθητών που παρακολούθησαν: 16

Τα μαθήματα έχουν στόχο τη διεύρυνση των γνώσεων. Στις τάξεις αυτές οι αναλφάβητοι είναι ελάχιστοι και η πρωταρχική ασχολία είναι να εξελιχθεί και διευρυνθεί η αντίληψή τους για τη ζωή. Το πρόγραμμα περιλαμβάνει σύνταξη επιστολών και εγγράφων, αριθμητική, ανάγνωση και γραφή.

Κατά διαστήματα, σε σειρά μαθημάτων εξηγήσαμε το ιδεολογικό περιεχόμενο του Συντάγματος της Δημοκρατίας, ειδικά τα σημεία που αφορούν τα Δικαιώματα του ανθρώπου. Οι μαθητές δεν έδειξαν το ενδιαφέρον που θα 'πρεπε, κι αυτό οφείλεται στο ότι εδώ υπάρχει μόνο η τυραννία των γονιών, που υποχρεώνουν τα τέκνα να δουλεύουν συνεχώς στα χωράφια, ασχέτως αν αυτό θα αποβεί αργότερα προς όφελος του κοινού καλού. Οι νέοι εδώ δεν είναι όπως στην υπόλοιπη Ισπανία. Έχουν την τάση να ακολουθούν τις παλαικές παραδόσεις των μεγαλύτερων, μοιράζονται τα γούστα των μεγάλων και δεν δείχνουν να έχουν πνευματικές ανησυχίες. Αυτό οφείλεται στην υπέρμετρη τυραννία που βαραίνει πάνω τους, την οποία και ανέχονται, γιατί δεν αντιλαμβάνονται τη μεγάλη σημασία της Ελευθερίας, και οφείλεται επίσης στην έλλειψη κινήτρων από τις Αρχές για οτιδήποτε θα προωθούσε τις πνευματικές τους δραστηριότητες. Αυτή την τυραννία θα μπορούσαμε να την πούμε αυτοτυραννία, γιατί, εφόσον όλοι ανήκουν στο ίδιο πολιτικό κόμμα, όλοι φιλοδοξούν να ασκήσουν τα αντιπροσωπευτικά αξιώματα στη δημόσια ζωή, συμμετέχοντας σε κάτι σαν εναλλαγή βάρδιας, σαν ένα αναγκαίο σκαλί, μιας κι έχουν όλοι τα ίδια ενδιαφέροντα, τις ίδιες ιδέες και τις ίδιες διαδικασίες για την υλοποίηση των στόχων τους. Το αποτέλεσμα είναι ένας λήθαργος στη δημόσια ζωή και μια απέχθεια για

οτιδήποτε έρχεται από έξω, ώστε, ακόμη κι αν βλέπουν τα οφέλη που δέχονται από το κοινωνικό έργο που υλοποιεί εδώ το Συμβούλιο Διοίκησης για τις Ούρδες, εκ μέρους του ισπανικού κράτους, λίγοι δείχνουν ενθουσιασμό γι' αυτό το έργο. Είναι μία ακόμη συνέπεια του αδιάφορου κι εσωστρεφούς χαρακτήρα αυτών των αδελφών μας, που ζουν φυσικά και πνευματικά περιορισμένοι.

Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά που παρατηρώ στους ανθρώπους του χωριού προσπαθώ να μας γίνουν μάθημα, προκειμένου να οδηγηθούν οι νέοι στο σωστό δρόμο, γιατί δεν παύουν να είναι η ελπίδα του τόπου. Σε αυτό βάζω τον ενθουσιασμό μου και σ' αυτόν τον στόχο πρέπει να στρέψω τα μαθήματα πολιτισμού: στην πολιτική και την επιστήμη. Πολιτική, για να συμπορευτούν με την ισπανική νεολαία, χωρίς να αναμειγνύουμε σε αυτό τις κομματικές δραστηριότητες (γιατί αυτό δεν είναι δουλειά του σχολείου), και επιστήμη, για ενημέρωση σχετικά με τα παγκόσμια επιστημονικά επιτεύγματα. Γι' αυτό το σκοπό, θα χρησιμοποιήσω τη συσκευή προβολών,¹ κι επίσης παρακαλώ το Συμβούλιο² να εκδώσει πίστωση για την αγορά αιθυλικής αλκοόλης,³ γιατί θα είναι ένα πολύ χρήσιμο εφόδιο, που θα κάνει πιο ευχάριστη τη θεωρητική διδασκαλία. Επίσης προτείνω να αποστείλει κάποια μικρή κινηματογραφική μηχανή προβολής, απ' τις χειροκίνητες, ⁴ με σκοπό να προβάλλονται ταινίες επιστημονικού, ιστορικού και αθλητικού περιεχομένου.

Επίσης θα ήταν καλό να διδάσκεται η Δακτυλογραφία, απαραίτητη σήμερα για οποιαδήποτε ενασχόληση και αναγκαίο στοιχείο για να προχωρήσει κανείς παραπέρα. Χρειάζεται ένας προσανατολισμός των νέων σε δραστηριότητες. Γιατί συμβαίνει το εξής: οι άνθρωποι, τώρα με την βελτίωση των υπηρεσιών υγείας, ζουν περισσότερο, οπότε οι γονείς χειραγωγούν τους νέους για μεγαλύτερο διάστημα. Οι νέοι ζουν μια ζωή άτονη, ελευθερώνονται απ' την πατρική δυναστεία μόνο με τον γάμο, παίρνουν από τους πατεράδες τους ένα κομματάκι γη που δεν αρκεί για να ζήσουν, είναι αναγκασμένοι να μένουν αδρανείς μεγάλο μέρος της χρονιάς, ενώ όλοι στην οικογένεια κάνουν ό,τι μικροδουλειά μπορούν. Δεν διαλέγουν τον/την σύντροφό τους, ο γάμος είναι μια οικογενειακή διευθέτηση, με βάση την προίκα. Οι νέοι συμμορφώνονται με αυτό το πρωτόγονο σύστημα, που μοιάζει απομεινάρι απ' την Εποχή του Λίθου και κοινωνικοπολιτικά παραπέμπει στον Μεσαίωνα.

Οι αρχές του τόπου δεν στηρίζουν καθόλου τις τάξεις ενηλίκων, κι ούτε κανένας έκανε μια συνεισφορά στο σχολείο. Ο φωτισμός γίνεται με λάμπες γκαζολίνης, με το καύσιμό τους να βαρύνει τον προϋπολογισμό για τη σίτιση και με συσκευή δική μου.⁵

Επιμένω ξανά στο αίτημα για θέρμανση. Το μαγκάλι δεν αρκεί να ζεστάνει την αίθουσα, η θερμοκρασία παραμένει συχνά κάτω από τους οκτώ βαθμούς, έχει κατέβει και στους τρεις, πράγμα που δεν βοηθάει να δουλεύει κανείς σε αυτόν το χώρο ή να μένει ακίνητος.

¹ Πράγματι στη λίστα απογραφής του σχολείου υπήρχε ήδη μια συσκευή προβολής, ένα επισκόπιο ή επιδιασκόπιο, και μια συλλογή από βινιέτες (εικόνες, κείμενο, σχέδια, κτλ), για προβολές στην τάξη.

² Συμβούλιο (Χούντα, Junta): μπορεί να εννοεί το Δημοτικό Συμβούλιο είτε του Δημάρχου του Καμινομορίσκο, είτε της Διοίκησης (Junta del Patronato de las Hurdes).

³ ΣΤΜ: Συνηθισμένο καύσιμο για λάμπες φωτισμού τότε.

⁴ Ο ογδοντάρης παλιός μαθητής Ρούφο Γκόμεθ, τον οποίο συνάντησε ο καθηγητής Γκαρθία, θυμόταν τη μηχανή και πώς λειτουργούσε, με πεπιεσμένο αέρα με ένα πουάρ από καουτσούκ.

⁵ Στη λίστα απογραφής του σχολικού έτους 1931-32 αναφέρονται 4 τέτοιες λάμπες, δύο καλές και δύο χαλασμένες.

Αιτούμαι από τη Διοίκηση να αποσταλεί μια σχολική κινητή βιβλιοθήκη, και να κάνει τις απαραίτητες ενέργειες για να έρθουν από δω οι Παιδαγωγικές Αποστολές, ώστε να δουν οι άνθρωποι εδώ όλον τον πλούτο του ισπανικού πνεύματος, να ακούσουν πώς μιλούσαν οι μεγάλοι δάσκαλοι του Χρυσού Αιώνα,¹ να δουν τους πίνακες των μεγάλων Ισπανών ζωγράφων, να ακούσουν τη μουσική των μεγάλων συνθετών, Ισπανών και ξένων, και να δουν ταινίες με σύγχρονους πολιτισμούς, επιτεύγματα που φέρνουν μεγάλες αλλαγές στη ζωή του ανθρώπου, και πάνω απ' όλα, να δουν έναν άλλο κόσμο, πολιτείες, ενδυμασίες, έθιμα διαφορετικά από τα δικά τους, με στόχο να διαφυλάξουν και να εμπλουτίσουν τα καλά από αυτά που έχουν και να αποβάλουν σιγά σιγά αυτά που τους υποδουλώνουν όλο και πιο πολύ.

Εφόσον το Υπουργείο Παιδείας αύξησε τον προϋπολογισμό για συσκευές ραδιοφώνου για τα σχολεία,² καλό θα ήταν η Διοίκηση να έκανε τις απαραίτητες ενέργειες ώστε να σταλούν κάμποσες συσκευές ραδιοφώνου για τα σχολεία στις Ούρδες, σαν μια ακόμη βοήθεια στη δουλειά του δασκάλου, την οποία μας εμπιστεύτηκε.

Καμινομορίσκο 31 Μαρτίου 1932

Ο δάσκαλος Χοσέ Μπάργας [υπογραφή και μονογραφή]

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Δημαρχείο του Καμινομορίσκο – Σχολικό έτος 1931-32

Το έγγραφο αυτό είναι μια στατιστική για το Δημαρχείο του Καμινομορίσκο, με ημερομηνία 31 Ιουλίου 1932. Στο τέλος της υπάρχει η ένδειξη για υπογραφή, από τον υπεύθυνο δάσκαλο ή δασκάλα, αλλά το αντίγραφο αυτό δεν φέρει υπογραφές.

Περιέχει στοιχεία συνολικά, για τα χωριά: Αλκερία ντε Καμινομορίσκο,³ Φακτορία ντε λος Άνχελες⁴ και Αθένια.⁵ Περιέχει πέντε στήλες: στην πρώτη το όνομα του αρχηγού της οικογένειας, στη δεύτερη τον αριθμό μελών της οικογένειας, στην τρίτη τα παιδιά κάτω των οκτώ ετών και στην τέταρτη τα μέλη που μπορούσαν να διαβάσουν.⁶ Στο άρθρο τα στοιχεία στοιχεία παρουσιάζονται λεπτομερώς:

¹ ΣτΜ: 16ος και 17ος αιώνες

² Ο δάσκαλος Κάνο, ο συνεργάτης του Μπάργας στη δραστηριότητα του σχολικού τυπογραφείου, δεν περίμενε τον προϋπολογισμό του υπουργείου, παρά είχε φτιάξει από το 1930 ή 1931 τον δικό του αυτοσχέδιο δέκτη, με κεραία που στερέωσε στο λοφίσκο του σχολείου και που την θυμούνταν ακόμη οι ογδοντάρηδες πια παλιοί μαθητές του, καθώς και οι μαθητές του Καμινομορίσκο, που τον θυμούνται σήμερα (το 2000 πια) σαν τον «δάσκαλο που έφτιαχνε ραδιόφωνα». Βρήκα στα χαρτιά της οικογένειας Κάνο ένα βιβλιαράκι σχετικό, με σχεδιάσματα κυκλωμάτων που έφτιαχνε ο ίδιος. Πού να φανταστεί ο δάσκαλος Μαξιμίνο Κάνο ότι αυτό το χόμπι του, που άφηνε κατάπληκτους τους μαθητές του, θα του δημιουργούσε μετά από χρόνια, στο Μοντίχο, τόσους μπελάδες, όπως κατηγορίες για στρατιωτικές πληροφορίες, κατασκοπία, φυλάκιση. Πόσο δύσκολο ήταν να είσαι καλός δάσκαλος και συγχρόνως πνεύμα ανήσυχο μπροστά στις νέες τεχνολογίες της εποχής!

³ ΣτΜ: Μικρό χωριό κοντά στο Καμινομορίσκο, που τώρα είναι πια συνοικία της κωμόπολης.

⁴ ΣτΜ: Η Φακτορία ντε Λος Άνχελες, 1 χλμ από το Καμινομορίσκο, ήταν η μία από τις τρεις φακτορίες που έχτισε σε διαφορετικά χωριά η νεοϊδρυθείσα το 1922 Βασιλική Διοίκηση στις Ούρδες. Ήταν κτιριακά συγκροτήματα που στέγαζαν ένα σχολείο, ένα ιατρείο και έναν στρατώνα της Εθνοφρουράς (Γουάρδια Θιβίλ). Σήμερα υπάρχει ένας δρόμος με αυτό το όνομα στο Καμινομορίσκο, σε μια συνοικία στις παρυφές του, προφανώς στο μέρος που βρισκόταν τότε η φακτορία.

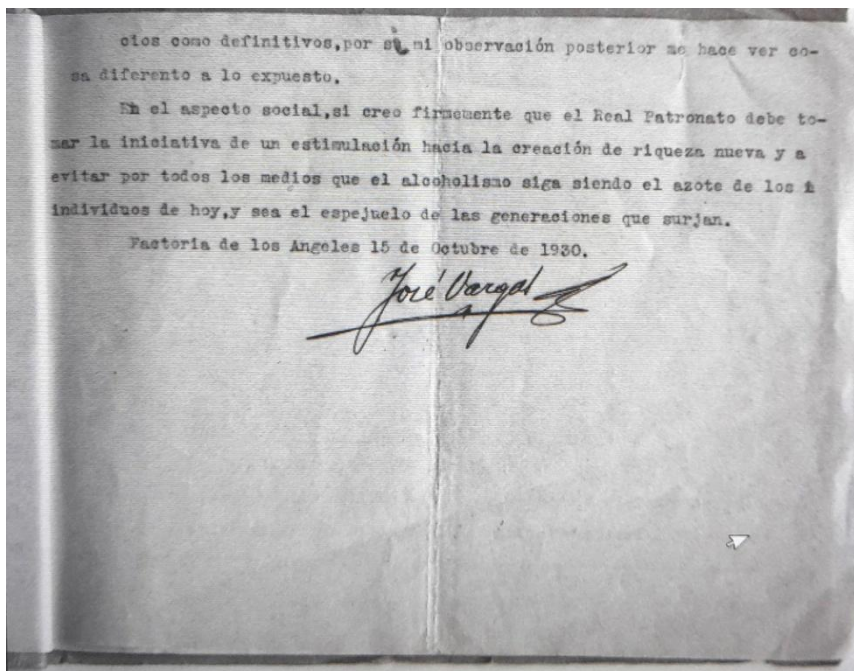
⁵ ΣτΜ: Αθένια, μικρό χωριό του δήμου του Καμινομορίσκο.

⁶ ΣτΜ: Έτσι βλέπουμε επ' ευκαιρία και πόσα νοικοκυριά ζούσαν στα χωριά αυτά ή στους μικρούς κοντινούς οικισμούς, πόσοι από τους κατοίκους ήταν αναλφάβητοι, κτλ.

Συνολικά στα τρία χωριά: 109 οικογένειες, 464 μέλη, 126 παιδιά κάτω των οκτώ ετών, 225 ξέρουν ανάγνωση.

Στη Φακτορία ντε λος Άνχελες: 8 οικογένειες, 45 μέλη συνολικά, 17 κάτω των οκτώ ετών και 25 που ξέρουν να διαβάζουν.

Σε αυτό το σημείο, τελειώνουν τα έγγραφα του Υπομνήματος του Χοσέ Μπάργας και ακολουθεί παράρτημα με φωτογραφίες από τις σελίδες των εγγράφων (εδώ μόνο δύο).

Υπογραφή του Χοσέ Μπάργας, στο τέλος του πρώτου μέρους της Έκθεσης

ESTADISTICA ESCOLAR					
Ayuntamiento de Caminomerisco.-- Curso de 1931-32.					
Nº de orden	Nombre del cabeza de familia, domiciliado en la Alqueria de Caminomerisco	Nº de habitantes	Menores de ocho años	Habitantes que saben leer	
1	Nicomedes Iglesias	7	3	1	
2	Astasio Sanchez	4	2	1	
3	Andrés Gómez	2	0	1	
4	Fernán Iglesias	3	1	1	
5	Juan Domínguez	4	2	1	
6	Bautista Martín	2	0	1	
7	Damian Gómez	5	1	2	
8	Tomás Martín	3	1	1	
9	Francisco Martín	5	0	3	
10	Eusebio Gómez	4	0	3	
11	Manuela Alonso	6	2	3	
12	Juan Iglesias	5	2	1	
13	Modesto Barbero	7	3	3	
14	Vicente Palomo	6	1	6	
15	Felipe Gómez	3	0	3	
16	Francisco Martín	7	0	7	
17	Joaquín Martín	6	2	3	
18	Perfecto Iglesias	5	1	3	
19	Francisco Martín	5	2	3	
20	Hilario Martín	24	00	1	
21	Martín Hernandez	1	2	2	
22	Antonio Martín	3	0	2	
Suma y sigue		98	25	52	

Τελική Σχολική Στατιστική του σχολικού έτους 1931-32 (η πρώτη σελίδα), συνολική των σχολείων του Καμινομορίσκο, στο τέλος της Έκθεσης.

Λίγα λόγια για τις Ούρδες, το Καμινομορίσκο και τα μικρά αγροτικά χωριά.

Η διοικητική περιοχή (κομάрка) Λας Ούρδες ανήκει στην επαρχία Κάθερες της Εξτρεμαδούρας.¹ Βρίσκεται στο πιο βόρειο σημείο της επαρχίας, στα σύνορα με τη Σαλαμάνκα. Είναι μια περιοχή όλο βουνά, με έκταση 500 τετραγωνικά χιλιόμετρα, και με κάτι παραπάνω από 6.200 κατοίκους, όσους περίπου είχε και το 1920. Τον μεγαλύτερο πληθυσμό είχε το 1965, όταν έφτασε τις 9.600 κατοίκους, ενώ κατόπιν υποχώρησε πάλι, λόγω της μετανάστευσης. Έχει 44 χωριά, απ' τα οποία τα έξι μεγαλύτερα² συναποτελούν την ενοποιημένη κοινότητα με το όνομα Ούρδες. Γύρω τους βρίσκονται τα μικρότερα χωριά και οι μικρούτσικοι αγροτικοί οικισμοί, που φέρουν ακόμη το αραβικό όνομα *αλκερίας*, από την εποχή του Αλ Άνταλους. Πέντε-έξι από τα χωριά σήμερα είναι εγκαταλειμμένα.

Ένας από τους δήμους της διοικητικής περιοχής Λας Ούρδες είναι το **Καμινομορίσκο**,³ με 1203 κατοίκους (το 2017, Εθνική Στατιστική) και με επτά πολύ μικρά χωριά (*αλκερίας*)⁴ κατοικημένα και δυο τρία ακόμη εγκαταλειμμένα. Πρωτεύουσα είναι το ομώνυμο χωριό, Καμινομορίσκο, που παλιότερα λεγόταν *Λας Καλαμπάθας*, και σήμερα έχει 750 κατοίκους. Ένα από τα χωριά είναι και η Ουέρτα, το χωριό όπου ήταν δάσκαλος ο Μαξιμίνο Κάνο.

Οι Ούρδες διατηρούν την πολιτιστική κληρονομιά των Αστουριών και της Λεόν. Ένα απ' τα χαρακτηριστικά αυτής της κληρονομιάς είναι η ορεινή διάλεκτος της Εξτρεμαδούρας (*αλτοεξτρεμένια*), που ανήκει στο ιδίωμα της Λεόν.⁵

Από γεωφυσική άποψη, είναι μια περιοχή γεμάτη βουνά και ποτάμια, με κλίμα πολύ υγρό και μεγάλη βιοποικιλότητα.

Η περιοχή κατοικείται από τη Χαλκολιθική Εποχή (βραχογραφίες του 4000 πΧ). Ο Λόπε ντε Βέγκα, στα τέλη του 17ου αιώνα, μιλάει – στο έργο του *Οι Μπατουέκας του δούκα της Άλμπα* – για ομάδες ανθρώπων απομονωμένων, με καταγωγή από τους Γότθους.

Από τον 16ο αιώνα αρχίζει και η φήμη που κυνηγάει την περιοχή, γνωστή ως Μαύρη Ιστορία.

Αρχές του 19ου αιώνα, όταν το καθεστώς της χωροδεσποτείας, των τοπικών αρχόντων-μεγαλογαιοκτημόνων έλαβε τέλος,⁶ τα βοσκοτόπια και τα χωράφια που καλλιεργούσαν οι

¹ Η Εξτρεμαδούρα είναι Αυτόνομη Κοινότητα, στα δυτικά της Ισπανίας και δίπλα στην Πορτογαλία.

² Το Πινοφρανκεάδο, (το μεγαλύτερο, 1.762), το Κασάρ ντε Παλομέρο (1.245), το Κασάρες ντε Ούρδες (449), το Καμινομορίσκο (1.268), το Νουνιομοράλ (1.392) και το Λαδριγιάρ (222). Στοιχεία από το Εθνικό Ίδρυμα Στατιστικής (I.N.E.): κάτοικοι το 2015. Επίσης στις Ούρδες ανήκει και ο δήμος Κασάρ ντε Παλομέρο.

³ Δύο λέξεις άλλοτε, Καμίνο Μορίσκο, που σημαίνει μαυριτάνικο μονοπάτι.

⁴ Αρολόβος, Καμπρόν, Καμπρονθίνο, Λα Αθένια, Λα Ντεεσίγια, Λα Ουέρτα και Ριομάλο ντε Αμπάχο. Η Αθένια και η Ντεεσίγια είναι πια συνοικίες του κεντρικού χωριού, του Καμινομορίσκο.

⁵ Glorioso Mester - LAS HURDES, un paraíso de pizarra y brezo

(<https://www.youtube.com/watch?v=EoZBcOV6r2Q>)

⁶ Μια μεγάλη περιοχή, το Σενιορίο της Γρανάδας, μέρος της οποίας είναι το Καμινομορίσκο και οι Ούρδες, την είχε χαρίσει ο βασιλιάς Χουάν Β΄ της Αραγονίας, το 1446, στον Φερνάντεθ Άλβαρεθ ντε Τολέδο, πρώτο Δούκα της Άλμπα, στον οποίο ανήκε ως *σενιορίο* (χωροδεσποτεία, τσιφλίκι) ως τον 19ο αιώνα. Το 1845, ο τότε Δούκας παραχώρησε ως εξαγοράσιμη τη γη των χωριών στους χωρικούς. Το 1837 η Περιφερειακή Διοίκηση όρισε τη γη και τα βοσκοτόπια που θα ανήκαν σε κάθε χωριό.

χωρικοί πέρασαν στους ίδιους. Είχαν πια δικό τους κομμάτι γης, αλλά και πάλι, ως μικροί ιδιοκτήτες αγρότες, παρέμειναν πολύ φτωχοί. Τότε οι Ούρδες ήταν μέρος για εξόριστους και κυνηγημένους που είχαν ανάγκη να κρυφτούν.

Στις αρχές του 20ού αιώνα στους μικρούς αγροτικούς συνοικισμούς (αλκερίες) κατοικούσαν κάτι λίγες οικογένειες, που καλλιεργούσαν τα γύρω χωράφια. Ζούσαν απομονωμένα. Δρόμοι δεν υπήρχαν. Οδικό δίκτυο ουσιαστικά δεν υπήρχε ως τη δεκαετία του 1990.

Ο Ουναμούνο το 1913 καταγγέλλει τις κακές συνθήκες υγείας των κατοίκων.¹ Ο γιατρός Μαρανιόν επίσης. Το 1921, μια Επιστημονική Επιτροπή που συστάθηκε ακριβώς για το πρόβλημα αυτό από το Υπουργείο Εσωτερικών, στην αναφορά της για τις Ούρδες, μιλούσε χαρακτηριστικά για *έναν τρομερό φυσικό και νοητικό εκφυλισμό της ράτσας*² - μια φράση που την είδαμε να επαναλαμβάνεται συχνά στο υπόμνημα του Μπάργας.

Έτσι επισκέπτεται την περιοχή κι ο βασιλιάς Αλφόνσος ο 13ος, το 1922, σε μια κρίση συμπάθειας για τους δυστυχισμένους.³ Ακολουθούνταν από τέσσερις γιατρούς, μηχανικό, αξιωματούχους, και από ένα συνεργείο κινηματογράφησης, για να δοθεί η απαραίτητη δημοσιότητα, σαν πολιτικό αντίβαρο, τις μέρες εκείνες, που συζητούσαν στη Βουλή την καταστροφή στο Ανουάλ του Μαρόκου (τον Ιούλιο του 1921). Ο καημένος ο βασιλιάς αναγκάστηκε τότε να πάει με άλογο, γι' αυτό, λίγο αργότερα, το 1930, εγκαινίασε εκεί τον πρώτο δρόμο. Επίσης, η βουλή πρόκρινε για την περιοχή ως μέτρα επίλυσης κατά προτεραιότητα: τον αλφαριθμητισμό, τη βελτίωση των πρακτικών υγιεινής, τη βελτίωση της γεωργίας και των δημόσιων υπηρεσιών. Τα ίδια αυτά ήταν το ζητούμενο και μετά από 50 χρόνια επίσης.

Η απομόνωση των κατοίκων, όχι μόνο απ' την υπόλοιπη Ισπανία αλλά ακόμη και μεταξύ τους, έχει να κάνει με την ακραία φτώχεια. Τη φτώχεια που έδειξε η κινηματογράφηση από *Το ταξίδι του Αλφόνσου 13ου το 1922*⁴ αλλά και ο Μπουνιουέλ στην ταινία-ντοκιμαντέρ *Γη χωρίς ψωμί*, του 1932.⁵ Έτσι αναζωπυρώθηκε ο θρύλος για τη *μαύρη ιστορία*⁶ και οι Ούρδες Ούρδες έγιναν το χαρακτηριστικό παράδειγμα της καθυστέρησης της αγροτικής Ισπανίας, ενώ υπήρχαν εκατοντάδες χωριά, ιδίως ορεινά, εξίσου εξαθλιωμένα σε όλη την επικράτεια, τότε που η Ισπανία δεν είχε μπει ακόμη στον 20ό αιώνα.⁷

¹ Το 1914 επισκέφθηκε τις Ούρδες ως εκπρόσωπος της κυβέρνησης σε θέματα σχετικά με την εκπαίδευση στη Σαλαμάνκα, Θαμόρα, Κάθερες και Άβιλα.

² https://www.aepro.com/files/congresos/2003pamplona/ciip03_1421_1430.2267.pdf σελ 1426.

³ Πάντως, σε περιοδικό της εποχής (*La Voz*, 24 /6/1922) γράφτηκε πως στο ταξίδι του εκεί ο βασιλιάς βγήκε κλαίγοντας από ένα σπίτι ουρδάνικο κι έβγαλε μια φωτογραφία που κυκλοφόρησε σε πολλές εφημερίδες. [https://www.aepro.com/files/congresos/2003pamplona/ciip03_1421_1430.2267.pdf, Τρουέμπα Ιγνάθιο, Συνέδριο 2003]

⁴ Η ταινία καθώς και το επεξεργασμένο βίντεο του 2016 περιέχει πολύ σκληρές εικόνες και αφηγήσεις, πολύ ταπεινωτικές για τους χωρικούς, όπου αναφέρεται ότι από τη φτώχεια τη μεγάλη, το 15% του πληθυσμού ήταν κρετινίσι [<https://www.youtube.com/watch?v=U0oHjp8A1Yk> Las Hurdes. El viaje de S. M. el rey D. Alfonso XIII en 1922. Απρίλιος 2016, Γραφείο πολιτισμού της Εξτρεμαδούρας].

⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=qO86FO1bs6g> Luis Buñuel - Tierra sin pan (Las Hurdes).

Η ταινία είχε άμεσο αντίκτυπο, ο Μπουνιουέλ κατηγορήθηκε για χειραγώγηση, στημένες εικόνες, και η ταινία απαγορεύτηκε απ' την κυβέρνηση της Δημοκρατίας (Τρουέβα Ιγνάθιο, Σχολή Αγρονομίας της Μαδρίτης)

⁶ <https://www.elrincondesele.com/alquerias-las-hurdes-reinos-pizarra/> Alquerías de Las Hurdes, olvidados reinos de pizarra, 25 mayo 2017.

⁷ <https://www.nuevoportal.com/andando/pueblos/extrema/caceres/caminomorisco.html> Ηλεκτρονική Πύλη του Καμινομορίσκο

Από τον εμφύλιο ως τις αρχές της δεκαετίας του 70, διάφορα ταξιδιωτικά άρθρα και βιβλία συνεχίζουν τις ζοφερές περιγραφές. Για πολλά χωριουδάκια υπήρχαν μόνο μονοπάτια, κατσικόδρομοι. Τα σπίτια των χωρικών ήταν πέτρινα, σκοτεινά, χαμηλοτάβανα, χωρίς καμινάδες, και μέσα συγκατοικούσαν άνθρωποι και ζώα, χωρίς τις ελάχιστες συνθήκες υγιεινής. Κι απ' έξω, δρομάκια χωμάτινα, χωρίς πλακόστρωση, ρείθρα, αποχέτευση. Οι κάτοικοι ήταν απομονωμένοι κι ακοινώνητοι, με βασικές ελλείψεις στη διατροφή, ακόμη και σε πόσιμο νερό.

Τη δεκαετία του 40 επιχειρήθηκε ως σχέδιο ανάπτυξης (!) ένα κρατικό σχέδιο αναδάσωσης που απέτυχε, γιατί βρήκε αντίσταση από πολλούς κατοίκους. Αφενός γιατί οι χωρικοί, που ζούσαν με μεγάλες στερήσεις, αποκλειστικά με ό,τι παρήγαγε ο τόπος στις πολύ περιορισμένες καλλιεργήσιμες γαίες, έφτιαχναν στις πλαγιές πεζούλες με μικρά περιβόλια, όπου καλλιεργούσαν τα απαραίτητα για τη διατροφή τους. Και αφετέρου, η αναδάσωση αφορούσε γη κοινοτική, που ανήκε στους χωρικούς και την εκμεταλλεύονταν συλλογικά, για βοσκοτόπια, καλλιέργεια ζωοτροφών και μελίσσια.

Ωστόσο, από το 1955 αρχίζει κάποιος εκσυγχρονισμός στις Ούρδες, το 1958 φτάνει το τηλέφωνο κι ένα χρόνο μετά, το ηλεκτρικό ρεύμα. Επί Φράνκο, τον οποίο επίσης έπιασε μεγάλη πονοψυχιά, όταν επισκέφθηκε και αυτός με τη σειρά του την περιοχή, έγιναν και κάποια έργα υποδομής, κυρίως ταμιευτήρες νερού.

Το 1970, το μέσο ετήσιο εισόδημα είναι είκοσι χιλιάδες πεσέτες (αντίστοιχο με 1600 ευρώ του 2002, κατά τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή, IPC). Η ελonoσία κι ο θυρεοειδής ακόμη θέριζε, γιατρός υπήρχε ένας για όλη την περιοχή, με πληθυσμό σχεδόν 10.000 κατοίκους τότε. Τα σχολεία στα μικρά χωριά δεν είχαν τον απαραίτητο εξοπλισμό. Η κατανάλωση κρέατος ήταν πολύ χαμηλή, εκτός του χοιρινού, την εποχή της ετήσιας σφαγής του χοίρου της οικογένειας. Η κατάσταση ήταν σχεδόν η ίδια με 50 χρόνια πριν.

Το 1972 προτάθηκε στην Διοίκηση της επαρχίας Κάθερες από τον Επαρχιακό Σχεδιασμό ένα «Σχέδιο Ανάπτυξης» της *Ανώνυμης Εταιρείας Γκραναδίγια*, που έφτασε να προτείνει το αδιανόητο: την εκκένωσης της περιοχής και μετεγκατάστασης των κατοίκων αλλού. Οι Ούρδες θα γίνονταν μια μεγάλη ρεζέρβα για κυνήγι και ψάρεμα. Θα διατηρούνταν ένα μόνο Δημαρχείο στο χωριό Πινοφρανκεάδο, μία γειτονιά στο Καμινομορίσκο και μία στο χωριό Μπέγας ντε Κόρια, με μόνο 300 οικογένειες, που θα απασχολούνταν με τη φύλαξη των βουνών και με υπηρεσίες. Τα σχέδια για την αντιμετώπιση φτώχειας και των σοβαρών προβλημάτων της περιοχής έφτασαν ως εκεί, ως τον ξεσπιτωμό και την εξαφάνιση της ουρδάνικης ζωής!

Το 1976 επιτέλους εκπονήθηκε ένα Ειδικό Σχέδιο για τις Ούρδες, που λάμβανε υπόψη τις δυνατότητες και το τι είχε να προσφέρει ο τόπος, ώστε να οδηγηθεί σε ανάπτυξη. Λόγω της φύσης, του κλίματος και της βιοποικιλότητας, η προοπτική έκλεινε προς την τουριστική ανάπτυξη. Το σχέδιο λάμβανε υπόψη παραμέτρους όπως: πιο ορθολογική κατανομή του πληθυσμού, πρόσβαση στις υπηρεσίες, δρόμους, συγκοινωνίες, επικοινωνία, βασικές

υποδομές, τουριστικές υποδομές, δημιουργία απασχόλησης και διόρθωση της εισοδηματικής ανισότητας. Υλοποιήθηκε μεταξύ 1976 και 1981 και στοίχισε 2 δισ. πεσέτες.¹

Το ετήσιο μέσο κατά κεφαλήν εισόδημα ανέβηκε στα 8000 €, η κομάρκα απέκτησε 6 γιατρούς, 6 νοσηλευτές, έναν ανά 1.000 κατοίκους πια, εξαλείφθηκε η ελαιοσιτία και ο υποθρεοειδισμός, φτιάχτηκαν σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Προωθήθηκε η ποιοτική αγροτική καλλιέργεια, κτηνοτροφία και μελισσοκομία, έγιναν ποιοτικά καταλύματα, εστιατόρια, οργανώθηκαν εκδρομές, περιηγήσεις, ψυχαγωγικές εκδηλώσεις, πανηγύρια και γενικά μια ανάπτυξη βασισμένη στις δεξιότητες και την εκπαίδευση των κατοίκων, στη συμμετοχή τους στις σημαντικές αποφάσεις, στον πολιτισμό και στην ελευθερία. Κατά τον καθηγητή Τρουέμπα, οι δρόμοι άνοιξαν παράθυρα που έφεραν φρέσκον αέρα στις ανθρώπινες σχέσεις και ευμάρεια, ήταν οι πύλες εισόδου, απ' όπου ο σεβασμός, η συμμετοχή κι η ελευθερία των κατοίκων ανέδειξαν έναν τρόπο ζωής, μια λαϊκή σοφία και μια πολιτιστική ποικιλομορφία. Μια αυθεντική πολιτιστική κληρονομιά.

Το 2011, η κατάσταση στις Ούρδες έχει καλύτερεύσει σημαντικά, αν και υπολείπεται ακόμη σε σχέση με πολλές περιοχές της ισπανικής επικράτειας. Αυτό δείχνουν οι Δείκτες, κοινωνικοί και δημογραφικοί της Απογραφής Πληθυσμού και κατοικιών, του 2011. Μερικά στοιχεία ενδεικτικά: μονοπρόσωπα νοικοκυριά πάνω από τον ΜΟ της επαρχίας, πχ στο Κασάρες 38%, και ηλικιωμένοι 65 και πάνω, 30%. Εκπαίδευση: 23,5% δεν συνεχίζουν σπουδές πάνω από τα 16, το 21,12% έχουν σπουδές μόνο πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, το 41,91% έχουν τελειώσει δευτεροβάθμια και το 3,94% έχουν κάνει σπουδές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στο Κασάρες και στο Λαδριγιάρ, με το μεγαλύτερο ποσοστό ηλικιωμένων, έχουν και αυξημένο ποσοστό σε πολίτες χωρίς σπουδές μετά την υποχρεωτική εκπαίδευση (16 ετών). Οικογενειακές εστίες: 50,73% κύρια κατοικία (59,82% ΜΟ σε όλη την επαρχία Κάθερες), 33,30% δεύτερη κατοικία στις Ούρδες (έναντι 24,92 ΜΟ σε όλη την επαρχία), και 15,39% ακατοίκητες κατοικίες (με ΜΟ 15,25% στην επαρχία)

Πάντως, σήμερα οι Ούρδες είναι ένας παράδεισος για τον ταξιδιώτη, μια θάλασσα από καταπράσινα βουνά, κοιλάδες, ποτάμια και παραπόταμους² με συνεχή στριφογυρίσματα. Τόπος με πλούσια χλωρίδα και με εντυπωσιακή τοπική αρχιτεκτονική. Με τα πέτρινα σπίτια από μαύρο σχιστόλιθο,³ με τις μυρωδιές από ρέικι και λαδανιά (κίστος). Με το μέλι, τα βότανα, τα τοπικά προϊόντα και με τις καταπληκτικές τοπικές γεύσεις. Τέσσερις ώρες περίπου από τη Μαδρίτη με αυτοκίνητο.

¹ https://www.aepro.com/files/congresos/2003pamplona/ciip03_1421_1430.2267.pdf σελ 1429

² <https://www.elrincondesele.com/las-hurdes-viaje-que-ver-hacer-extremadura/>

Las Hurdes, un viaje de leyenda a todo color, 22 mayo 2017.

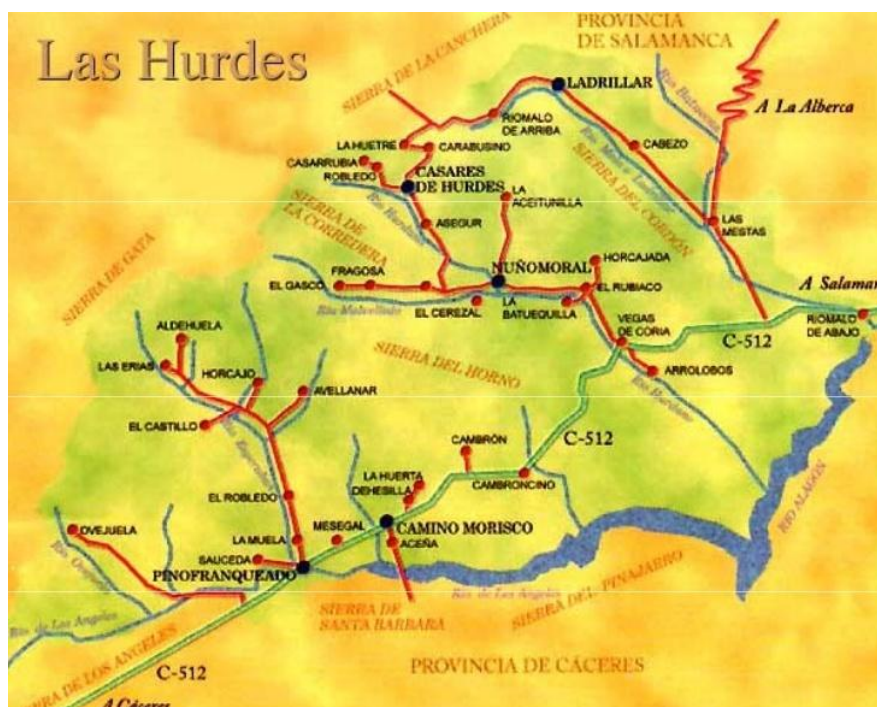
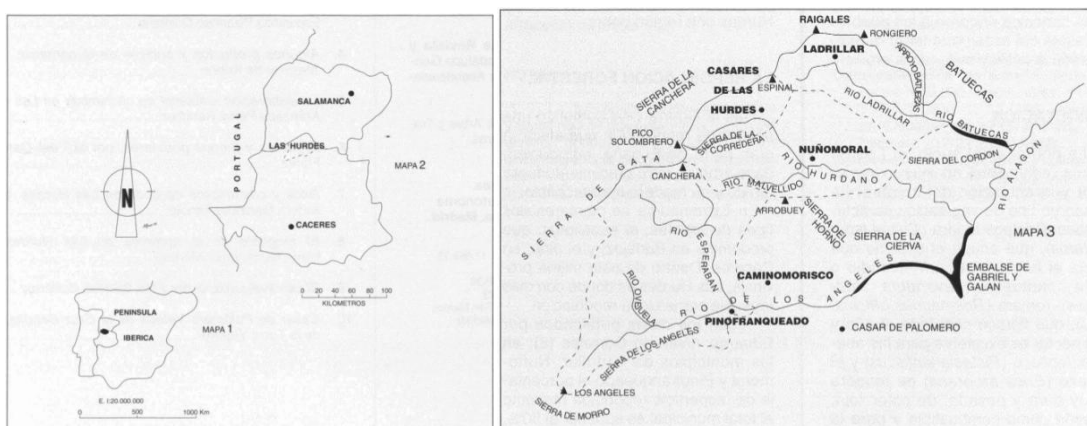
³ *Pizarra* (πιθάρρα), πέτρωμα μαύρο, μοιάζει κάπως με τον οφιδιανό, απ' το οποίο πήρε το όνομά του στα ισπανικά και ο πίνακας - τέως μαυροπίνακας στην κυριολεξία.

1

2

1. Πέτρινα σπίτια, με στέγες από μαύρη πέτρα (πιθάρια) στις Ούρδες.
2. Ριομάλτο ντε Αρίμπα, μια αλκερία, με 21 κατοίκους.

Πληροφορίες από:

<https://www.nuevoportal.com/andando/pueblos/extrema/caceres/caminomorisco.html>

Ηλεκτρονική Πύλη του Καμινομορίσκο

Trueba, I., Afonso, A. *LAS HURDES: UN EJEMPLO DE DESARROLLO RURAL INTEGRADO. EL PASO DE UNA COMARCA ANCLADA EN EL PASADO A UNA COMARCA COMO LAS DEMÁS*, Congreso Pablona 2003, pp 1421-1430.

Escuela Técnica Superior de Ingenieros Agrónomos de Madrid (UPM)

(Εισήγηση του καθηγητή Ιγνάθιο Τρουέβα, καθηγητή στη Σχολή Αγρονομίας της Πολυτεχνικής Σχολής της Μαδρίτης, Διευθυντή του Τμήματος Προγραμμάτων και Αγροτικού Σχεδιασμού, και της Άνα Αλφόνσο Γκαγιέγο, Γεωπόνου ερευνήτριας. Δημοσιευμένο στην AEIPRO, μη κερδοσκοπική εταιρεία επιστημονικών πρότζεκτ, IPMA (International project management association).

Planes Provinciales. Dirección General de Administración Local. Ministerio de la Gobernación. *Plan Especial de Las Hurdes. Documento de Base Inicial*. Enero 1976.

Γενική Διεύθυνση Τοπικής Διοίκησης, Περιφερειακός σχεδιασμός του Υπουργείου της Κυβέρνησης. Ειδικό Σχέδιο για τις Ούρδες, Ιανουάριος 1976.

Ιστοσελίδες:

https://www.aepro.com/files/congresos/2003pamplona/ciip03_1421_1430.2267.pdf

<https://www.foro-ciudad.com/caceres/casares-de-las-hurdes/mensaje-7064006.html>

<http://saenzotogrande.blogspot.com/2015/07/las-hurdes-en-1964.html>

UN VIAJE A LAS HURDES DE 1967, Eduardo Saenz de Varona, viernes, 31 de julio de 2020

<https://www.elrincondesele.com/alquerias-las-hurdes-reinos-pizarra/>

Alquerías de Las Hurdes, olvidados reinos de pizarra, 25 mayo 2017.

Βίντεο:

https://www.youtube.com/watch?time_continue=12&v=2ZThBi8rugU&feature=emb_logo

Viaje de Alfonso XIII a las Hurdes (Διάρκεια: 20:26)

Το ταξίδι του Αλφόνσου 13ου στις Ούρδες. Πραγματοποιήθηκε 20 με 24 Ιουνίου του 1922, όταν συζητούνταν στη βουλή η καταστροφή στο Ανουάλ (Μαρόκο). Τότε έκανε για αντιπερισπασμό το ταξίδι στις Ούρδες με άλογο, για να δείξει πόσο ενδιαφερόταν για τη ζωή αυτών των φτωχών ανθρώπων. Επεδίωξε την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη δημοσιότητα, και τον ακολουθούσε ένα μικρό πλήθος, ο φωτογράφος Αρμάντο Πόου, που κινηματογράφησε το ταξίδι, ο γιατρός Γκρεγόριο Μαρανιόν και διάφοροι αξιωματούχοι. Η δημοσιογραφική κάλυψη έγινε από τον διάσημο φωτογράφο, τον επονομαζόμενο Καμπούα (Χοσέ Ντεμαρία Μπάσκεθ), με συντάκτη τον Χοσέ Γκαρθία Μόρα της τότε (1910-1936) συντηρητικής, καθολικής εφημερίδας Ελ Ντεβάτε.

<https://www.youtube.com/watch?v=U0oHjp8A1Yk>

Las Hurdes. El viaje de S. M. el rey D. Alfonso XIII en 1922. (Διάρκεια: 13:22)

Απρίλιος 2016, Γραφείο πολιτισμού της Εξτρεμαδούρας, Ηλεκτρονική Βιβλιοθήκη,

<http://bibliotecavirtualextremena.blogspot> .

Περιγραφή-ρεπορτάζ του ταξιδιού εδώ: <https://www.facebook.com/watch/?v=934458390095765> .

https://www.youtube.com/watch?v=4Yef_kOmcGs&feature=emb_logo 28:04

Las Hurdes, Tierra Sin Pan (Luis Buñuel) 1932

<https://www.youtube.com/watch?v=qO86FO1bs6g> 27:39

Luis Buñuel - Tierra sin pan (Las Hurdes)

Στα βίντεο αυτά περιέχονται και οι λογοκριμένες σκηνές με το περιβόητο έθιμο του αποκεφαλισμού των πετεινών στην Αλμπέρκα από τους νιόπαντρους της χρονιάς (στο 2:12).

Και τα δύο έχουν αφήγηση από τον Φρανθίσκο Ραβάλ και υπότιτλους στα ισπανικά.

<https://www.youtube.com/watch?v=EoZBcOV6r2Q> 25:09

Glorioso Mester - LAS HURDES, un paraíso de pizarra y brezo

Ένα καλό ντοκιμαντέρ με πολλές πληροφορίες για τις Ούρδες, τη μορφολογία, τις μάγισσες και τους θρύλους, τον πολιτισμό, την ιστορία τους, αν και για τους σπουδαίους δασκάλους Φρενέ του 1930, ούτε λέξη, κι ας είναι ευρέως αναγνωρισμένοι πια.

https://www.youtube.com/watch?time_continue=33&v=wNt8-pWwPls&feature=emb_logo

Tierra Sin Pan Las Hurdes HD 10:55

Jul 3, 2017. *Las Hurdes: historia, paisajes, gastronomía, productos, paisajes, casas de pizarra, aldeas y cultura.*

http://www.juntaex.es/filescms/cesextremadura/uploaded_files/informes_iniciativa/HURDES_DEFINITIVO_PARA_WEB.pdf

Las Hurdes. Informe a iniciativa propia del Consejo Económico y Social de Extremadura.

Impresión: Diputación Provincial de Cáceres, Cáceres: Abril 2017